T.C.
TRAKYA ÜNİVESİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KOSOVA - TÜRKİYE DIŞ TİCARETİ VE TÜRKİYE'NİN DOĞRUDAN YATIRIMLARININ İNCELENMESİ

NAFİZ MORİNA

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖZGÜR ÖZDEMİR

EDİRNE, 2020

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
DOĞRULUK BEYANI

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında, tüm verilerin bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini, kullanılan verilerde tahrifat yapılmadığını, tezin akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını, kullanılan tüm literatür bilgilerinin bilimsel normlara uygun bir şekilde kaynak gösterilerek ilgili tezde yer aldığını ve bu tezin tamamı ya da herhangi bir bölümünün daha önceden Trakya Üniversitesi ya da farklı bir üniversitede tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

25/12/2020

Nafiz MORİNA

Tezin Adı: Kosova – Türkiye Dış Ticareti ve Türkiye'nin Doğrudan Yatırımlarının İncelenmesi

Hazırlayan: Nafiz MORİNA

ÖZET

Her geçen gün özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için önemi artan doğrudan yatırımlar Kosova ekonomisi ve dış ticareti için de büyük önem arz etmektedir. İçsel büyüme modellerinde, doğrudan yatırımlar ile dış ticaret farklı yollarla ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde uzun vadeli ve kalıcı etkileri doğurabileceği öne sürülmektedir. Dış ticaret ekonomik büyüme üzerindeki etkisinden dolayı literatürde çokça tartışılan konu haline gelmiştir. Bu konuda yapılan birçok çalışmaların sonucunda doğrudan yatırımların bir ülkenin ekonomik büyümesine pozitif katkı sağladığı ispatlanmıştır. Bu bağlamda, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler genellikle doğrudan yabancı yatırımlar çekmek adına farklı düzenleme ve politikalar izlemektedir.

Yapılan bu tezin konusu Türkiye ile Kosova arasındaki dış ticaret ilişkisi ve Türkiye'nin Kosova'ya yapılan doğrudan yabancı yatırımlardır. Bu bağlamda, 2001-2019 ve 2007-2019 dönemi için Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası ve Dünya Kalkınma Göstergeleri Veritabanı'ndan yer alan verilerinden faydalanılmıştır.

Çalışmada, Türkiye ile Kosova arasındaki dış ticaret ilişkisi incelenmiş ve ayrıca Türkiye'den Kosova'ya yapılan doğrudan yatırımlarına yer verilmiş ve Kosova'ya yatırım yapan Türk yatırımcılar ile anket ve röportaj yapılmıştır. Anket uygulamasında 15 kişi yer alırken, röportajda 5 Türk yatırımcı yer almıştır.

Anahtar kelimeler: Kosova, Türkiye, Dış Ticaret, Doğrudan Yatırımlar.

Name of Thesis: Investigation of Turkey's Direct Investments and Kosovo and Turkey's Foreign Trade

Prepared by: Nafiz MORİNA

ABSTRACT

Direct investments, which are increasingly important especially for developing and less developed countries, are of great importance for Kosovo's economy and foreign trade. In endogenous growth models, it is suggested that direct investments and foreign trade can have long-term and permanent effects on the economic growth of countries in different ways. Foreign trade has become a widely discussed topic in the literature due to its impact on economic growth. As a result of many studies on this subject, it has been proven that direct investments contribute positively to the economic growth of a country. In this context, developing and less developed countries generally follow different regulations and policies in order to attract foreign direct investments.

This thesis made the subject of trade relations between Kosovo and Turkey and to Turkey in Kosovo are foreign direct investments. In this context, the data that is used is from the Central Bank of the Republic of Kosovo and the World Development Indicators Database for the 2001-2019 and 2007-2019 periods.

The study examined the trade relations between Turkey and Kosovo and the direct investments from Turkey to Kosovo has also been included.

The study examined the trade relations between Turkey and Kosovo and has also been included to direct investments from Turkey to Kosovo. In addition, surveys and interviews were conducted with Turkish investors investing in Kosovo. While 15 people participated in the survey application, 5 Turkish investors attended the interview.

Keywords: Kosovo, Turkey, Foreign Trade, Direct Investment.

ÖNSÖZ

Kosova – Türkiye dış ticareti ve Türkiye'den Kosova'ya yapılan doğrudan yatırımlarını incelerken çalışma sürecim boyunca desteğini ve yardımını esirgemeyen değerli tez danışmanım sayın Dr. Öğr. Üyesi Özgür ÖZDEMİR'e ve maddi ve manevi her türlü yanımda olan aileme sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Nafiz MORİNA

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **İ**

ABSTRACT ..... **İİ**

ÖNSÖZ ..... **İİİ**

İÇİNDEKİLER ..... **İV**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **Vİİ**

ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **Vİİİ**

GRAFİKLER LİSTESİ ..... **İX**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **X**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM: DIŞ TİCARET **4**

1. KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE 4

1.1. Dış Ticaret Kavramı 4

1.2. Dış Ticaretin Önemi 5

1.3. Dış Ticaretin Amacı 6

1.4. Dış Ticaretin Türleri 7

1.4.1. İhracat 7

1.4.2. İthalat 9

1.4.3. Transit Ticaret 9

1.5. Dış Ticaret Teorileri 9

1.5.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi: (A. Smith) 10

1.5.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi: (D. Ricardo) 11

1.5.3. Faktör Donanım Teorisi: (H-O Teorisi) 12

1.5.4. Dış Ticareti Açıklayan Yeni Teoriler 14

1.6. Çok Uluslu Şirketler 20

1.7. Doğrudan Yabancı Yatırımları Kavramı 21

1.8. Doğrudan Yabancı Yatırımları Çeşitleri 22
1.8.1. Yapılan Yatırımın Mülkiyet Durumuna Göre Doğrudan Yabancı Yatırımları 24
1.8.2. Yapılan Yatırımın Yeni İşletme Yaratmasına Göre 25
1.8.3. Yapılan Yatırımın Üretim Zincirdeki Yerine Göre 26
1.8.4. Yapılan Yatırımın Amacına Göre 27
1.8.3. Diğer Doğrudan Yabancı Yatırımlar 28
1.9. Doğrudan Yabancı Yatırımları Teorileri 29
1.9.1. Eksik Rekabet Şartlarının Varsayıldığı Teoriler 30
1.9.2. Diğer Doğrudan Yabancı Yatırım Teorileri 33
1.9.3. DYY Girişlerinin Belirleyicilerine Yönelik Teorik Yaklaşımlar 35

İKİNCİ BÖLÜM: KOSOVA EKONOMİSİNE GENEL BAKIŞ 38
2.1. Yugoslavya Federasyonu Dönemi 38
2.2. Bağımsızlık Sonrası Genel Durum 41
2.3. Kosova'nın Dış Ticaret Yapısı 46
2.4. Kosova'nın Dış Ticaret Politikaları 46
2.5. Kosova'nın İthalat ve İhracat Yapısı 47
2.5.1. İhracat Yapısı ve Gelişimi 48
2.5.2. İthalat Yapısı ve Gelişimi 48
2.5.3. İthalat Vergileri 49
2.5.4. Serbest Ticaret Anlaşmaları 50
2.6. Literatür Taraması 50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE VE KOSOVA ARASINDAKİ DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ 52
3.1. Kosova'nın Türkiye ile İthalat İlişkileri 52
3.2. Kosova'nın Türkiye ile İhracat İlişkileri 55
3.3. Türk Firmalarının Kosova'daki Faaliyetleri 59
3.3.1. Türk Firmalarının Kosova'daki Faaliyetlerini Etkileyen Faktörler 59

3.4. Bağımsızlık Sonrası Türkiye ile Ticari Anlaşmaları 69

3.5. Türk Yatırımlarının Kosova'nın Ekonomik Büyümedeki Yeri 70

3.5.1. Kosova'da DYY Sektörlere göre Dağılımı 74

3.5.2. Kosova'da Yatırım Yapan Türk Yatırımcılar ile Yapılan Röportajlar 75

3.5.3. Kosova'da Yatırım Yapan Türk Yatırımcılar ile Anketlerin Sonucu 85

SONUÇ 91

KAYNAKÇA 94

EKLER 105

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Kosova'nın Temel Makroekonomik Göstergeleri.....44
Tablo 2. Kosova'nın Temel Makroekonomik Göstergeleri.....45
Tablo 3. Kosova'nın Yıllar İtibariyle Türkiye'ye İthal Ettiği Ürünler.....52
Tablo 4. Kosova'nın Toplamı İthalatı ve Kosova ile Türkiye Arasındaki İthalat.....53
Tablo 5. Kosova'nın Yıllar İtibariyle Türkiye'ye İhraç Ettiği Ürünler 56
Tablo 6. Kosova'nın Toplamı İthalatı ve Kosova ile Türkiye Arasındaki İhracat.....56
Tablo 7. Kosova'nın % GSYH büyüme, mal ve hizmet ihracatı ve mal ve hizmetlerin ithalatının % büyüme (yıllık).....57
Tablo 8. Kosova ile Türkiye Arasında Yapılan Ekonomik ve Ticari Anlaşmalar.....69
Tablo 9. Türkiye'nin Kosova'ya Yapılan DYY Girişleri (mil. Avro) 70
Tablo 10. Ankete katılanların cinsiyeti 85
Tablo 11. Katılımcıların yaş grubuna göre dağılımı.....85
Tablo 12. Katılımcıların öğrenim düzeylerine göre dağılımı.....86
Tablo 13. Katılımcıların Kosova'ya yapma nedenleri.....87
Tablo 14. Kurumsal Güvenirlik; Yabancı İşletmelerin Kosova Kurumlarına Duyduğu Güven Düzeyi 88
Tablo 15. Kosova'daki İdari, Hukuki Ve Ekonomik Düzenlemelerin Yabancı Yatırımcılar Tarafından Değerlendirilmesi 89

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Doğrudan Yabancı Yatırım Çeşitleri 23
Şekil 2. Kosova'nın GSYH büyüme, mal ve hizmet ithalat ve ihracatı (yıllık %) 59
Şekil 3. Kosova'ya Yapılan Toplam ve Türkiye'nin DYY Girişleri (mil. Avro) 72
Şekil 4. Kosova'nın 2007-2019 DYY Girişleri (mil. Avro) 73
Şekil 5. Kosova'nın Faaliyete göre DYY Girişleri 2007-2019 74

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Ürün Dönemi Aşamaları.....16
Grafik 2. Türkiye'nin Kosova'ya Yapılan DYY (mil. Avro) 71

KISALTMALAR LİSTESİ

ARBK – Kosova Şirket Kayıt Ajansı (Agjensioni për Regjistirin e Bizniseve në Kosovë)

AR-GE – Araştırma ve Geliştirme

ASK – Kosova İstatistik Kurumu (Agjencia e Statistikave të Kosovës)

BM – Birleşmiş Milletler

CEFTA – Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması

ÇUŞ – Çok Uluslu Şirketler

DYY – Doğrudan Yabancı Yatırımlar

GSYH – Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

IMF – Uluslararası Para Fonu

NATO – Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

TCMB – Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

UNCTAD – Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

UNMİK – Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu

YSFC – Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti

Giriş

Küreselleşen dünyada dış ticaret hiç olmadığı kadar önemli bir oldu haline gelmiştir. Bu alanda yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu dış ticaretin ülkenin ekonomik performansına pozitif katkısı olduğu yönündedir. Bu doğrultuda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler uluslararası ticarete hayli önem vermektedirler.

Dış ticaretin büyümeye etkisini ele alan çalışmalar genellikle iki başlık altında toplanmaktadır. Bunlardan ilki ihracattan büyümeye doğru bir pozitif ilişkiyi ele alırken diğeri ise ithalattan kaynaklanan büyüme çeşidini incelemektedir.

Aynı zamanda gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere baktığımız zaman hemen hemen hepsinin ortak özelliği olarak sermaye stoku yetersizliğini görebilmekteyiz. Bundan dolayı doğrudan yabancı yatırımlar gelişmekte olan ülkeler için çok büyük bir önem arz etmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların önemi bu kadar büyük olduğundan gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler bu yatırımları ülkelerine çekmek adına bir rekabet içindedirler.

Kosova, coğrafik konumu ve doğal zenginlikleri ile bölgede çok önemli bir rol oynamaktadır. Kosova, geçmişten günümüze birçok medeniyete ev sahipliği yapmış kültürel anlamda oldukça zengin bir coğrafyaya sahiptir. Tarihsel sürece baktığımızda Osmanlı imparatorluğu dönemi sonrasında Kosova istikrarsız ve problemli bir döneme girmiş olduğu görülmektedir. Osmanlının bölgeden çekilmesi ile Arnavutların yaşadığı bu topraklar 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Anlaşması'yla Sırbistan'a bırakılmıştır. Sırp hâkimiyeti altına giren Kosova, I. Dünya Savaşı'nın ardından sonra Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na, II. Dünya Savaşı'nın ardından ise Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) hâkimiyeti altına girmiştir. 80'li yılların sonu ve 90'lı yıların başlarında Yugoslavya Federasyonu ekonomik krizler ve o dönem dünyayı sarmaya başlayan milliyetçilik akımları ile parçalanmaya başlamıştı. Kosova'da bu dönemde bağımsızlık arayışı alevlenmişti. Sırbistan Kosova'nın bağımsızlık arayışına son vermek adına 1995 yılında başlayan bir işgale girişmişlerdir. Bu işgal Kosova bağımsızlık hareketlerini bastırma amacı taşısa da özellikle 1998 yılında Kosovalıların silahlı direnişe başlamasıyla çok kanlı bir hal almıştır.

1999 yılında Birleşmiş Milletler ve NATO Kosova'da yaşanan bu insanlık dışı olaylara bir son vermek adına duruma müdahale etmiş ve Kosova'nın bağımsızlık süreci başlamıştır.

Kosova bu dönemden sonra ekonomik olarak iyice geri kalmıştır. İşsizlik, sermaye yetersizliği ve üretimin durma noktasına gelmesi ile birlikte Kosova Avrupa'nın en fakir bölgeleri arasına girmiştir.

Bağımsızlığın ardından Kosova ekonomik anlamda gelişmeye başlamış olmasına rağmen halen önünde kat etmesi gereken uzun bir yol bulunmaktadır.

Kosova'nın bugünkü durumuna baktığımız zaman, gelişmekte olan ve düşük gelir düzeyinden kaynaklanan tasarruf açığı ve kıt sermaye stokuna sahip olan bir ülke görmekteyiz. Bu nedenle Kosova ekonomisi için dış ticaret politikaları ve doğrudan yabancı sermaye akışı oldukça önemli bir konu haline gelmektedir.

Bu çalışmada Kosova'nın ekonomik yapısı incelenerek Türkiye ile dış ticareti ve Türk sermayesinin Kosova'daki rolü ele alınmıştır. Güncel veriler kullanılarak çalışmamızda bağımsızlık sonrası Kosova ve Türkiye ticaret hacmine ve sermaye yatırımlarına değinilmiştir. Söz konusu veriler kullanılarak iki ülke arasında var olan bu ilişkinin ne gibi olumlu sonuçlara yol açtığını inceleyen bu çalışma aynı zamanda Kosova'ya yatırım yapmak isteyen Türk yatırımcılar için bir rehber niteliğindedir.

Çalışma toplam üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlara yönelik kavramsal ve teorik çerçeve yer almaktadır. Bu kapsamda, dış ticaretin önemi ve kavramı, dış ticaret teorileri, doğrudan yabancı yatırımların kavramı ve çeşitlerine değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, genel itibariyle Kosova'nın ekonomisine yer verilmiştir. Bu bağlamda, Yugoslavya Federasyonu Döneminden başlayarak, Kosova'nın bağımsızlığı ile devam eden ve ülkenin dış ticaretin politika ve yapısı, ülkeler arası yapılan serbest ticaret anlaşmaları ve konumuzla ilgili yapılan literatür taramasına da yer verilmiştir.

Çalışmanın sonuncu bölümü ise Türkiye ile Kosova arasındaki dış ticaret ilişkilerini kapsamaktadır. Bu bölümde iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler daha detaylı bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu kapsamda, Türkiye ile Kosova arasındaki ithalat ilişkisi, iki ülke arasında ihracat ilişkisi, Türk firmaların Kosova'da bulundukları faaliyetleri, bu firmaların faaliyetlerini etkileyen faktörleri ele alınmıştır. Ayrıca, Kosova'nın bağımsızlığı sonrası Türkiye ile olan ticari anlaşmaları, Türk yatırımlarının ülkenin ekonomik büyümesinde olan etkisi ve yapılan bu yatırımlar sektörlere göre dağılımına da değinilmiştir. Araştırma evreni Kosova'da yabancı yatırımda bulunan Türk yatırımcılardan oluşmaktadır. Ancak bu tanımlama kapsamında yer alan tüm yatırımcılara ulaşmak mümkün olmayabilir ve bu yüzden anket ve ropörtaj yöntemi ile rassal örnekleme yapılmıştır. Örneklemede anket ve röportajlar farklı yaş, eğitim seviyesi ve farklı sektörlerdeki yatırımcılara dağıtılmış olup örneklem evreni temsil etmek üzere mümkün olduğu kadar ulaşılabilecek yatırımcılara ulaştırılmıştır. Çalışma nitel bir çalışma olup örneklemi 15 Türk yatırımcıdan oluşmaktadır. Anket uygulamasında 15 kişi katılırken, röportajda 5 Türk yatırımcı katılmıştır.

Çalışmanın sonuç kısmında ise Kosova'nın bağımsızlık öncesi ve sonrasında özellikle Türkiye ile olan ve dış ticaret ile doğrudan yabancı yatırımları Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası ve Dünya Kalkınma Göstergeleri Veritabanı'ndan elde edilen verilerin ışığında inceleyerek yorumlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM: DIŞ TİCARET

1. KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1.1. DIŞ TİCARET KAVRAMI

Ülkeler ürün ve fiyat çeşitliliğine ulaşmak amacıyla birbirleriyle yaptıkları alışverişe dış ticaret denmektedir. Dış ticaret ayrıca uluslararası ticaret şeklinde de adlandırılmakta ve genel ifadeyle mal ve hizmet akımlarını ifade etmektedir. Ülkelerin dış ticaret yapma ana sebebi; tüketicilerinin ihtiyaçlarını karşılamada az miktarda bulunan veya hiç bulunmayan mal ve hizmetleri temin etmesidir (Seyidoğlu, 2009: 17).

Ticaret insanlık tarihinde önemli bir yer kapsamaktadır. İlk başlarda bireyler arasında değiş tokuş ile başlayan ticaret özellikle paranın bulunmasından sonra hızlı bir şekilde gelişmiştir. Zamanla teknolojik gelişmeler ve küreselleşmenin etkisiyle ülkelerarası ticaret yaygınlaşmış ve ekonomide çok önemli konum edinmiştir (Öztürk, 2009: 1; Ülgen, 2004: 303-304). Tarih sahnesine ulus devletleri ile gelen dış ticaret olgusu bir ülkenin kendi kapasitesi üstünde mal ve hizmetlere ulaşabilmesine olanak sağlamaktadır. Bu durum dışa kapalı ekonomilere nazaran ülkenin daha yüksek bir büyüme ve refah seviyesine ulaşmasına yol açabilmektedir (Ietto-Gillies, 2005: 19).

İktisat biliminin ortaya çıkmasıyla beraber sağlıklı ve istikrarlı bir ekonomik büyüme yolları araştırılıp farklı çalışmalar ortaya konulmuştur. Serbest ticaret ve işbölümü gibi kavramlar ilk olarak klasik iktisat düşüncesi ile literatüre girmiştir ve bunlarla birlikte büyüme ve refah artışı yaşanacağını savunulmuştur (Köksal, 2016: 42).

1.2. Dış Ticaretin Önemi

Genel olarak ithalatın ne kadarının ihracat tarafından karşılandığı diş ticaret oranı olarak tanımlanmakta ve bir ülkenin en önemli diş ticaret başarım göstergelerinin başında gelmektedir. Bu oran sayesinde ülkeleri kıyaslamak daha kolay olacak, farklı para birimleri gibi hesaplamayı zorlaştıran durumlar ortadan kalkacaktır. Bunun yanında dış ticaret hacmi de önemli bir göstergedir. İki ülkenin dış ticaret hacmini kıyaslarken ithalat ve ihracatın GSYH'deki (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) payına bakılmaktadır. Örnek olarak A ülkesinin ithalat hacmi GSYH'sinin %20'si ve ihracatı %10 olduğunu varsayalım, diğer yandan B ülkesinin ithalat hacmi GSYH'sinin %70'si ve ihracatı GSYH'sinin %60 olduğunu varsayalım. Örnekte A ve B ülkelerinin %10 oranında dış ticaret açığının olduğu görülmektedir. Burada öneli olan konu dış ticaret hacmidir dış ticaret hacmi yüksek olan B ülkesi ihracata meydana gelen artışı veya ithalata meydana gelen azalışı daha kolay kapatabilmesidir (Köksal, 2016: 3).

Günümüzde dışa kapalı ve korumacı yapı yerini dışa açık ve serbest bir ticaret anlayışına bırakmıştır. Bu durum özellikle küreselleşme olgusu ile beraber gelişip yayılan bir olgu olmuştur. Ülkeler var olan bu liberal ve serbest ticaret odaklı dünya şartlarına ayak uydurmak için bir takım politika ve stratejiler geliştirmektedirler (Karluk, 2002: 216).

Küreselleşme ile birlikte sadece ekonomik anlamda değil aynı zamanda sosyal ve siyasal başta olmak üzere birçok alan etkilenmektedir. Ancak küreselleşmenin ekonomik boyutu 80'li yılların başında serbest ticaret, üretim ve kar elde etmek amacı ile yapılmaya başlansa da zamanla yeni pazar arayışlarına da zemin hazırlamıştır (Aktel, 2001: 197).

Dış ticaretin ülkeler için en büyük getirilerinden bir tanesi de bazı ürünlerin üretimi için yetersiz ya da çok maliyetli olan hammadde ve üretim faktörlerine katlanmaktansa bu sorunu daha ucuza, ticaret yoluyla halledebilmeleri olmuştur. Kısacası ülkeler arasında bir iş bölümü ve uzmanlaşmaya neden olan dış ticaret birçok iktisatçı tarafından araştırılıp, geliştirilmiştir (Şentürk, 2007: 5).

Dış ticaret sayesinde ülkeler belirli avantajlı oldukları ürünlerin üretimine yoğunlaşıp daha az bir maliyet ile karşılaşırlar aynı zamanda kıt kaynaklarını verimi yüksek belirli ürünlere yoğunlaştırarak kaynakları israf etmeden etkin bir biçimde kullanma şansına sahip olurlar. Özetle dış ticaret sayesinde kaynaklar verimli kullanılıp belirli ürünlerde uzmanlaşmaya gidilirken, yeni pazarların açılması ile ülke ekonomisine doğrudan bir katkı sağlanmaktadır. Diğer yandan tüketici için de en iyi ve en ucuz malı alabilme olanağı yaratığından toplumsal refahı olumlu yönde etkilemektedir (Bayat, 2011: 571).

Küreselleşme ile beraber gelişen dış ticaret sadece sanayi ya da tarım sektörü malları için geçerli olmamakla beraber hizmet sektörünü de kapsamaktadır. Bu yüzden gelişmekte olan ülkeler açısından dış ticaret hayati bir önem arz etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler hem yetersiz hammadde ve üretim faktörlerini sağlama hem de uzmanlaşmaya giderek bu kaynakları verimli bir şekilde kullanmalarını sağlamaktadır. Aynı zamanda dış pazarların oluşumu gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır (Serin, 1981: 36).

Gelişmekte olan ülkelerin hammadde ve üretim kaynaklarını ithal etmeleri ise ihracat gelirleri ile finanse etmektedirler. Bundan dolayı ihracatın artması gelişmekte olan ülkeler açısından ekonomik anlamda bir kalkınma yaratabilmektedir (Şerefli, 2016: 137).

1.3. Dış Ticaretin Amacı

Bir ülke ekonomik olarak kalkınmayı hedeflerken, atığı adımları bu doğrultuda ve amaç uğruna atmaktadır. Dış taretin ekonomiye verimli ve faydalı bir şekilde yapılması çok önemli bir husustur. Bu nedenle ülkelerin dış ticaret yapmalarındaki amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz (Köksal, 2016: 13);

- Halkın yaşam standartlarını yükselterek toplumsal refah artışı sağlamak,
- Ülke sanayisini geliştirmek aynı zamanda gerekli önlemler ile dış piyasa şartlarına ayak uydurmak.
- Dış açık sorununu gidermek,
- İşsizliği azaltıp daha fazla istihdam yaratmak,
- Hazineye gelir sağlamak,
- Yurt içi fiyat istikrarını sağlamak
- Ülkeler arası siyasi ilişkililerin geliştirilmesi başlıca dış ticaret amaçları arasında gösterebiliriz.

1.4. Dış Ticaretin Türleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi dış ticaret bir ülkenin farklı ülkelerle yaptığı alım satım ilişkileri ifade etmektedir. Bu bağlamda, dış ticaretin türleri; ihracat, ithalat ve ülkeden geçen doğrudan yurtdışına yapılan transit ticaret şeklinde ayrılmaktadır. İhracat ve ithalat ülkenin dış ticaret dengesini oluşturmaktadır.

1.4.1. İhracat

Uluslararası ticarette önemli yeri olan ihracat, mal ve hizmetlerin ticari kanunların çerçevesinde diğer ülkelere satışını ifade etmektedir. Bir ülkenin ihracat yapması ile firmaların büyümelerinin yanında rekabet gücünü da arttırmada etkilidir. İhracat yapılmasının bazı nedenleri şu şekilde sıralanabilir (İGEME, 2006: 2);

- **Kar ve satışlarını arttırmak:** Firmanın iç piyasadaki performansı yeterince iyi ise dış piyasalarda da yer alırsa karlılığını arttırabilmektedir.
- **Uluslararası piyasada yer almak:** İç piyasadan ziyade dış piyasalara açılan firmalar onların rakipleri dış piyasalarda yer almaları için kullandıkları pazarlama stratejilerini ve uyguladıkları politikaları öğrenebilecektir.

- **İç piyasadaki bağımlılığını azaltmak**: Dış piyasaya açılan firma pazarlama gücünü arttırmasıyla birlikte iç piyasadaki tüketicilere olan bağımlılığı azalacaktır.
- **Piyasa dalgalanmalarını dengede tutmak:** Dış piyasalara açılarak firmalar ülke içinde oluşan mevsimsel dalgalanmalardan ya da tüketicilerin farklı taleplerinden ortaya çıkan baskıdan kaçınacaktır.
- **Üretim fazlasını satmak:** Firmalar bazen birim maliyetlerini azaltmak ve ölçek ekonomilerine ulaşmak için üretimi arttırırlar böylece ortaya çıkan üretim fazlasını ihraç ederler.
- **Rekabet gücünü arttırmak:** İhracat yapan firmaların rekabet gücü artmakla birlikte ülkenin de rekabet gücü artmakta ve böylece ülkenin ticaret dengesinin toparlanmasında katkı sağlamaktadır.
- **İstihdam yaratmak**: İhracat yapılmasıyla birlikte üretim artmakta ve böylece işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, ihracatla işsizlik azaltılabilir ve istihdam arttırılır.
- **Dış ticaret açığının azalmasına yardımcı olmak**: Ülkenin ithalatı ihracattan daha yüksek ise ortaya çıkacak dış ticaret açığının azalmasına yardımcı olacaktır.

İhracatın sağladığı avantajların yanı sıra riskleri de bulunmaktadır (TİM Akademi 2023, 2014);

- Öngörülemeyen rekabet ve satış miktarı,
- Paranın tahsil edilmemesi, böylece dış piyasaya bağlı kalması riskli bir durumu doğurur,
- Kur dalgalanmaları,
- İhracat yapılacağı ülkenin siyasi ve ekonomik durumu,
- Uluslararası ticaret kuralları,
- İhracı yapılacak malların ülkede kabul görememe riski,
- Ortaya çıkabilecek ticaret anlaşmazlıkları vb.

1.4.2. İthalat

Bir ülkede üretilmeyen ya da üretilmesi maliyetli veya teknik açıdan imkânsız olan bir mal veya hizmetin bulunan başka ülkeden teminine ithalat denmektedir. Bu bağlamda, yurtdışından satın alınan mal ve hizmetlerin karşılığında ülkeden kaynak aktarımı yapılmaktadır. Böylece, ithalatın, ülkelerin temin ettikleri malları ülkelere karşı bağımlılığı ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, ülkenin belirli mal ve ya hizmetlerin üzerinde yoğunlaşması ülkenin bağımlılık seviyesini de arttıracaktır.

1.4.3. Transit Ticaret

Kavram olarak transit ticaret yurtdışından veya antrepodan alınan bir malın ülkeden transit bir biçimde geçip satılmasıdır. "Transit Ticaret Formu" bankalar tarafından düzenlenir ve söz konusu bu malların ihracatı ve ithalatından vergi, fon ve harç alınmaz. Ancak bir ülkenin eğer ticaret yasağı varsa bu durumda transit ticarette yapılamaz (MEGEP, 2011: 12).

1.5. DIŞ TİCARET TEORİLERİ

Ülkelerin aralarında ticaret yapmalarının en temel sebebi kar ve avantaj elde etmektir (Dunn ve Mutti, 2004: 17; Krugman vd., 2012: 24). Ülkelerin aralarında yaptıkları bu ticaretten kazanç sağlamaları iki temel faktöre dayandırılabilmektedir (Krugman vd., 2012: 24).

Bu temel faktörlerden ilki, karşılaştırmalı üstünlükler üzerine kurulmuş bir faktördür. Kısacası farklı özellikteki ülkelerin avantajlı oldukları mallara odaklanıp bu karşılıklı avantajlardan fayda sağlamalarıdır. İkinci temel faktör ise ülkelerin faktör donanım farklarından kaynaklanmaktadır. Kapalı bir ekonomide ülkedeki tüm ihtiyaçlar içerde üretilip

karşılanmaya çalışılırken, dışa açık bir ekonomide ülkeler ihtiyaç duydukları her malı değil avantajlı oldukları malları üretip diğer malları dışardan almaktadırlar. Böylece ülkeler belirli mallara yoğunlaşarak hem daha ucuza hem daha kaliteli mallar üreterek karlılık oranlarını artırma yoluna giderler (Krugman vd., 2012: 24; Markusen vd., 1995: 192-193).

Dış ticaret teorileri iki ülke arasında gerçekleşen mal ve hizmet ticaretinin nedenlerini incelemektedir. Dış ticaret teorileri ayrıca bir ülkenin diş ticaret yapısının nereye göre nasıl bir oluşum gösterdiğini ele almaktadır. Kısacası bir ülke neden bir mali ihraç edip diğer başka bir malı ithal etiğini araştırmaktadır (Haberler, 1936: 121). Son olarak dış ticarete konu olan mal ve hizmetlerin fiyatlarının belirlenmesini inceleyen dış ticaret teorileri ülke ekonomisi için önemli bir yere sahiptir (Seyidoğlu, 2009: 18; Salvatore, 2013: 31).

1.5.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi: (A. Smith)

Sanayi devrimi ile birlikte değerli madenleri zenginliğin kaynağı olarak gören ve herhangi bir ülkeler arası ticaret durumunda sadece ihracatçı tarafın fayda sağlayabileceği görüşü yani Merkantilist görüşün yetersizliği anlaşılmaya başlanmıştır (Bayraktutan, 2003: 176).

Klasik iktisat görüşü modern iktisat akımlarının başlangıcı olarak sayılmakta ve bireye ve bireysel faydaya önem vermektedir. Aynı zamanda liberal bir yapıda olan klasik iktisat düşüncesi ekonomiye devletin müdahalesini yanlış bulmakta ve dış ticaretin de serbestleşmesinin toluma fayda kazandıracağı görüşündedir. Klasik iktisat ekolünün kurucusu olarak kabul edilen Adam Smith dış ticareti ve uluslararası üretimde uzmanlaşmayı ekonomik gelişim için çok önemli bulmaktadır. Dolayısı ile dış ticareti mutlak üstünlükler teorisi ile açıklayan Smith iki ülkeli iki malı bir model kurmuştur. Modele göre A ülkesi X malını, B ülkesi ise Y malını daha ucuza üretebilir bir durumdayken, A ülkesi üretimde X malına yoğunlaşarak üretim faktörlerini bu mala aktarmalı ve uzmanlaşma sağlamalıdır. B ülkesi ise Y malını üretmeye yoğunlaşmalıdır. Böylece her iki ülke mutlak olarak üstün oldukları malları

daha ucuza üretip kar sağlamaktalar hem de diğer malı dış ticaret yolu ile satın alarak verimli bir yol izlemektedirler (Bayraktutan, 2003: 177).

Smith ülkenin avantajlı olduğu malı üretip diğer malı satın almasının verimliliği artırmasını şu nedenlere bağlamıştır (Palacıoğlu, 2018: 3-4):

- Tek bir işe yoğunlaşan işçilerin becerilerinin artması ile uzmanlaşma sağlanmaktadır.
- Tek bir ürün üretiminde olan ülkede işçiler diğer ürün üretimine geçerek zaman kaybederler.
- Uzmanlaşma yolunda tek bir üretimde çalışan işçiler kendi işleri ile alakalı yeni metotlar geliştirerek daha verimli olurlar.

Smith her ülkenin avantajlı olduğu mala yoğunlaşarak üretim faktörlerini bu mal üzerine yoğunlaştırması ülkeler arası bir iş bölümü ve uzmanlaşma yaratacaktır. Dolayısı ile tüketiciler daha kaliteli malları daha ucuza temin edebileceklerdir (Arıç, 2013: 84).

1.5.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi: (D. Ricardo)

Smith'in "Mutlak Üstünlükler Teorisi" dış ticaretin oluşabilmesini iki ülke arasında sadece mutlak olarak bir üstünlük söz konusu olduğu duruma bağlamaktadır.

David Ricardo, Smith'in teorisini geliştirerek "karşılaştırmalı üstünlükler" teorisini ortaya koymuştur. Teoriye göre dış ticaretin oluşabilmesi sadece mutlak olarak üretim üstünlüğüne bağlı değildir ve dış ticaret yapılması avantaj sağlayabilmektedir (Bayraktutan, 2003: 177).

Ricardo'ya göre ülkeler karşılaştırmalı olarak üstün oldukları malların üretimine yoğunlaşarak uzmanlaşmaya gitmelidirler. Daha az verimliliğe yani üstünlüğe sahip oldukları mallarda ise ithalat yoluyla temin ederek refah artışı sağlamaktadırlar (Arıç, 2013: 85).

Smith'in teorisinde odluğu gibi Ricardo'da karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde ülkelerin de uzmanlaşmaya giderek daha verimli bir üretim gerçekleştirebileceklerini savunmaktadır. Bu durum hem üretici hem tüketici açısından avantaj yaratarak toplumsal refahı artırıcı bir etkiye neden olacaktır (Coşkun, 2014: 3).

J. S. Mill ise Ricardo'dan farklı olarak ilk kez dış ticarete talep odaklı bir bakış geliştirmiştir. Mill'e göre karşılıklı talep teknolojik gelişmeyi hızlandıracaktır ve dolayısı ile ihraç edilen mallarda verimlilik artarken ithal mallar daha ucuza temin edilebilir bir duruma gelecek ve dış ticaretin sağladığı kazanç artacaktır (Sever, 2009: 61).

1.5.3. Faktör Donanım Teorisi: (H-O Teorisi)

Ricardo, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde dış ticaretin sebebinin maliyetlerin farklı olmasına dayandırmaktadır. Ancak bu teori maliyetlerin neden farklı olduğunu açıklamamaktadır. Ülkelerin üretimde karşılaştıkları maliyet farklarını açıklamak amacı ile E. Heckscher ve öğrencisi B. Ohlin "Faktör Donanımı Teorisi" oluşturmuşlardır (Türker, 2002: 4).

Faktör donanım teorisi ülkelerin beli mallarda karşılaştırmalı olarak üstün olmalarını üretim faktörlerine ve bunların niceliğine bağlamaktadır. Buna göre her ülke üretim faktörlerini doğru mala yönelterek ürettiği malı daha ucuza üretmekte ve diğer malı da daha ucuza temin etmektedir (Bayraktutan, 2003: 178).

Bu teoride ülkeler üretecekleri malı seçerken üretim faktörlerinin yapısına odaklanmaktadırlar. Teoride üretim faktörleri emek yoğun veya sermaye yoğun olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dolayısı ile ülke bu doğrultuda karşılaştırmalı olarak üstün oldukları malda üretim yaparak uzmanlaşmaya gitmektedir (Coşkun, 2014: 5).

Heckscher-Ohlin Teorisi'nin varsayımları aşağıda verilmiştir (Karluk, 2002: 34);

- Tam rekabet koşularının hakım olduğu bir piyasa,
- İki mal ve iki üretim faktörü bulunmaktadır,
- Her ülkede üretim faktörlerinin arzı sabit bir durumdadır ve tam istihdam durumu geçerlidir,
- Ülkelerde ölçeğe göre sabit getiri mevcuttur,
- Tüketici tercihleri ülkeler arasında değişiklik göstermez,
- Tam uzmanlaşma mevcut değildir,
- Üretilen her iki malın da farklı faktör yoğunluğuna sahip üretim fonksiyonları bulunmaktadır.

Heckscher-Ohlin modelinde üç farklı teori ortaya çıkmıştır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 200-201):

Faktör Fiyatlarının Eşitlenmesi Teorisi:

Bu teoriye göre dış ticaret ülkeler arası faktör fiyatlarının eşitlenmesini sağlamaktadır. Serbest dış ticaret ile birlikte ülkelerin üretim yaptıkları ve yoğun olarak kullandıkları üretim faktörlerinin fiyatlarını artmakta diğer az kullanılan üretim faktörü fiyatları da azalmaktadır.

***Stolper-Samuelson Teorisi*:**

Bu teori dış ticaretin toplumsal refah ve gelir dağılımı açısından olumu bir etkiye sahip olduğunu savunmaktadır. Serbest bir ticaretin ülkede yoğun olan üretim faktörü sahiplerinin yararına iken, korumacı ve kapalı bir ekonomi ise kıt faktör sahiplerinin yararına olacaktır.

***Rybczynski Teorisi*:**

Teorinin temelinde bir üretim faktöründe arz artışı gerçekleştiğinde, o üretim faktörünü kullanan ürün üretimi artarken, diğer ürün üretimi azalmasıdır.

1.5.4. Dış Ticareti Açıklayan Yeni Teoriler

Dış ticaretin yapılmasının temel nedeninin açıklaması geleneksel teori ile başlayıp klasik teori ve ardından 1960'lı yıllarında ortaya atılan yeni teoriler ile devam etmiştir. Klasik teoride dış ticaretin yapılmasının temel nedeni, ülkeler arasında olan faktör donanımlarının farklılıklarından ortaya çıkan karşılaştırmalı üstünlüğüdür. Yeni dış ticaret teorilerinde dış ticareti geleneksel teorisinde kabul gören tam rekabet ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarını reddederek yerine eksik rekabet piyasaları ve ölçeğe göre artan getiri şartları altında ülkelerin arasındaki ölçek ekonomileri, teknoloji ve ürün farklılaştırmalarıyla açıklamaktadır (Karluk, 2002: 91).

Dış ticareti açıklamada başında başarılı olup daha sonra yetersiz kalan klasik iktisatçıların ve geleneksel donanım teorileri, özellikle ticaretin İkinci Dünya Savaşının sonrasında serbest duruma gelmesiyle faktör donanımları teorisinin yetersizliği ortaya çıkarak yeni teorileri geliştirilmeye başlanmıştır.

1.5.4.1. Nitelikli İşgücü Teorisi

Donald Keesing ve Peter Kenen tarafından ortaya atılan teori, üretim faktörleri olarak emek ve sermayeyi ele almakta ve emeği; nitelikli ve niteliksiz emek şeklinde ikiye ayırmaktadır. Bu bağlamda, üretimi için nitelikli emeğe ihtiyaç duyulan malları nitelikli emeğe sahip olan ülkeler üretip ihracını yaparken, niteliksiz emeği gerektiren malları ise niteliksiz emeğe sahip olan ülkeler üretip ihraç ederler (Türker, 2002: 12). Bu teori, Heckscher-Ohlin Teorisi ile benzerlik gösterse de, teoride uluslararası faktör akışkanlığının serbest olmasından dolayı ayrışır.

Teoride, ayrı üretim faktörü olarak alınan nitelikli işgücünün iki sebebi vardır; Birincisi, endüstri kuruluş yerinin yanı sıra ticareti de etkileyebilmesi, ikincisi ise nitelikli işgücünün ekonomik büyümenin açıklanmasında önemli rol oynamasıdır. Bu bağlamda, dış ticaret ile ekonomik büyüme iç içe geçtiklerinden, nitelikli işgücü hem ekonomik büyümeyi hem de ticareti de etkilemektedir (Sever, 2009: 68-69).

1.5.4.2. Teknoloji Açığı Teorisi

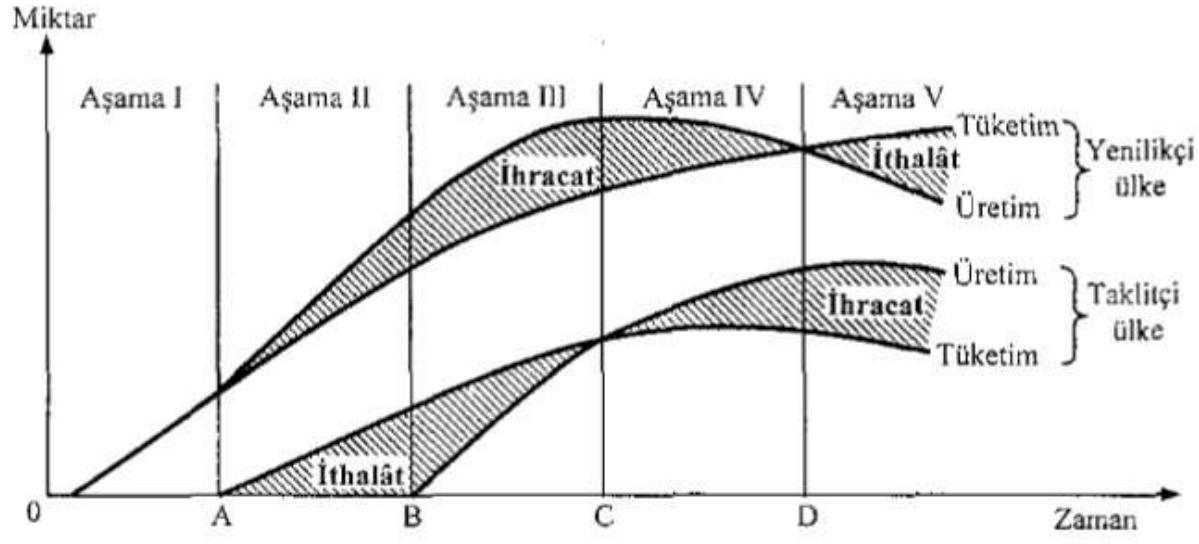
Michael Vivian Posner tarafından 1961 yılında ortaya atılan teknoloji açığı teorisi, üretilecek olan yeni ürünlerinin üretim sürecinde teknolojinin sağlayacağı katkılar üstünde durulmuştur (Posner, 1961). Teori ayrıca gecikmeli taklit teorisi olarak da bilinmekte ve sanayileşmiş ülkelerin dış ticaretleri genellikle yeni ürün veya üretim süreçleri üzerinde yapıldığını öne sürmektedir. Buna göre, sanayileşmiş ülkeler yeni bir ürün veya üretim süreci ilk keşfettiklerinde onun ihracatçısı olur. Ancak, zamanla gelişmekte olan ülkeler de taklit, öğrenme veya başka yollara başvurarak keşfedilen bu teknolojiye erişmektedirler. Gelişmekte olan ülkeler ucuz emek ve doğal kaynakların fazlası ile meşhur olduklarından yeni ürünleri daha düşük maliyetle üretebileceklerdir. Böylece, ürünü veya üretim sürecini ilk keşfeden ülke, daha ucuza üreten konumuna gelen gelişmekte olan ülkelerden bu malları ithal etmeye başlar (Seyidoğlu, 2003: 82). Teoride, teknolojiye sahip olan ülkelerin ihracatlarını sadece yeni ürünlerin bulundurmasıyla arttırabileceğini öne sürdüğünden eksik bulunmuş ve bu eksiklikler gidermek üzere Ürün Dönemleri Teorisi geliştirilmiştir (Karluk, 2002, s. 111-112).

1.5.4.3. Ürün Dönem Hipotezi

Ürün dönemleri teorisi, 1966 yılında Raymond Vernon tarafında ortaya atılmıştır (Vernon, 1966). Bu teori, Teknoloji açığı teorisinin genişletilmiş şeklidir. Malın icat edilmesinden, dış ticareti etkilemesine kadar ki yaşam dönemlerini ele alınır. Vernon'a göre, yeni mal ve teknolojilerin geliştirilmesi ileri sanayileşmiş ülkelerde gerçekleşir. Bu bağlamda, ileri düzeyde eğitilmiş işgücü ve AR-GE'ye (Araştırma ve Geliştirme) yapılan harcamaların sonucudur (Seyidoğlu, 2003: 83-84).

Ürünlerin yaşam dönemleri beş aşamadan oluşmaktadır;

Grafik 1. Ürün Dönemi Aşamaları

Kaynak: Seyidoğlu, H., (2003), Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama, Güzem Can Yayınları, İstanbul, s.84.

Birinci aşama: Üretim ile ilgili sorunlar çözülür ve yeni ürün geliştirilir. İhracat değil, üretim iç piyasanın talebini karşılamak için yapılmaktadır. Malın geliştirilmesinde tüketicilerin

bilgi desteğine ihtiyaç olduğundan, başlangıçta üretim tüketicilere yakın yerde yapılması zorunluluğu vardır (Seyidoğlu, 2003: 84).

İkinci aşama: Olgunlaşma aşaması olarak bilinmektedir. Üretimin hızlandırıldığı bir aşama söz konusu. Yapılan üretim sadece iç piyasaya yönelik değil, giderek ihracata da başlanmaktadır. Malın iç üretim ve tüketimi artar, ancak dışarıdan da gelen talep nedeniyle üretimdeki artış hızı daha yüksektir. Burada, yeni teknoloji hala sadece tek firmanın elinde (Yılmaz ve Özken, 2012: 44-45).

Üçüncü aşama: Standard ürün aşamasıdır. Ürün belirli deneyleme konusunda geçtikten sonra, üretici ve tüketici açısında üretim süreci ve malın nitelikleri oturmuş olur.

Dördüncü aşama: Ürün standart ürün haline geldikten sonra yenilikçi firmanın iç ve dış piyasada teknoloji lisansını vermek karlı bulmaktadır. Bu aşamada, üretim maliyetlerini düşürmek amacıyla, AR-GE harcamalarına ve mühendislik becerilerine sahip olan nitelikli işgücüne gerek kalmadıktan sonra firma üretimi işgücü maliyetlerin düşük olduğu az gelişmiş ülkelere kaydırmaktadır. Bu durumda, yenilikçi ülkede hala üretim yapılır fakat yeni ürünün lisansını alan diğer düşük maliyetli olan üreticiler ihracat piyasalarını ele geçirmekte ve böylece yenilikçi ülkenin ihracat hızı kesilmektedir (Seyidoğlu, 2003: 84-85).

Beşinci aşama: Daha düşük maliyetli üreticilerin ihracat piyasasını ele geçirmekle, ürünü daha düşük fiyattan ürettiklerinden bu aşamada yenilikçi ülke de ürünü ithal etmeye başlar. Bu bağlamda, teknoloji yayılır ve serbest mal niteliğini alır. Yenilikçi ülkenin endüstrisi iç ve dış piyasaları kaybettiğinden üretimi hızlı bir şekilde düşmektedir.

Tüm bu aşamalar gerçekleştikten sonra, yani yenilikçi ülke iç piyasada da devre dışı bırakıldığında "ürün dönemleri" tamamlanmış olacaktır. Ancak, yenilikçi ülke bu süreci

tamamladığında yeni inovasyonlar peşinde olmakta ve böylece inovasyonların ortaya çıkması kesintisiz bir süreç haline gelir (Yılmaz ve Özken, 2012: 45).

.

1.5.4.4. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

Tercihlerde Benzerlik Teorisi, 1961 yılında Brunstam Linder tarafından geliştirilmiştir (Linder, 1961). Teori, zevk ve tercihlere dayanmasıyla birlikte sanayi ürünlerinin ticaretini, yani homojen olmayan mallarının ticaretini ele almaktadır. Teoriye göre, dış ticaret, benzer gelir seviyesi ve benzer mallar üreten ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Diğer bir ifadeyle, benzer özellikle, zevkler ve tercihler taşıyan ülkeler arasında ticaret yapılmaktadır. Bu bağlamda, teoride, üretilen malların homojen olmaması, zevkler ve ölçek ekonomilerinin büyük önem arz eden sanayi mallarının ticaretini ifade etmektedir (Atik, 2006: 34). Linder'in bu teorisi, kendi ülkesi olan İsveç dışında bulunan ülkeler için desteği yoktur. Ayrıca, kimi firmalar yalnızca ihracat için ürettikleri sanayi ürünleri bulunabilmektedir. Bu durumu, Linder'in teorisi açıklamada eksik kalmıştır (Seyidoğlu, 2003: 86).

1.5.4.5. Ölçek Ekonomiler Teorisi

Şirket ya da kuruluşlarında ortaya çıkan üretim kapasitesi artışı neticesinde birim üretim maliyetlerinin düşmesine ölçek ekonomisi denir. Teoriye göre, ülkelerin iç piyasalarında ortaya çıkan genişleme üretimde ölçek ekonomisinin artacağını ifade etmektedir (Said Mohamoud, 2016: 8). Ölçek ekonomilerinin, büyük ölçeli firmalara üstünlük sağlayıp sağalmadığını, ekonomilerin içsel veya dışsal nitelikte olup olmamaları ile ilgilidir.

İçsel ölçek ekonomiler (internal scale economies), firmanın gerçekleştirdiği üretim ölçeğindeki artışın neticesinde ortalama maliyetlerindeki ortaya çıkan düşüş ile ifade edilmektedir.

Firmanın bağlı olduğu endüstrideki üretim ölçeğinde meydana gelen genişleme ile maliyetlerdeki düşüş Dışsal ölçek ekonomilerini (external scale economies) ifade etmektedir. Ölçek ekonomiler dış ticaret açısından bazı sonuçlar doğurmakta (Seyidoğlu, 2003: 87-88);

- Ekonomilerin bu tür endüstrilerde uzmanlaşmaları için teşvik sağlamakta
- Ülke, iç piyasada tüketicilerin çok sayıda satın alacakları malları az sayıda üretmek yerine, ölçek ekonomileri aracılığıyla o endüstrilerde uzmanlaşmaya gider, ihtiyacı olan diğer malları ise ithal eder.
- Ölçek ekonomileri ile dış ticarette tüketicilere ürün çeşitliliği sunulmakta, bu da refahın arttırılmasında katkı sağlamaktadır.
- Dış ticaret firmaların tüketici sayısını arttırmaktadır.

1.5.4.6. Monopolcü Rekabet Teorisi

Monopolcü Rekabet Teorisi ile ilgili ilk çalışmalar, 1981 yılında Elhanan Helpman ve 1983 yılında Paul Krugman yazdıkları makaleler olduğu söylenebilir (Helpman 1981; Brander ve Krugman, 1983). Teoride, üretimde farklılaştırılmış mallar üreten birçok firma bulunduğu ifade edilmiştir. Teoriyi karakterize eden iki unsur vardır, ürün farklılaştırması ve içsel ölçek ekonomileri. Endüstride yer alan firmalar yakın ikame ürünler üzerinde monopol gücüne sahip ve böylece piyasadaki küçük firmaları dışlayarak tam rekabeti ortadan kaldırmakta olan içsel ölçek ekonomileriyle çalışmaktadırlar.

Heckscher-Ohlin Teorisi, dış ticareti karşılaştırmalı üstünlüklere veya faktör oranlarındaki farklılıklarına dayandırırken, monopolcü rekabet teorisi ise, dış ticareti endüstri-içi ticaret, mal farklılaştırılması ve ölçek ekonomileriyle açıklamaktadır. Bu bağlamda, ülkelerin faktör donatımları ne kadar farklı ise karşılaştırmalı üstünlüklere bağlı olan endüstriler-arası ticaret de o kadar büyük olacaktır.

Karşılaştırmalı üstünlüklerin veya Faktör donatımı teorisi daha çok sanayileşmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasındaki ticareti açıklamaya yönelik daha başarılı olacağı anlamına gelmektedir. Diğer yandan, monopolcü rekabet teorisi, aynı faktör donatımına sahip olan sanayileşmiş ülkelerin aralarında yoğun bir şekilde gerçekleştirdikleri iki-yönlü ticaretin açıklamada kullanılabilecek bir teoridir (Şahin, 2016: 178).

1.6. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER

Çok uluslu şirketler (ÇUŞ) ilk olarak 18. Yüzyıl sonu ile 19 yy. başlarında görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde İngiliz ve Hollandalı ticaret şirketleri sömürge altındaki ülkelerden başlayan bir ticaret ağı oluşturdular böylece ÇUŞ'ların oluşumuna zemin hazırladılar. Gelişen ve küreselleşen dünya ekonomisinde yabancı yatırımın önemi artmakta ve buda ÇUŞ'ları hızla artırmaktaydı. Ancak, 1970-1980 yılları arasından meydana gelen petrol krizi dünya ekonomisine büyük bir darbe vurdu. Yatırımlarını ülke dışına genellikle gelişmekte olan ülkelere taşıyan ÇUŞ'lar, yatırımlarını kendi ülkelerine çekmeye başladılar. DYY'ler (Doğrudan Yabancı Yatırımlar) dolayısıyla ÇUŞ'lar bu dönemde düşüş yaşasa da krizin ardından tekrar artmaya başlamıştır (Batmaz ve Tekeli, 2009: 11). ÇUŞ'lar yapı olarak ülke fark etmeksizin, uygun altyapı ve sanayi olanakları sağlayıp avantaj sağlayan ülkelere yatırımlarını taşıyan kuruluşlardır (Seyidoğlu, 2013: 651). Kar amacı ile yapılan birden fazla ülkede faaliyet gösteren ÇUŞ'lar sadece ekonomik değil aynı zamanda siyasal ve sosyal açıdan da oldukça önemli olan bir konudur (Dunning ve Lundan, 2008: 3). ÇUŞ'lar bir ülkede direk olarak işletme sahibi olabileceği gibi var olan ve ona bir şekilde bağlı işletmelerin karar vericileri de olabilmektedirler (Alpar, 1980: 30).

DYY'lerin yatırım yaptıkları ülkelerde yeni şirketler kurarlar ya da olan şirketleri satın alırlar. Bunun gibi çeşitli faaliyetleri olan ÇUŞ'ların girdikleri ekonomiyi etkilemeleri kaçınılmazdır. Ancak bir ülkeye giriş yapan yabancı yatırım nasıl ve ne kadar bir etkiye neden olacağı ülke farklılıkları göstermektedir. Ülkenin yapısı ve gelişmişlik düzeyine göre bu etkiler çeşitlilik göstermektedir. Örnek olarak, sermaye kıtlığı olan bir gelişmekte olan ülkeye giren yabancı yatırım sermaye açığının kapanmasına yardımcı olurken biraz daha gelişmiş ülkelerde

üretim teknikleri ve teknolojiyi beraberinde getirmeleri en önemli etkilerindendir (Çetinkaya, 2004: 27).

Konuyla alakalı yapılan çalışmalar ÇUŞ'ların girdikleri ekonomilerde tekelciliği azaltarak verimliliği artırdığını ortaya koymaktadır. Yerel şirketlere yarattıkları rekabet ortamı onları da daha kaliteli ve verimli üretime teşvik etmektedir (Blomström ve Kokko, 2002: 11).

1.7. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI KAVRAMI

DYY'ler kar elde etmek amacıyla sermayelerini ülke dışına çıkartan çok uluslu şirketler tarafından yapılan eylemlerdir. Uluslararası sermaye akışı olarak tanımlanan DYY'ler, bir ülkede şirket satın alma, yeni şirket kurma ya da bir şirket ile ortak olmak şeklinde gerçekleşebilmektedir (Seyidoğlu, 2013: 627; OECD, 2008: 17).

Yatırımcıların uluslararası yatırım yaptıkları bir şirketin hisselerinin en az %10'ununa sahip olması ya da diğer ortaklarla aynı oy hakkına sahip olmasına doğrudan yabancı yatırım denmektedir (Karataş, 2005: 19). Bu bağlamda DYY'ler sadece sermaye ve kaynak aktarımı değil aynı zamanda yönetim kontrolünün değişmesi anlamına gelmektedir (Krugman ve Obstfeld, 2009: 163).

DYY kapsamında yurt dışında şirket sahibi olunmasının iki temel yolu vardır. Bunlardan birincisi sıfırdan yeni bir şirket kurmaktır. Bu tür yapılan yatırımlar literatürde yeşil alan yatırımları (greenfield investment) olarak geçmektedir. İkinci yol ise hali hazırda yatırım yapılan ülkede faaliyet gösteren bir şirketi satın alma veya onunla birleşme yoludur. Bu tür yapılan yatırıma ise birleşme ve satın alma (merger and acquisition) denmektedir (Seyidoğlu, 2013: 628).

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının (TCMB) tanımına göre DYY'ler; kendi ülkesi dışında bir şirketin en az %10 hakkına sahip sermaye yatırımı yapan ve yönetim ile denetim kontrolü sağlayan yatırım çeşitleridir (TCMB, 2017).

UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) tarafından 2003 yılında yayımlanan rapora göre, DYY'ler yurt dışına sermaye yatırımı yapan bir şirketin yatırım yaptığı ülkedeki bir şirketin yönetimi üzerinde yeteri düzeyde söz sahibi olması olarak tanımlanmıştır. UNCTAD'a göre DYY'lerin üç ana bileşeni bulunmaktadır (UNCTAD, 2003: 231-232):

- Öz sermaye
- Yeniden yatırılan kazançlar
- Şirketler arası krediler

Bir yatırımcı kendi ülkesi dışında bir şirketin hisselerini satın almasına öz sermaye şeklinde ifade edilmektedir. Yatırımcının elde ettiği fakat dağıtılmayan kar payını yeniden yatırılmasına yeniden yatırılan kazançlar şeklinde adlandırılmaktadır. Şirketler arası krediler ise, yatırımcıların ile şirketlerin arasında verilen kısa ya da uzun vadeli borçları ifade etmektedir (UNCTAD, 2003: 231-232).

1.8. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI ÇEŞİTLERİ

Doğrudan yabancı yatırımlar yapıları bakımından beş ana gruba ayrılmaktadırlar. Bunlar sırasıyla yapılan yatırımın, mülkiyet durumuna, sıfırdan yeni bir işletme oluşturmasına, üretim zincirinde yerine, amacına göre sınıflandırılmaktadır. Son olarak beşinci grupta transfer fiyatlandırmaları ve yeniden yatırılan kazançlar gibi diğer doğrudan yatırım çeşitleri bulunmaktadır. Şekil 1'de doğrudan yabancı yatırım çeşitleri yer almaktadır.

Şekil 1. Doğrudan Yabancı Yatırım Çeşitleri

Kaynak: Alitoska, 2019: 19. 17.12.2019 tarihinde https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=jNRDC1RLfVd4_T7x7ZXmmd546Cu67W9xD0ygnIIcwoiDP2XH2fAlm7sbh0Aaggcc adresinden alınmıştır.

1.8.1. Yapılan Yatırımın Mülkiyet Durumuna Göre Doğrudan Yabancı Yatırımları

1.8.1.1. Ortak Girişim ve Tam Mülkiyete Dayalı Şirket

Kendi ülkesi dışına yatırım yapan bir şirketin tek başına veya diğer şirketler ile beraber, yatırım yaptıkları ülkedeki bir veya birden fazla şirkete ortak olmaları ortak girişim (joint venture) olarak adlandırılmaktadır. Öte yandan, yabancı ülkeye yatırım yapan şirketler genellikle şirket sırlarını ve özel bilgilerini ortaklık yaptıkları yerel şirketler tarafından bilinmesini istemezler. Dolayısıyla yabancı yatırım yapan şirket veya şirketler ev sahibi ülkede sıfırdan bir işletme kurarak özel konularda tüm yetkileri ellerinde tutabilirler. Bu çeşit işletmelere tam mülkiyete dayalı (full-ownership) şirketler denmektedir (Seyidoğlu, 2013: 628).

1.8.1.2. Şirketler Arası Birleşmeler ve Satın Almalar

Yabancı bir ülkeye yatırım yapan şirket ev sahibi ülkedeki şirketler ile birleşme yoluna gidebilir. Şirketlerin evlenmesi olarak da adlandırılan bu durum iki şirketin birleşmesi anlamına gelmektedir. Diğer yandan, şirketler yatırım yaptıkları ülkedeki yerel şirketler ile birleşme yoluna gitmek istemezler ise ev sahibi ülkede yer alan bir şirketi satın alabilmekte ve bu satın alma şeklinde ifade edilmektedir (İTO, 2003: 17). Bu tür yapılan yatırımları birleşme ve satın almalar (Mergers and Acquisitions – M&A) olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu tür yabancı yatırımlar ev sahibi ülkenin sermaye sokunda bir artışa neden olmazlar. Sermaye sokunda artış yaratmamalarına rağmen bu tür yatırımlar, beraberinde getirdikleri teknoloji ve dış ticaret katkıları sayesinde ev sahibi ülkeye yararlı birer yatırım olarak görülmektedirler (Seyidoğlu, 1999: 671; Seyidoğlu,2013: 628).

1.8.1.3. Stratejik Birleşmeler

Pazarlama ve hizmet alanında ayrıca AR-GE gibi yüksek maliyetli çalışmalarda, fırsatlardan yararlanmak ve maliyetleri azaltmak adına firmaların stratejik olarak birleşmesine stratejik birleşmeler (strategic alliances) denmektedir. Stratejik birleşme yapan şirketler dış piyasalarda avantaj sağlama amacında olup ortaklardan en az birinin sahip olduğu teknolojik gelişimden faydalanmak amacındadırlar (Ekinci, 2005: 10).

1.8.2. Yapılan Yatırımın Yeni İşletme Yaratmasına Göre

1.8.2.1. Yeşil Alan Yatırımları

Doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla bir ülkeye yatırım yapan şirket eğer ev sahibi ülkede sıfırdan bir üretim tesisi kuruyor ya da var olan bir üretim tesisini satın alıp kısa dönemde üretim kapasitesini arttırıyorsa yeşil alan yatırımında bulunmaktadır. Yeşil alan yatırımları (greenfield investments), DYY'ler ile ülkenin sermaye stokunun kısa dönemde artması anlamına gelmektedir (Europian Commission, 2017).

1.8.2.2. Kahverengi Alan Yatırımları

Kahverengi alan yatırımları (brownfield investments), yabacı yatırım yapan şirketin yatırım yaptığı ülkedeki hali hazırda var olan bir şirketi satın alıp kısa dönemde üretim kapasitesini tam verimde kullanmaması olarak tanımlanabilmektedir. Bu tür yatırımlar satın alınan şirketi yeniden yapılandırmak amacında olan yabancı yatırımcılar tarafından tercih edilmektedir. Kahverengi alan yatırımlarında yeniden yapılanma sıfırdan planlanarak gelecek stratejiler oluşturulur (Meyer ve Estrin, 2001: 577).

1.8.2.3. Satın Almalar

Bir ya da daha fazla yabancı yatırımcının yatırım yaptıkları ülkede var olan bir şirketi satın almasına satın almalar (acquisitions) denmektedir. Bu tür yatırım yapan şirket veya şirketler kısa dönemde satın aldıkları şirketin tüm kapasitesini kullanmaktadırlar. Satın almaları kahverengi alan yatırımlarından da bu özellikleri ayırmaktadır (Meyer ve Estrin, 2001: 577).

1.8.3. Yapılan Yatırımın Üretim Zincirdeki Yerine Göre

1.8.3.1. Yatay Yatırımlar

Ürettikleri mal ve hizmetleri satmak şirketlerin temel amacıdır. Günümüz ekonomilerinde dış ticaret şirketler açısından mallarını daha büyük pazarlara satmak açısından büyük önem arz etmektedir. Ülkeler arasında faktör fiyatlarının eşit olduğunu varsayarsak ticari engellemeler ve lojistik harcamaları şirketlerin ihracat yapmalarını maliyetli hale getirmektedir. Bu nedenle bir ülkeye ihracat yapmak isteyen şirket söz konusu ülkede şirket kurma yoluna gidebilir. Ev sahibi ülkeye yatırım yapıp orada şirket kuran yatırımcı, lojistik ve gümrük tarifeleri gibi ticareti engelleyen hususlardan kurtulur ve mallarını orada üretip piyasaya sürebilmektedirler. Bu amaçla yapılan yatırımlar yatay yatırımlar (horizontal investments) şeklinde adlandırılmaktadır (Hanson, 2001: 10).

1.8.3.2. Dikey Yatırımlar

Yatay yatırımlardan farklı olarak dikey yatırımlar (vertical investments) ülkeler arasında faktör fiyatları bakımından fark olması varsayımına dayanmaktadır. Faktör fiyatlarının farklı olmasından ötürü şirketler üretimlerini genellikle emek faktörünün bol olduğu ülkelere taşırlar. Dolayısıyla amacı faktör fiyatları maliyetini azaltmak olan şirketler, faktör fiyatlarının ucuz olduğu ülkelere yatırımlarını kaydırırlar (Hanson, 2001, s. 10).

1.8.4. Yapılan Yatırımın Amacına Göre

Dunning 1998 yılında yaptığı çalışmada, yabancı yatırımları amaçlarına göre sınıflandırarak dört ana başlık altında toplamıştır. Bunlar sırasıyla; piyasaya yönelik (yatay) yatırımlar, verimliliğe yönelik (dikey) yatırımlar, kaynağa yönelik yatırımlar ve nihai varlığa yönelik yatırımlardır.

1.8.4.1. Kaynağa Yönelik Yatırımlar

Yabancı bir ülkeye yatırım yapacak olan bir şirketin, yatırım yaptığı ülkede doğal kaynakları, doğal kaynakların kalitesi ve fiyatları ve bu doğal kaynaklardan yararlanabilmesi gibi amaçları bulunmaktaysa yapılan yatırıma kaynağa yönelik yatırımlar denmektedir (Dunning J., 1998: 53).

1.8.4.2. Piyasaya Yönelik Yatırımlar

Yabancı yatırım yapacak olan şirketin açısından yatırım yapacağı ülkenin belli özellikleri büyük önem taşımaktadır. Bu özelliklerden bazıları, yerel ve bölgesel piyasanın yapısı, reel ücret maliyetleri, lojistik maliyetleri, dış ticaret kısıtlamaları ve ithalat lisansı konusunda ayrıcalıklar yer almaktadır. Tüm bu özelliklerin yanı sıra, emek piyasası, rekabet ortamı ve alt yapı da şirketlerin yabancı yatırım yapmak adına aradıkları özellikler arasına girmektedir. Amacı yatırım yapacağı ülkelerin bu özelliklerinden faydalanmak olan şirketlerin yaptıkları yatırımlar piyasaya yönelik yatırımlar olarak adlandırılmaktadır (Dunning J., 1998: 53).

1.8.4.3. Verimliliğe Yönelik Yatırımlar

Verimliliğe yönelik yatırım yapan şirketler, yatırım yaptıkları ülkenin emek, makine ve donanımlarından yararlanarak üretim maliyetlerini azaltmak amacındadırlar. Bunun yanında mal ticaretinde serbestlik, yatırım teşvikleri şirketlerin yatırımlarını bu ülkeye aktarmaları açısından önem arz etmektedir. Bu durumda özellikle gelişmekte olan ve sermaye stoku yetersizliği yaşayan ülkeler, yabancı yatırım teşvik politikaları, eğitim programları ve tanıtımlar ile birlikte yabancı yatırımcılara daha verimli bir ortam oluşturarak onlara verimli bir yatırım ortamı sunmak amacında olurlar (Dunning J., 1998: 53).

1.8.4.4. Stratejik Varlığa Yönelik Yatırımlar

Yatırım yaptıkları ülkenin, varlıklarının coğrafik olarak dağılımının faydasını ve şirketlerin bu varlıklardan yararlanma gereksinimlerine önem veren şirketler stratejik varlığa yönelik yatırım yapmak amacında olan şirketlerdir. Ayrıca, stratejik varlığa yönelik yatırım yapan şirketler açısından, sinerjik varlıkların maliyetleri, yeni fikirler ve etkileşimli öğrenim için sunulan fırsatlar ile tüketicilerin tercihlerindeki farklılıklar da hayli önem arz etmektedir (Dunning J.,1998: 53)

1.8.3. Diğer Doğrudan Yabancı Yatırımlar

1.8.3.1. Yeniden Yatırılan Kazançlar

Daha önceden yapılan DYY'lerden sağlanan temettü kısmının tekrardan yatırıma aktarılması yeniden yatırılan kazançlar (reinvested earning) olarak tanımlanmaktadır (Erdoğan, 2016: 17).

1.8.3.2. Transfer Fiyatlandırması (Transfer Pricing)

Birden çok ülkeye yatırım yapmış ve dolayısıyla birden çok ülkede şubesi bulunan şirketler kar maksimizasyonu amacı ile şubeler arası mal ve hizmet alışverişi yaparlar. Şirketlerin yaptıkları bu strateji, gelirlerini vergi yükümlülüğünün en az olduğu ülkeye taşımak ve kar elde etmektir. Birden çok ülkede şube sahibi olan ülkelerin bu avantajdan yararlanmak amacı ile yatırım yapmasına transfer fiyatlandırması (transfer pricing) adı verilmektedir (Erdoğan, 2016: 17).

1.9. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI TEORİLERİ

Doğrudan yabancı sermaye teorileri dönemsel olarak içsel büyüme teorileri ile birlikte literatüre girmeye başlamıştır. Birçok farklı DYY teorisi bulunmakta ve eksik rekabet ile tekelleşme bu teorilerin ortak noktasını oluşturmaktadır.

1960'lara kadar uluslararası getirinin farkından dolayı sermaye hareketliliğinin gerçekleştiği ön görülmekteydi. Klasik uluslararası sermaye hareketleri teorisi olarak da adlandırabileceğimiz bu teori, 1960'lar ile birlikte piyasada eksik rekabet koşularının varlığı genel olarak kabul görmesiyle yerini yeni uluslararası sermaye akımları teorilerine bırakmaya başlamıştır (Çiftçi ve Yıldız, 2015: 73).

Hymer'in 1960 yılında yaptığı çalışma, literatürde genel olarak şirketlerin uluslararası faaliyet nedenlerini, bir başka değişle DYY nedenlerini açıklayan ilk çalışma olarak geçmektedir. Hymer'den önce de bu konu hakkında teoriler ve çalışmalar yapılmasına rağmen bu teoriler DYY ve portföy yatırımları arasında belirgin bir ayrım yapmamaktaydı (Barclay, 2002: 19). DYY'ler hakkında ortaya atılan bu teorilerden hiçbir tek başına DYY belirleyicilerini ve kararlarını tam olarak açıklayamamaktadır (Dunning, 1979: 274-275).

DYY teorilerinde ele alınan faktörler ve değişkenler görecelidir ve beli durumlara göre farklılıklar gösterebilmektedirler. Bu sebepten dolayı literatürde yer alan bu teorileri birbirinin ikamesi değil de tamamlayıcısı olarak görmek gerekmektedir (Dunning ve Lundan, 2008: 82). DYY teorileri, uluslararası yatırım yapan şirketin kendi ülkesi dışına yatırım yapma nedenleri, uluslararası yatırımların yerel şirketler ile ilişkileri ve söz konusu şirketlerin ihracat yerine neden yabancı yatırım yolunu seçtikleri gibi konulara cevap bulması gerekmektedir (Seyidoğlu, 2009: 608).

Agarwal 1980 yılındaki çalışmasında DYY teorilerini dört ana başlık altına toplamıştır. Bu ana başlık altında sırasıyla, eksik rekabet şartlarının varsayıldığı teoriler, diğer doğrudan yabancı yatırım teorileri ve DYY girişlerinin belirleyicilerine yönelik teorik yaklaşımlarına yer verilmiştir.

1.9.1. Eksik Rekabet Şartlarının Varsayıldığı Teoriler

1.9.1.1. Tekel Üstünlüğü Teorisi

Yabancı yatırım yapan şirketin yatırım yaptığı ülkedeki yerel şirketlere olan üstünlüğünü ele alan bu teori 1960 yılında Stephan Hymer tarafından literatüre kazandırılmıştır. Teoriye göre bir ülkeye uluslararası yatırım yapan şirket oradaki yerel şirketlere göre bazı avantajlar sağlamakta ve tekelci bir güç oluşturmaktadırlar (Seyidoğlu, 2009: 608).

Yabancı yatırımda bulunan şirketler tam rekabet koşullarında yerel şirketler ile rekabet içine girmeleri olası değildir. Söz konusu yabancı şirketlerin yatırımlarında başarılı olabilmeleri için yerel şirketlere göre bazı avantajlara sahip olmaları gerekmektedir. Oligopolistik endüstriyel bir yapı olarak tanımlanan bu durumda yabancı şirketler reklam, patent, sermaye kolaylıklar ve teknoloji gibi avantajlara sahiptirler (Batmaz ve Tekeli, 2009: 32).

1.9.1.2. Ürün Döngüsü Teorisi

Vernon 1966 yılında yaptığı çalışmasında ürün döngüsü teorisini literatüre kazandırmıştır. Teoriye göre, ticari düzenlemeler, inovasyon ve ölçek ekonomileri şirketlerin yabancı yatırım yapmalarında daha büyük önem taşımaktadır (Vernon, 1966: 190). Vernon'a göre, teknoloji gelişmiş ülkelerde ilk olarak gelişerek daha sonrasında DYY'ler ile birlikte gelişmekte olan ülkelere geçecektir (Alpar, 1980: 58).

Vernon teorisinde iki çeşit oligopol olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi üretilen ürünlerde belli bir standartta gelmiş olandır, ikincisi ise yeniliklere dayalı olan oligopol şeklidir. Birinci oligopol şeklinde piyasaya en erken giren ve güçlü pozisyon alan şirket diğer şirketleri etrafına toplayarak piyasayı paylaştırır. İkinci oligopol türünde ise yenilikler ön plandadır ve bu yenilikler sonucunda oluşan patent hakları tarafından piyasa belirlenir (Vernon, 1974: 276-278).

1.9.1.3. Oligopolcü Tepki Teorisi

Birkaç firma tarafından kontrol edilmekte yani oligopolcü piyasa şartlarında, şirketler rakiplerinin aldığı fiyat ve satış gibi stratejik kararları yakından takip edip uygulaması zorunludur. Aksi taktirde şirketin piyasada barınma şansı bulunmaz. Oligopolcü tepki teorisine göre, yabancı yatırım yapan şirketler rakiplerinin yatırımlarına bağlıdır. Oligopol piyasasında şirketlerden biri yabancı yatırım yaparak maliyetlerini azaltıp daha karlı bir üretime geçerse piyasadaki diğer şirketler de bu kararı uygulamak durumunda kalırlar. Rakiplerinin gerisinde kalan şirketin üretim maliyetleri daha fazla olacak ve piyasaya tutunma sıkıntısı yaşayacaktır (Kurtaran, 2007: 370-371).

Aynı ürünü üreten iki farklı şirketten biri yabancı yatırım yaparsa, rakip şirkete göre lokasyon avantajı ve düşük maliyetli üretim yapabilme avantajı elde eder. Ayrıca yabancı yatırım yapan şirket, rakip şirketin ihracat payını azaltacaktır (Seyidoğlu, 2013: 635).

1.9.1.4. İçselleştirme Teorisi

İçselleştirme teorisi 1976 yılında Buckley ve Casson tarafından ortaya atılmıştır. Buckley ve Casson DYY'leri açıklamak adına modellerine teknolojiyi ve ara girdileri eklemişlerdir (Nayak ve Choudhury, 2014: 7).

İçselleştirme teorisi Vernon'un ürün devreleri modelinin geliştirilmiş bir versiyonudur ve şirketlerin fiyat oluşturmakta karşılaştıkları maliyetleri ve zorlukları içselleştirme yoluna gitmektedir. Bu teori yabancı yatırım yapan şirketlerin sahiplik avantajları ve piyasa kontrolü gibi araçlar ile ev sahibi ülke firmaları ile rekabet edebileceğini savunmaktadır (Denisia, 2010: 107).

1.9.1.5. OLİ Modeli

Geçmişten günümüze DYY'leri açıklamayı amaçlayan bir sürü çalışma literatürde kendine yer bulmuştur. Ortaya atılan bu teorileri toparlayıp daha detaylı bir DYY teorisi oluşturmak isteyen bir gurup iktisatçı OLİ modelini geliştirmişlerdir. OLİ modeli ismini "ownership-location-internalization" teriminin baş harflerinden almaktadır. Burada "Ownership" yabancı yatırım yapan şirketlerin sahiplik avantajlarını, "Location" söz konusu şirketin gireceği yabancı piyasadaki üstünlüklerini ve "Internalization" ise yabancı yatırım yapan firmanın içselleştirme üstünlükleri ifade etmektedir (Denisia, 2010: 108).

Modele göre, yabancı yatırım yapmak amacında olan şirket, gerekli bilgi ve teknik yöntemlerinin yeterli seviyede gelişmiş olması, gireceği piyasanın konumunu iyice araştırması ve gireceği yabancı piyasada elde edeceği üstünlükleri iyi bir şekilde inceleyerek yatırım kararı almak zorundadır. Özetle, bir şirketin lisans anlaşmaları ve ihracat yerine DYY yoluna gitmesi bu üç koşula bağlıdır ve bu üç koşulu sağlayan şirketler ÇUŞ'lar olarak ifade edilir (Seyidoğlu, 2013: 636-637).

1.9.2. Diğer Doğrudan Yabancı Yatırım Teorileri

1.9.2.1. Likidite Hipotezi

Likidite hipotezi, Barlow ve Wender'in 1955 yılında ortaya attıkları "kumarbazın kazancı" hipotezinin DYY'lere uyarlanmış halidir (Agarwal, 1980: 755; Moosa, 2002: 42; Buckley, 2012: 84). Bu hipotez firma içi borçlanma maliyetinin firma dışı borçlanma maliyetinden daha düşük olduğu varsayımı üstüne kurulmuş ve yabancı yatırım yapan şirketlerin iç nakit akışlarıyla yatırım harcamalarının pozitif bir ilişkide olduğunu kabul etmektedir (Agarwal, 1980: 755; Lizondo, 1991: 73).

DYY ile yabancı bir ülkeye sermaye yatırımı yapma kararı alan şirketler ilk olarak küçük yatırımlar ile piyasaya girerler. Ardından bu küçük yatırımlardan elde ettikleri karları yeni yatırımlar için ayırırlar. Hipoteze göre, küçük yatırım yapıp oto finansman yöntemi ile yatırımlarını büyüten şirketler son aşamada yatırım yaptıkları ülkeden elde ettikleri karları kendi ülkelerine transfer ederler (Buckley, 2012: 84; Agarwal, 1980: 755).

1.9.2.2. Kısıtlı Uluslararası Sermaye Akımları Altında Çeşitlendirme Teorisi:

Uluslararası sermaye akımlarının önünde herhangi bir kısıtlamanın olmaması durumunda yabancı yatırım yapan şirketlerin hissedarları için risk çeşitlendirme çalışması yapmasına gerek duyulmayacaktır. Bunun nedeni ise yerli yatırımcıların kendi istedikleri portföy çeşitlendirmesini kendilerinin kolaylıkla yapmalarıdır (Agmon ve Lessard, 1977: 1049-1050; Lizondo, 1991: 75; Goldberg ve Heflin, 1993: 2).

Öte yandan, piyasada aksaklıklar varsa yabancı yatırım yapan şirketler, yatırımcılarından en yüksek getiriyi almak amacıyla yatırımcılarına portföy yatırımlarını daha

etkin kullanmaları adına araçlar sunabilmektedirler (Buckley, 1988: 186; Goldberg ve Heflin, 1993: 1-2).

Özetle, Rugman, Agmon ve Lessard tarafından geliştirilen bu teoriye göre ÇUŞ'lar yatırımcılarına aksak piyasa koşullarında, yatırım portföylerini çeşitlendirmeleri için araçlar sunarak bireysel ve kurumsal yatırımcıların kendi oluşturacakları portföy çeşitlendirmesine göre daha fazla avantaj elde etmelerini sağlayabilmektedirler (Dunning ve Lundan, 2008: 89; Dunning, 2001: 39).

1.9.2.3. Döviz Kuruna Dayalı Teorik Yaklaşımlar

İkinci Dünya savaşının ardından ortaya çıkan Bretton-Woods sistemi 1970'ler ile birlikte terkedilmiş ve yerini dalgalı kur rejimlerine bırakmaya başlamıştır. Değişen bu döviz kuru sistemi ile birlikte döviz kuru ve DYY'lerin arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır (Campa, 1993: 614; Pain ve van Welsum, 2003: 824). Bu bağlamda, Aliber'in 1971 yılındaki çalışması ortaya atılan çalışmaların başında gelmektedir. Aliber'e göre, değişken döviz kuru şartlarında bir ülkenin para biriminin güçlü olması o ülkedeki şirketlerin DYY yapma oranı ile pozitif bir ilişki içindedir. Ancak güçlü para birimine sahip ülkelere DYY yapılma oranı da aynı oranda düşüktür (Agarwal, 1980: 756- 757; Lizondo, 1991: 74).

Bu alanda bir diğer çalışma da Cushman'a aittir. Cushman 1985 yılında yaptığı çalışmasında ülkenin para birimindeki reel artışın, yurtdışı işgücü maliyetlerinde azalma ve kar bakımından artışına yol açacağını öne sürmektedir. Çalışmaya göre, para birimi değer kaybeden ülkede bu nedenlerden dolayı DYY akımlarının artışı gerçekleşecektir (Cushman, 1985: 297-302).

Diğer taraftan, Froot ve Stein 1991 yılında yaptıkları çalışmalarında, para birimi zayıflayan ülkede yerleşik olan yatırımcıların servetlerinin azalacağını ve yabancı yatırımcıların ise servetlerinin artacağını öne sürmekte ve bu durumun varlıkların satımına sebebiyet vereceğini öngörmektedirler (Froot ve Stein, 1991: 1191-1215).

1.9.2.4. Kojima'nın Makroekonomik DYY Yaklaşımı

Kiyoshi Kojima 1973 yılında yaptığı çalışmasında bu alanda yapılan diğer çalışmalara göre daha farklı bir bakış açısı sergilemiştir. Kojima, mikro teoriler ile açıklanan DYY'lere makroekonomik bir bakış açısı ile açıklamaya çalışmaktadır. Kojima, DYY'lerin iki farklı türde olduklarını öne sürerek; dış ticaret odaklı ve dış ticaret karşıtı olarak adlandırmaktadır (Kojima, 1973).

Bu yaklaşıma göre, DYY türlerinin ilki, hedef ülkede istihdam yaratan, ucuz emek faktörüne bağlıdır ve yatırım yapılan ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünü bulunmamaktadır. İkinci tür ise karşılaştırmalı üstünlüğün mevcut olduğu ve gelişmiş teknoloji barındıran yatırım çeşididir. Kojima, bu tür yatırımlarda ana ülke ve yatırım yapılan ülkeye uzun dönemde bir avantajın sağlanmayacağını öne sürmektedir (Kojima, 1973).

1.9.3. DYY Girişlerinin Belirleyicilerine Yönelik Teorik Yaklaşımlar

Bu bölümde ülkelerin DYY çekmedeki bazı avantajlarına değinilecektir. DYY açısından cazip olan bu avantajlar bölgesel avantajla olabileceği gibi sosyal ve kültürel gibi avantajlar da olabilmektedir (Dunning, 1979: 276).

1.9.3.1. Dış Ticaret Politikaları

Bu yaklaşıma göre, ülkenin nasıl bir dış ticaret politikası uyguladığı DYY üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Örnek olarak korumacı ithal ikame politikaları uygulayan bir ülkede ticaret tarifeleri yüksek olacaktır. Dolayısıyla söz konusu politikaları uygulayan ülkelere mal satmak isteyen şirketler bu ülkeye yatırım yaparak üretimlerini oraya taşırlar ve pazara girmiş olurlar. Tarife atlama hipotezi olarak adlandırılan bu yaklaşım ticaret tarifelerin aşılmasında DYY'nin rolünü ele almaktadır. Diğer yandan, liberal ekonomiye sahip ülkelere yapılan yabancı yatırımlar bu ülkeden dışarıya kolaylıkla ticaret yapılabilmesi bakımından da avantaj sağlamaktadır (Karış ve Ayla, 2018: 258).

1.9.3.2. Hükümet Düzenlemeleri

Bir ülkeye yabancı yatırım yapılmasının ya da yapılmamasının nedenlerinden biri de hükümet politikaları ve düzenlemeleri gelmektedir. Hükümet politikaları DYY açısından teşvik edici olabileceği gibi caydırıcı politikalar da olabilir (Lizondo, 1991: 79; Brewer, 1991: 30).

DYY'leri teşvik edici politikalar ancak yatırım için gereken ortamın oluşturulmasından sonra DYY üzerinde olumlu bir etkiye neden olabilmektedirler (Moosa, 2002: 56). Ancak, DYY'leri caydırma amaçlı yapılan hükümet politikalarının, teşvik amaçlı yapılan politikalara nazaran daha etkili olduğu görülmektedir (Agarwal, 1980: 762; Lizondo, 1991: 79).

1.9.3.3. Politik ve Ekonomik İstikrar veya İstikrarsızlık

Doğrudan yabancı yatırımlar geleceğe yönelik kar elde etme amacıyla yapılan faaliyetlerdir. Yabancı bir ülkeye yatırım yapan şirket gelecek getirilerine ve bu getirilerin güvende olmasına önem vermektedir. Bir ülkenin politik ve ekonomik durumu şirketlerin bu ülkeyi DYY hedefi olarak görmesinde etkili olmaktadır (Brada vd., 2006: 657; Moosa, 2002: 50-51).

Özetle, istikrarsız siyasi ve ekonomik şartları barındıran bir ülke, DYY açısından riskler barındırdığından dolayı bu durum DYY akışlarını olumsuz yönde etkiler (Lizondo, 1991: 77; Agarwal, 1980: 760; Schneider ve Frey, 1985: 165-166; Moosa, 2002: 51).

1.9.3.4.Vergi Politikaları

Ülkelerin uyguladıkları vergi politikalarının DYY'ler üzerindeki etkisi birçok çalışma tarafından ele alınmıştır. Vergiler ve DYY'ler arasında ters bir ilişki söz konusudur. Yüksek vergi oranlarına sahip bir yer DYY'lerin karını düşüreceğinden dolayı caydırıcı bir etki yaratmaktadır (Blonigen, 2005: 387; de Mooij ve Ederveen, 2005: 2; Devereux ve Maffini, 2007: 3).

Vergi oranlarının DYY etkileme derecesi ana ülke ve yatırım yapılan ülke arasındaki vergi farklarından gelmektedir. Kendi ülkesinde yüksek vergi yükümlülüğü altında olan şirket nispeten daha düşük vergi oranına sahip diğer bir ülkede sermaye yatırımında bulunabilir (Jun, 1989: 1-2; Slemrod, 1989: 1- 2; Lizondo, 1991: 78; Blonigen, 2005: 387-388).

İKİNCİ BÖLÜM: KOSOVA EKONOMİSİNE GENEL BAKIŞ

2.1. YUGOSLAVYA FEDERASYONU DÖNEMİ

Kosova, geçmişten günümüze birçok medeniyete ev sahipliği yapmış kültürel anlamda oldukça zengin bir coğrafyaya sahiptir. Bu topraklara ilk yerleşenlerin kim olduğu ise hala büyük bir tartışma konusudur.

Genel görüş balkanların ilk yerleşik halklarından olan İlirler'in günümüz Arnavutlarının atası olduğu dolayısıyla Arnavutların bu topraklara diğer Slav kökenli halklardan daha önce yerleştiği yönündedir. Ancak Sırp tarihçiler Kosova'da hem dini hem kültürel miraslarının varlığından dolayı burayı sahiplenmiştirler (Tosun, 2009: 21).

Sırp tarihçilerinin Kosova üzerinde hak iddia etmeleri bilimsel açıdan da kabul görmemektedir. Kayıtlı tarihe baktığımız zaman Kosova son 800 yılda sadece 250 yıl Sırp kontrolüne girmiş olduğunu görmekteyiz. Bu sürenin büyük bir kısmı da Osmanlı sonrası dönemi kapsamaktadır (Malcolm, 1999: 68).

Osmanlı balkan savaşları ile birlikte bu bölgelerden çekilmesiyle Arnavut toprakları diğer ülkeler tarafından paylaşılmaya başlanmıştır. Dünya kamuoyu tarafından Arnavutlar Müslüman olmaları nedeni ile Osmanlı kimliğinden ayırt edilmeyip milli kimlikleri kabul görmemiştir. Bu dönemlerde Arnavutlar çeşitli uluslararası antlaşmalara katılarak haklarını aramalarına rağmen Kosova toprakları 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Anlaşması'yla Sırbistan'a bırakılmıştır (Silahlı Kuvvetler Dergisi, 2012: 18).

Bu gelişmeler ışığında Sırp hâkimiyeti altına giren Kosova, I. Dünya Savaşı'nın ardından sonra Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na, II. Dünya Savaşı'nın ardından ise Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) hâkimiyeti altına girmiştir (Safty, 2003: 151).

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı altında Kosova özerk bir yapıda değildi sadece bölgede yaşayan Arnavutlar, Türkler ve Boşnaklar gibi azınlık statüsündeydiler. Kosova'nın özerklik kazanması 1963 yılında Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti altında gerçekleşmiştir.

1968 yılına gelindiğinde Arnavutlar daha fazla hak ve özgürlük elde etmek amacıyla çeşitli gösteriler ve protestolar gerçekleştirmiş, bu ayaklanmalar sonucunda ise ana dillerinde eğitim, kendi üniversitesine sahip olma gibi hakları elde etmişlerdir. 1974 Anayasası ile bu hak ve özgürlükler artmış Arnavutluk'la kültürel ilişkiler kurma, Federasyon bayrağının yanına kendi bayrağını çekme, Sırbistan'ın Kosova ile ilgili alacağı kararları veto edebilme ve Başkanlık Konseyi'nde temsil edilme gibi çok geniş bir özerk statüye sahip olmuştur.

80'li yılların sonu ve 90'lı yıların başlarında Yugoslavya Federasyonu ekonomik krizler ve o dönem dünyayı sarmaya başlayan milliyetçilik akımları ile parçalanmaya başlamıştı. Federasyonda ayrılık yanlısı olan ülkeler artmaya başlamış ve özellikle Slobodan Milošević rejimi, sonrasında ayrımcılık yasaları olarak adlandırılan ve Sırpları üstün kılıp, merkezi otoriteyi arttıran düzenlemeler yaparak Yugoslavya'nın çöküşünü hızlandırmıştır.

Kosova da bu olaylardan nasibini almıştı, artan bağımsızlık hareketleri nedeni ile Milošević hükümeti Kosova parlamentosunu feshederek Kosova'nın özerklik haklarını elinden almaya başlamıştı. Tüm bu gelişmelere tepki olarak Kosova tek taraflı olarak Kaçanik şehrinde meclisi toplayarak Kosova'nın yeni anayasasını kabul etmiştir. Kurulan bu rejimi sadece Arnavutluk tanımış ve Sırbistan ile Kosova ilişkileri durma noktasına gelmiştir. Sırbistan bu olayları sivil bir başkaldırı olarak niteleyerek bu durumu güç kullanarak bastırma yoluna gitmiştir. Kosova Arnavutları eğitim dâhil tüm kamu alanlarından çekilerek kendileri paralel bir yapılanma düzenlemeye başlamışlardı (Oruç, 2011: 71).

Tüm bu gelişmeler ışığında Sırbistan Kosova'nın bağımsızlık arayışına son vermek adına 1995 yılında başlayan bir işgale girişmişlerdir. Bu işgal Kosova bağımsızlık hareketlerini bastırma amacı taşısa da özellikle 1998 yılında Kosovalıların silahlı direnişe başlamasıyla çok

kanlı bir hal almıştır. Bu dönemde Kosova Sırplar tarafından işgal edilmiş ve çok sayıda sivil katledilmiştir. Her ne kadar Kosovalılar kendilerinden askeri anlamda çok üstün olan Sırplara direnseler de başarılı olamamış ve çok büyük kıyımlar gerçekleşmiştir.

1999 yılında Birleşmiş Milletler (BM), Bosna'dan sonra Avrupa'nın ortasında yaşanan bu katliamı görmemezlikten gelmemiş ve NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) devreye girerek Sırpları Kosova'dan çıkarttırtıp Kosova'yı BM himayesine bırakmıştır (Yürür, 2008: 26).

Sırplar Kosova'nın bağımsızlık girişimini şiddet uygulamaları ile bastırmak istemesi büyük olaylara neden olmuştur. Bu dönemde Sırplar Kosova'da etnik bir temizliğe girişerek yakın tarihin en büyük insanlık dramlarından birini tüm dünyanın gözleri önünde gerçekleştirmiştir. NATO müdahalesi sonrasında BM himayesine giren Kosova'da bağımsızlık düşüncesi iyice artmış ve batılı devletler tarafından desteklenmiştir (İskender ve diğ., 2009: 122).

Yugoslavya Federasyonunda sosyal ve politik durum böyleyken zaten kötü olan ekonomi iyice içinden çıkılmaz bir hal almıştı. Kosova'nın Sırplar tarafından bu kadar çok istenmesinin altında yatan nedenlerden en önemlisi Kosova'nın sahip olduğu yeraltı kaynaklarıydı. Kosova'nın linyit kaynakları Yugoslavya rezervlerinin yaklaşık yüzde altmışını oluşturmaktaydı. Ayrıca kurşun, çinko, manyezit, boksit, kömür, nikel, vb. bakımından zengin yer altı maden yataklarına sahiptir. En önemli maden ocakları arasında Trepça, Ayvalı, Tregu gibi maden ocakları yer almaktadır Kosova doğal zenginlikleri ve madenleri nedeni ile Yugoslavya ve özellikle Sırbistan için çok önemli bir bölgedir. Bu nedenle Kosova kaynakları Sırplar tarafından kullanılmış ve Kosova her zaman ekonomik olarak zayıf bırakılmıştır.

Sahip olduğu doğal kaynaklar nedeni ile diğer devletlerin ilgisi her zaman Kosova toprakları üstünde olmuştur. Bu durum Kosova'nın ekonomik olarak geri kalmasına sebebiyet vererek kaynakların diğer ülkelerce sömürülmesine olanak vermiştir. Özellikle, Kosova'nın

bağımsızlık hareketlerinin başlamasıyla beraber merkezi otorite tarafından Kosova'nın tüm kaynakları kısıtlanarak ekonomik anlamda fazlasıyla geri bırakılmıştır (Bora, 1995: 110).

Kosova bağımsızlık savaşı sonrası döneme baktığımız zaman ekonomik durumun iyice kötüye gittiğini görmekteyiz. Tarım arazileri kullanılmaz hale gelmiş, sanayi tamamen durmuş, doğal kaynaklar kullanılmamakta ve tüm bunların üzerine Kosova dışarıya çok fazla göç vererek emek faktöründen de tam anlamıyla yararlanamaz duruma gelmişti. Tamamen durma noktasına gelen ekonomide İşsizlik %60 seviyelerine ulaşmış ve ülkenin en büyük girdisi diaspora gelirlerinden sağlanmaktaydı.

2.2. BAĞIMSIZLIK SONRASI GENEL DURUM

NATO müdahalesi sonrası döneme bakacak olursak Kosova ekonomik anlamda çok büyük sıkıntı içinde olduğunu görmekteyiz. BM himayesi altında olan Kosova bağımsızlık savaşı sonrasında tam bağımsızlık çalışmalarını hızlandırmış ve durmuş olan ekonomiyi canlandırmak adına atılacak hamleleri planlamaktaydı.

Kosova 2008 yılında tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan ederek Avrupa'nın en genç ülkesi ünvanını almıştır. Bağımsızlık sonrası, durmuş olan ekonomiyi canlandırmak için çaba harcanmış ve Kosova ekonomik anlamda toparlanmaya başlamıştır. Kosova başta işsizlik sorunu olmak üzere yolsuzluk ve gelir adaletsizliği gibi konularda büyük sıkıntılar yaşamaktadır. Bu sorunlar son yılarda azalmaya başlaması Avrupa tarafından çok olumlu karşılansa da Kosova halen Avrupa'nın en fakir ülkeleri arasında gösterilmektedir. Kosova ekonomik anlamda bir istikrar yakalamak adına başarılı çalışmalar yürütmüştür. Kosova'nın Avro para birimini kullanması da bu amaç doğrultusunda atılmış en önemli adımlardandır alınmaktadır (Korovilas, 2013: 1).

Bağımsızlık sonrasında ekonomik anlamda kalkınma sağlamasına rağmen Kosova halen diaspora gelirlerine ve uluslararası yardımlara bağlı bir ekonomik sistem içerisindendir. Savaş sonrası yıllarda diaspora gelirleri GSYH'nin en büyük kalemini oluşturmaktadır.

Kosova'dan göç eden nüfus genellikle yüksek gelirli gelişmiş ülkelere gittiklerinden dolayı Kosova ülke dışından gelen havale oranında ilk beş ülke arasında girmektedir. Kosova'nın GSYH'sine baktığımız zaman diaspora gelirleri GSYH'nin yaklaşık %20'sini uluslararası yardımlar da yaklaşık olarak %10'nu kapsadığını görmekteyiz (Central Intelligence Agency, 2020).

Ayrıca, Kosova bağımsızlık sonrası özeleştirme yoluna girerek ekonomisine önemli katkı sağlamıştır. Ancak tüm bu gelişmeler Kosova ekonomisinin en büyük sorunlarından olan işsizliğe çare olamamış ortalama yaşın 26 ve işsizlik oranının %32 olduğu bir ülkede genç işsizlik oranının %60'a yakın olması, göçün artmasına ve ekonominin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır.

Kosova ucuz iş gücü ve maliyetlerin az olmasından dolayı yabancı yatırımcı için her zaman çekici bir ortam oluşturmaktadır. Bağımsızlık sonrası yolsuzluğun yüksek seviyelerde olması yatırımcı için olumsuz bir şey olsa da son yılarda AB müzakereleri kapsamında bu sorunun da üstesinden gelinmeye çalışılmaktadır. Diğer yandan bağımsızlık sonrası dönemde baktığımız zaman karşımıza çıkan en büyük sorunlardan biri de elektrik enerjisinde yaşanan sorunlar olduğu görülmektedir. Bu durum yatırımcılar için olumsuz olduğu kadar genel ekonomi için de bir hayli problem oluşturmaktaydı. Kosova hükümeti bu soruna çözüm bulmak adına elektrik yapım ve dağıtım şebekesini özelleştirme yoluna gitmiştir. Bunun yanı sıra Dünya bankası ve ile ortak çalışmalar düzenlenmiş ve Kosova elektrik santralleri geliştirilip arttırılmıştır.

Bu çalışmaların yanı sıra Kosova 2006 yılında UNMİK (Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu) tarafından Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması'na (CEFTA) kabul ettirilmiştir. Başta Sırbistan ve Bosna Hersek olmak üzere belirli karşı çıkmalar olsa da Kosova ürünleri CEFTA kapsamında sayılmaktadır.

Kosova'nın finansal anlamda gelişimine baktığımız zaman yılında Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'na, 2013 yılında da Avrupa Konseyi Kalkınma Bankası'na katılması çok büyük bir gelişme olarak görülmektedir. Aynı zamanda Kosova 2014 yılında Uluslararası Para

Fonu (IMF) ile olan stand-by anlaşmasının sonlanmasının ardından 2015 yılında 185 milyon dolarlık yeni bir stand-by anlaşması imzalamıştır.

Bu önemli gelişmelerin bir diğeri de Kosova'nın 2016 yıllında "AB ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşması" müzakerelerini başlatması olarak (Central Intelligence Agency, 2020).

Yeni kurulan ve çok geri bırakılmış üstüne savaşın ve katliamın içinden gelmiş bir ülke olan Kosova Avro para birimine geçerek parasal anlamda bir istikrar yakalamıştır. Döviz kuru risklerini azaltarak ticareti teşvik etmek amacında olan Kosova'nın Avro para birimine geçmesi çok doğru bir karar olarak görülmektedir.

Tablo 1. Kosova'nın Temel Makroekonomik Göstergeleri

	Nüfus Artışı (yıllık%)	GSYH büyümesi (yıllık%)	Tarım, ormancılık ve balıkçılık, katma değer (GSYH'nin yüzdesi)	Sanayi (inşaat dâhil), katma değer (GSYH'nin yüzdesi)	Mal ve hizmet ihracatı (GSYH'nin yüzdesi)	Mal ve hizmet ithalatı (GSYH'nin yüzdesi)	Finans sektörü tarafından sağlanan yurtiçi kredi
2008	0.8	6.31	14.79	23.42	15.68	54.27	10.43
2009	0.8	3.6	14.13	23.81	17.08	51.95	13.55
2010	0.8	3.31	13.6	23.78	19.95	55.5	17.34
2011	0.86	4.38	12.76	23.63	23.63	58	20.28
2012	0.9	2.81	12.21	23.12	23.26	53.9	23.08
2013	0.61	3.44	11.99	23.51	21.93	49.67	25.27
2014	-0.29	1.22	11.89	22.11	22.5	51.22	28.56
2015	-1.36	4.1	10.32	23.79	21.94	50.39	31.74
2016	-0.6	4.07	10.46	23.8	23.7	50.92	36.24
2017	0.75	4.23	9.14	25.57	26.65	52.53	39.5
2018	0.34	3.82	7.17	26.35	26.43	55.58	44.94
2019	-0.16	4.17	6.91	26.56	27.77	56.06	49.33

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri Veritabanı, 2020 (https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&country=XKX).

Tablo 1'de Kosova'nın bağımsızlık sonrası genel makroekonomik göstergelerine baktığımız zaman ülkenin nasıl bir süreçten geçtiğini daha basit bir şekilde görmekteyiz. Savaş sonrası Kosova'dan Avrupa ülkelerine büyük bir insan göçü gerçekleşmiş bu durum da emek gücünü azaltarak durmuş olan Kosova ekonomisini daha da geriletmiştir. Bağımsızlık sonrası ekonomik reformlar ve atılımlar gerçekleşse de Kosova göç sorununu gidererememiştir. 2008 sonrası nüfusun artış oranına aktığımız zaman bu durumu daha da iyi anlamaktayız. Özellikle 2015 yılında -1.36 azalma ile Kosova nüfus oranı en kritik rakamlara ulaşmıştır. GSYH'ye baktığımız zaman bağımsızlığın ilk yılarında uygulanan stratejilerin ilk başlarda inişli çıkışlı

bir grafik sergilemiş olsa da son yıllarda meyvesini vermeye başladığı ve bir istikrar yakalandığını görmekteyiz.

Tablo 2. Kosova'nın Temel Makroekonomik Göstergeleri

	Toplam Nüfus	GSYH (cari ABD doları)	Bir iş kurmak için gereken süre (gün)	Doğrudan yabancı yatırım, net girişler (BoP, cari ABD $)	Net resmi kalkınma yardımı ve alınan resmi yardım (cari ABD doları)
2008	1,747,383	5,687,417,607	..	538,963,527	..
2009	1,761,474	5,653,792,720	52	403,147,913	782,130,005
2010	1,775,680	5,835,874,321	58	490,048,756	527,520,020
2011	1,791,000	6,701,698,218	58	535,326,482	583,179,993
2012	1,807,106	6,499,807,272	51	293,089,797	566,739,990
2013	1,818,117	7,074,777,527	29	371,492,237	568,549,988
2014	1,812,771	7,396,705,195	10	199,888,379	579,390,015
2015	1,788,196	6,442,915,788	10	343,350,611	437,809,998
2016	1,777,557	6,719,172,017	6	243,787,145	370,029,999
2017	1,791,003	7,245,707,185	6	286,835,212	392,369,995
2018	1,797,085	7,942,961,738	6	318,542,992	344,850,006
2019	1,794,248	7,926,108,374	5	304,085,466	..

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri Veritabanı, 2020 (https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&country=XKX).

Kosova'nın ithalat ve ihracat rakamları aslında ekonominin nasıl bir dengede durduğunu gözler önüne sermektedir. İthalat ve ihracatın GSYH'deki payları arasına büyük bir fark bulunmaktadır. Rakamlara bakacak olursak 2008 yılında ihracatın GSYH'deki payını %15.68, ithalatın ise %54.27 olduğunu görmekteyiz. Son yıllara baktığımız zaman bu rakamlar arasındaki farkın kapandığını ancak hala büyük bir sorun teşkil etiğini görmekteyiz. 2019 yılı verilerine göre ihracatın GSYH'deki payı %27.77 ithalatın ise %56.06 olduğu görülmektedir.

2.3. KOSOVA'NIN DIŞ TİCARET YAPISI

Gelişmekte olan ülkelerin tümünde olduğu gibi Kosova da sermaye birikimi açısından eksiklikler barındırmaktadır. Kosova bu eksik olan sermaye sorununu gidermek adına doğrudan yabancı yatırımlara yönelmek zorundadır. Aynı zamanda geçiş ekonomilerinde olduğu gibi Kosova üretim konusunda sıkıntılar yaşamaktadır. Bu nedenlerden dolayı Kosova dış ticarete bağımlı bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Kosova 1999 yılından sonra çöken üretim ve tüm ekonomik alanları nedeniyle ihracat azalmış ve ithalata bağımlı bir ülke görünümüne girmiştir. Bu yapısal sorunlardan dolayı Kosova ekonomisi büyümeye başlasa da dış açık sorunu da buna paralel olarak büyümektedir.

Kosova ekonomisi, geçiş sürecindeki küçük bir ekonominin tüm özelliklerine sahiptir. Bu ülkelerde olduğu gibi Kosova da dış ticarete aşırı bağımlılık göstermektedir. Kosova ekonomisi ithalat üzerine kurulu olup, 1999 savaşından sonra ülkede ithal malların oranı artmış, ihracat ise savaşın olumsuz etkilerinden dolayı geri planda kalmıştır. Bu durum ithalat ve ihracat arasındaki makasın daha da açılmasına neden olmuştur**.** ASK'nin (Kosova İstatistik Kurumu) verilerine göre, Kosova ekonomisi 2008-2016 arası dönemde ortalama olarak ithalatın GSYH'ye oranının %48 olduğu görülmektedir. Bu oran ekonominin ciddi bir şekilde ithalata bağımlı olduğunu göstermektedir (Merovci ve Sekiraça, 2014: 95-96)**.**

Özetle, Kosova 1999 yılından sonra ekonomisini toparlamaya gitmiş dış açık ve işsizlik gibi ekonomik sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Ancak bağımsızlık sonrası liberal bir ekonomik yapı benimseyen Kosova, dış ticarete olan bağımlılığını daha sağlıklı bir hale getirmek adına yeni uluslararası antlaşmalara yönelerek bölgesel ticaret ağına dâhil olmaya başlamıştır (Jusufi ve diğ., 2015: 58).

2.4. KOSOVA'NIN DIŞ TİCARET POLİTİKALARI

Kosova hükümeti mal ve hizmetlerin daha serbest bir şekilde dolaşması adına liberal bir dış ticaret politikası uygulamaktadır. Ancak burada en önemli olan husus Kosova'nın bu

özelleştirmeleri savaş sonrası duran üretim ve çöken ekonomiyi tekrar ayağa kaldırmak adına zorunlu ve merkezi bir planlama olmadan yapmaya başlamasıdır (Sadiku, 2003: 1).

Arnavutluk, Bosna Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Makedonya, Moldova, Sırbistan ve Kosova arasında 19 Aralık 2006 tarihinde imzalanan Merkezi Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması CEFTA; 26 Temmuz 2007 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Gümrük uygulamalarını düzenlemek üzere Ağustos 1999'da kurulan UNMIK "Gümrük Hizmetleri", 12 Aralık 2008 tarihi itibarı ile Kosova Gümrüğü olarak yapılandırılmış ve 11 Kasım 2008 tarihinde Kosova Meclisinde yeni Kosova Gümrük Mevzuatı kabul edilmiştir. Kosova gümrük mevzuatı; Kosova'nın ekonomik kalkınma hedefleri paralelinde AB ve Dünya Gümrük Örgütü ile uyumludur (Konya Ticaret Odası, 2015: 14).

2.5. KOSOVA'NIN İTHALAT VE İHRACAT YAPISI

Kosova dış ticarete bağımlı bir ekonomik yapıya sahip olduğundan dolayı CEFTA gibi serbest ticaret anlaşmalarının önemi ülke ekonomisi açısından oldukça yüksektir. Dış ticaretin yapısı da bu ve bunun gibi anlaşmalara göre şekillenmektedir.

CEFTA anlaşmasına göre Kosova, süt ve süt bazlı ürünleri ticaretinde Hırvatistan hariç diğer anlaşmaya dâhil ülkeleri ile vergi oranlarını karşılıklı olarak sıfırlamıştır. Söz konusu ürünlere CEFTA anlaşması dışında olan ülkeler ile %10 oranında bir gümrük vergisi uygulamaktadır. Ayrıca gümrük vergilerinin yanı sıra %16 oranında katma değer vergisi ve bazı diğer ürünlere özel olarak özel tüketim vergisi uygulanmaktadır. Özel tüketim vergisine tabi olan ürünler, kahve, meşrubat, alkollü içkiler, sigara ve diğer tütün ürünleri, otomobil, benzin, gibi ürünlerden oluşmakta ve bu ürünlerde belirli bir miktar başına sabit bir tutarın belirli bir yüzdesinin alınması şeklinde farklı oranlarda uygulanmaktadır. Diğer yandan, bir takım eczacılık ürünleri ile tohum, durum buğdayı gibi bazı ürünler gümrük vergisi ve katma değer vergisinden muaftır.

Kosova serbest bir dış ticaret yapısına sahiptir ve ticaret kısıtlamaları bulunmamaktadır. Ancak bazı ürünlerin ticaretinde belirli sertifikalar ve belgeler istenmektedir. Örnek olarak canlı hayvan ve hayvansal ürünler, bitkisel ürünler, gıdalar, eczacılık ürünleri, petrol ürünleri gibi bazı ürünlerin ithalatında Bitki Sağlık Sertifikası, Sağlık Sertifikası, Veteriner Sertifikası, Petrol ve Petrol Ürünleri İthalat Lisansı, Kosova Medicine Agency-KMA Lisansı, Homologasyon Sertifikası, vb. gerekmektedir (Konya Ticaret Odası, 2015: 14).

2.5.1. İhracat Yapısı ve Gelişimi

Kosova savaş sonrası çöken ekonomisi nedeni ile ihracat bakımından oldukça düşük seviyelerdedir. Savaş sonrası harap olan üretim alanları ve fabrikalar, kullanılamaz hale gelen tarımsal alanların yanı sıra ülkede emek gücü de göçler nedeni ile azalmaya başlamıştı. Bu şartlar doğrultusunda ekonomik istikrarın sağlanması adına ihracattan gerektiği gibi yararlanamamakta. Ancak son yılarda DYY'lar ile sermaye akışı sağlanarak bu anlamda da bir atılım gerçekleştirilmiştir. Bu gelişmeyi savaş sonrası dönemin verilerini karşılaştırarak görebiliriz. Verilere göre ihracat, 2001 yılında 10.6 milyon Avro iken, 2016 yılına kadar 29 kat Kosova'nın ihracat yapısına baktığımız zaman metal ürünlerinin payının yaklaşık olarak %50 civarlarında olduğunu görmekteyiz (Merovci ve Sekiraça, 2014: 97).

Metal ürünlerinden sonra en çok ihracatın yapıldığı ürünler mineral ürünlerdir. Mineral ürünlerin toplam ihracat içindeki payının en yüksek olduğu yıl %16,5 ile 2013 yılıdır. Hazır yiyecek, içecek ve alkol ürünlerinin tamamı da ihracatta önemli yere sahiptir (Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2016: 32).

2.5.2. İthalat Yapısı ve Gelişimi

İthalat, Kosova ekonomisinde çok önemli bir yere sahiptir. 1999 sonrası yaşanılanlar üretimi bitirmiş, emek faktörünü azalmış ve ülkeyi ithalata bağımlı bir duruma getirmiştir. Gelinen duruma bakıldığı zaman Kosova'nın dış ticaret hacminin %90 ithalat tarafından

oluşmaktadır. Bu ithalat ihtiyacı da büyük oranda yurtdışına göç etmiş Kosova vatandaşlarının gönderdiği paralar sayesinde gerçekleşmektedir (World Bank, 2009).

Kosova ekonomisi geliştikçe ithalata olan bağımlılık da artmış ve bu durum yeni yeni başlayan yerel üretime de olumsuz etki etmektedir (Merovci ve Sekiraça, 2014: 98-99).

2.5.3. İthalat Vergileri

Dış ticaret her ne kadar Kosova için çok önemli olsa da ithalatın yerel ekonomiyi bazı yönlerden zayıflatması nedeni ile belirli dış ticaret ve vergi politikaları uygulamaktadır. Aynı zamanda dış ticaret rejimi konusunda özel sektörü destekleyen ve sağlıklı ithalat koşuları oluşturma amacında olan Kosova bu amacına ulaşmak adına CEFTA'ya katılarak büyük bir adım atmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020).

Kosova balkanlardaki çoğu ülkenin aksine kolay ve basit bir gümrük rejimi kullanmaktadır. Kosova gümrük rejimi bağımsızlıktan önce 2008 yılında UNMİK tarafından oluşturulmuştur. Aynı zamanda Kosova Avrupa Birliği uyum süreci çerçevesinde gümrük tarife sistemini geliştirmek adına gümrük alanı, mevzuat, politika ve kapasite geliştirme açısından uluslararası yardım kuruluşları tarafında da desteklenmiştir (RKS - Task Forca për Integrim Evropian, 2013: 4).

Aynı zamanda uygulanan gümrük tarifesinde KDV muaf tutulmaktadır ve ithal girdilere KDV iadesi yapılmaktadır. İthalata uygulanan bu muafiyet dışında kalan bazı ürünlerden de KDV alınmaz. Diğer ürünlerden ise sabit bir KDV oranı alınmaktadır. Ancak bazı istisnai durumlar da ithalattan %10 gümrük vergisi alınmaktadır (RKS - Task Forca për Integrim Evropian, 2013: 22).

Kosova'nın vergi gelirlerine baktığımız zaman toplam elde edilen vergi gelirlerinden sadece %14'ü doğrudan vergilerden kaynaklanmakta geri kalanı ise dolaylı vergilerden

oluşmaktadır. Kosova yıllık 50.000 Avro cirosu olan tüm ithalatçı ve işyerlerine KDV uygulamaktadır. KDV kanunu, IMF ve AB KDV direktifleri ile uyum içerisindedir (RKS - Task Forca për Integrim Evropian, 2013: 24).

2.5.4. Serbest Ticaret Anlaşmaları

Dış ticaret Kosova ekonomisi için hayati önem taşımaktadır. Dış ticaretin bu kadar önemli olması serbest ticaret anlaşmalarını da çok önemli bir yere getirmektedir. Bu bağlamda Kosova ticaret anlaşmaları ve dış ticarete kolaylık sağlayan uygulamalar ile ekonomisini geliştirme amacındadır. Kosova, Dünya Bankasının 2019 yılında yayınladığı "İş Yapma Kolaylığı" raporuna göre 100 üzerinden 74.15 puan alarak 190 ülke arasında 44. Sırada gösterilmiştir. Bu rapor ülkeleri 11 ayrı kritere ve uyguladıkları reformlara göre sıralamaktadır.

Kosova dış ticaretinin en önemli anlaşmaları arasında Orta Avrupa Ticaret Anlaşması (CEFTA) ve Kosova Hükümeti ile Avrupa Birliği arasında 2015 yılında imzalanmış olan İstikrar ve Ortaklık Anlaşması yer almaktadır. Ayrıca Kosova 2015 yılında onaylanan ve 2016 yılında yürürlüğe giren kararla Türkiye ile serbest ticaret anlaşması imzalamıştır.

Orta Avrupa Ticaret Anlaşması (CEFTA) 2007 yılında Arnavutluk, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Makedonya, Moldova ve Sırbistan ülkeleri arasında imzalanmıştır. Bu anlaşma Kosova için çok büyük önem arz etmektedir (T.C. Priştine Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2018: 32).

2.6. LİTERATÜR TARAMASI

Kosova ve Türkiye'nin dış ticaret ilişkilerini ve doğrudan yabancı yatırımlarını inceleyen çok az neredeyse hiç denecek kadar çalışma bulunmaktadır. Kosova henüz genç bir cumhuriyet olması nedeniyle bu konularda eksikler bulunabilmektedir. Tezin bu bölümünde, Kosova ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerini inceleyen literatür taramasına yer

verilmiştir. Bu kapsamda, doğrudan Kosova ile Türkiye ekonomik ilişkilerini ele alan az çalışmaların bulunmasından dolayı genel olarak Kosova'nın Balkan ülkelerin gurubuna yer aldığı çalışmalar da dâhil edilmiş ve Kosova ile ilgili sonuçlar incelenmiştir.

Serdar (2019), çalışmasında Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında 2018 yılı için dış ticaret hacmi ve dış ticarete konu olan malları incelemiştir. Balkan ülkelerinin arasında Kosova da yer almaktadır. Kosova'nın 415 milyon dolar ihracatı ve 3,35 milyar dolar da ithalatı bulunduğu ve Balkan ülkelerinin arasından Türkiye'den yapılan ithalatta oransal olarak en büyük paya sahip olduğu belirtilmiştir. Türkiye, Kosova'nın ithalatındaki payı %8 ve üzerinde olduğu kaydedilmiştir.

Tekin (2016), çalışmasında 2000-2014 dönemi için Türkiye ve Balkan ülkeleri (Arnavutluk, Bulgaristan, Bosna-Hersek, Kosova, Karadağ, Romanya, Hırvatistan, Sırbistan, Makedonya, Yunanistan, Slovenya) arasındaki ticari ilişkilerini dış ticaret verilerini kullanarak incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile olan dış ticaret ilişkilerinin beklenen düzeyde olmadığı tespit edilmiştir.

Mehmeti (2012), Türkiye'nin Kosova'ya yaptığı ekonomik ve sosyal yatırımlarını incelemiştir. Çalışma sonucunda, Türk şirketlerinin yatırımları Kosova'nın; ortaklıklar, istihdam yaratma ve ülkenin ekonomik ve sosyal gelişiminde katkıda bulunduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda, Kosova'nın Türk yatırımlarına ihtiyacı olduğunu vurgulanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE VE KOSOVA ARASINDAKİ DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

Türkiye, Kosova'nın bağımsızlığın öncesinden de Kosova ile sadece ekonomik değil aynı zamanda diğer alanlarda da sıkı ilişkiler kuran ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye ile Kosova arasındaki ekonomik ilişkileri 2008 yılında Kosova'nın bağımsızlığı ilan edilmesiyle Türkiye tarafından Kosova Türkiye Ticaret Odası kurulmuş ve böylece iki ülke arasında ilişkiler pekiştirilmiş ve farklı sektörlerde faaliyette bulunulmuştur. Bu bağlamda, bu bölümde iki ülke arasında ticari ve ekonomik ilişkilerine değinilecektir.

3.1. KOSOVA'NIN TÜRKİYE İLE İTHALAT İLİŞKİLERİ

Tablo 3. Kosova'nın Yıllar İtibariyle Türkiye'ye İthal Ettiği Ürünler

	Ürün Kodu	Ürün Açıklaması	2016 (Euro)	2017 (Euro)	Değişim (%)
1	39	Plastikler ve mamuller	16.046.325	16.378.007	2.1
2	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	6.880.193	7.654.560	11.3
3	61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	17.265.904	15.054.803	- 12.8
4	62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	12.497.329	11.407.693	- 8.7
5	64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya, bunların aksamı	-	6.217.608	-
6	73	Demir veya çelikten eşya	10.866.739	12.254.594	12.8
7	76	Alüminyum ve alüminyumdan eşya	6.419.066	6.217.608	- 3.1
8	84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	28.563.708	31.030.903	8.6
9	85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı	18.337.420	18.205.080	- 0.7
10	87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara	8.981.838	-	-

11	94	Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb, prefabrik yapılar	8.201.878	8.031.116	- 2.1

Kaynak: T.C. Priştine Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2018: 40-41.

Tablo 3'te Kosova'nın Türkiye'ye 2016 ve 2017 yılında ithal ettiği ürünler yer almaktadır. Genel itibarıyla, kimi ürünlerinde artış görülürken diğer ürünlerde azalmalar görülmektedir.

Kosova'nın ithalat yaptığı ülkeler arasında Türkiye % 9,01 pay ile 2017 yılında 4. sırada yer almıştır. 2002 yılından itibaren Türkiye'den yapılan ithalat artış trendine girmiş ve 2017 yılında Türkiye'den Kosova'ya yapılan ithalat % 1,5 oranında artış göstermiştir (T.C. Priştine Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2018: 40).

Tablo 4. Kosova'nın Toplamı İthalatı ve Kosova ile Türkiye Arasındaki İthalat

Yıllar	Kosova Toplam İthalat (mil. Euro)	KSV-TR İthalatı (mil. Euro)
2001	684.5	-
2002	854.8	-
2003	973.1	66.4
2004	1,063.3	86.8
2005	1,157.5	85.4
2006	1,305.9	97.1
2007	1,576.2	101.8
2008	1,928.2	128.2
2009	1,937.5	141.8
2010	2,157.7	150.4
2011	2,492.3	184.5
2012	2,507.6	199.9
2013	2,449.1	203.4
2014	2,538.3	234.7
2015	2,634.7	243.4
2016	2,789.5	288.5
2017	3,047.2	292.7

2018	3,347.0	336.5
2019	3,497.1	431.5

Kaynak: Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2020 (https://bqk-kos.org/statistikat/serite-kohore/).

Tablo 4'de 2001-2019 dönemi için Kosova'nın toplam ithalatı ile Türkiye'den Kosova'ya yapılan ithalatı yer almaktadır. Kosova'nın ithalatı yıllar itibariyle arttığı görülürken, aynı zamanda Türkiye'den yapılan ithalat toplam ithalatın içindeki payı da artış göstermiştir.

3.2. KOSOVA'NIN TÜRKİYE İLE İHRACAT İLİŞKİLERİ

Kosova'da yayınlanan resmi verilere göre 2017 yılında Kosova'nın ihracat yaptığı ülkeler arasında Türkiye 13. sırada bulunmaktadır (T.C. Priştine Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2018: 39). Kosova'nın 2018 yılında Türkiye ile karşılıklı ticaret hacmi 310,663 milyon ABD Doları'na ulaşmışken bunun 300,775 milyon ABD Doları'nı ihracatı teşkil etmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2020).

Türkiye'ye 2016-2017 yıllarında Kosova'dan ihraç edilen başlıca ürünler Tablo 5'te verilmiştir (T.C.Priştine Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2018: 39);

Tablo 5. Kosova'nın Yıllar İtibariyle Türkiye'ye İhraç Ettiği Ürünler

	Ürün Kodu	Ürün Açıklaması	2016 (Euro)	2017 (Euro)	Değişim (%)
1	25	Tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento	-	268.326	-
2	26	Metal cevherleri, cüruf ve kül	131.833	256.930	94.8
3	39	Plastikler ve mamulleri	691.917	562.971	- 18.6
4	40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	1.908.214	1.486.613	- 22.1
5	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	129.337	-	-
6	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kâğıt veya karton (döküntü, kırpıntı ve hurdalar)	675.058	456.134	- 32.4
7	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	197.651	-	-
8	59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat, dokunabilir maddelerden teknik eşya	2.123.124	2.454.018	15.6
9	63	Dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar, kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya, paçavralar	285.538	518.635	81.6
10	73	Demir veya çelikten eşya	514.748	142.298	- 72.4
11	74	Bakır ve bakırdan eşya	568.506	261.534	- 53.9
12	76	Alüminyum ve alüminyumdan eşya	-	800.167	-

Kaynak: T.C. Priştine Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2018: 39.

Tablo 6. Kosova'nın Toplamı İthalatı ve Kosova ile Türkiye Arasındaki İhracat

Yıllar	**Kosova Toplam İhracat (mil. Euro)**	**KSV-TR İhracatı (mil. Euro)**
2001	10.6	-
2002	27.6	-
2003	35.6	1.7
2004	56.6	2.9
2005	56.3	1.0
2006	110.8	1.6
2007	165.1	2.7
2008	198.5	3.0
2009	165.3	6.5

2010	296.0	9.4
2011	319.2	7.8
2012	276.1	11.4
2013	293.8	7.4
2014	324.5	10.4
2015	325.3	9.2
2016	309.6	7.6
2017	378.0	7.2
2018	367.5	8.4
2019	383.5	8.0

Kaynak: Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2020 (https://bqk-kos.org/statistikat/serite-kohore/).

Tablo 6'da 2001-2019 dönemi için Kosova'nın toplam ihracatı ile Kosova'dan Türkiye'ye yapılan ihracatı yer almaktadır. Kosova'nın ihracatı yıllar itibariyle arttığı görülürken, Türkiye'ye yapılan ihracat toplam ihracatın içindeki payı ise 2012 yılına kadar artış trendi gösterirken 2013 yılından sonra azalış trendine girmiştir.

Tablo 7. Kosova'nın % GSYH büyüme, mal ve hizmet ihracatı ve mal ve hizmetlerin ithalatının % büyüme (yıllık)

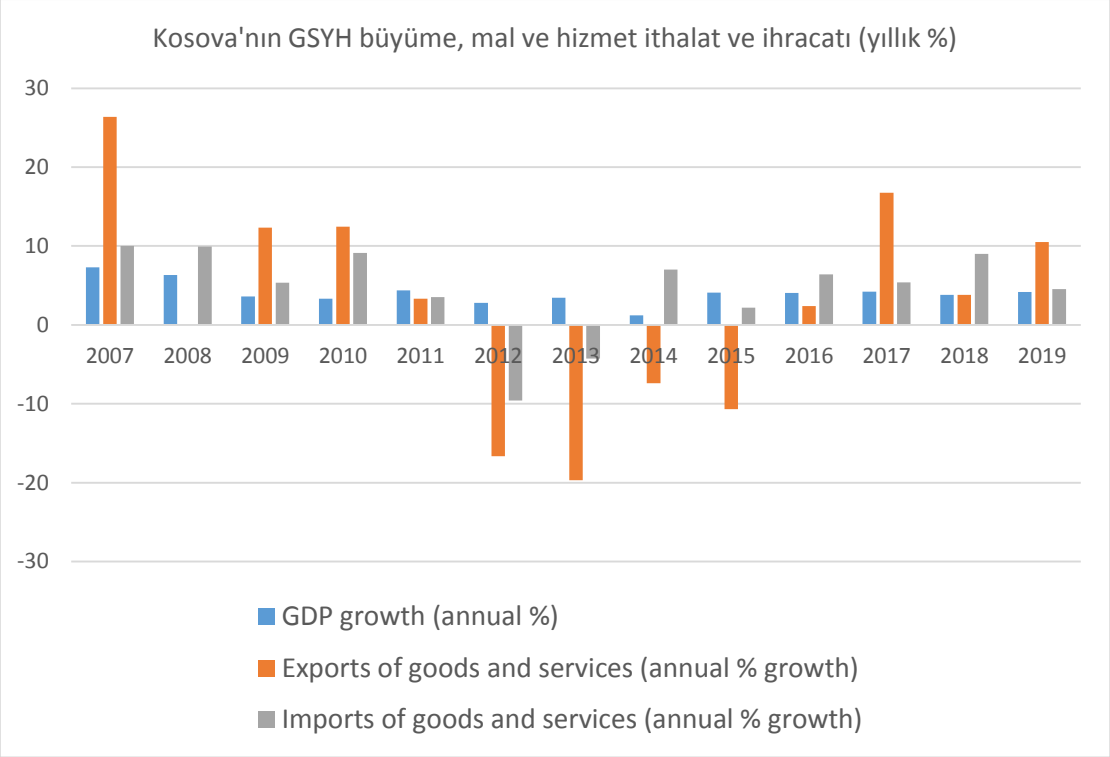
Yıllar	GSYH Büyüme (yıllık %)	Mal ve hizmet ihracatı (yıllık % büyüme)	Mal ve hizmet ithalatı (yıllık % büyüme)
2001	27.0	-	-
2002	-0.7	-	-
2003	6.0	-	-
2004	2.6	-	-
2005	6.0	-	-
2006	4.5	-	-
2007	7.3	26.4	10.0
2008	6.3	0.0	9.9
2009	3.6	12.3	5.4
2010	3.3	12.5	9.1

2011	4.4	3.3	3.5
2012	2.8	-16.6	-9.6
2013	3.4	-19.7	-4.3
2014	1.2	-7.4	7.0
2015	4.1	-10.7	2.2
2016	4.1	2.4	6.4
2017	4.2	16.8	5.4
2018	3.8	3.8	9.0
2019	4.2	10.5	4.6

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri Veritabanı, 2020 (https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&country=XKX).

Tablo 7'de 2001-2019 dönemi için Kosova yıllık % GSYH büyüme, mal ve hizmet ihracatı ve mal ve hizmetlerin ithalatının yıllık % büyüme olarak verilmiştir. Veriler Dünya Bankasından elde edilmiş olup, GSYH büyüme rakamları 2001 yılından itibaren mevcut iken, mal ve hizmet ihracatı ve mal ve hizmetlerin ithalatının rakamları 2007 yılından mevcuttur.

Tablo 7'de yer alan veriler daha net bir şekilde anlaşılabilmesi için Şekil 2'de de yer verilmiştir.

Şekil 2. Kosova'nın GSYH büyüme, mal ve hizmet ithalat ve ihracatı (yıllık %)

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri Veritabanı, 2020 (https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&country=XKX).

Kosova'nın büyüme rakamlarına bakıldığında genel itibariyle azalma trendine girdiği görülmektedir. Diğer yandan, mal ve hizmet ihracatı ve mal ve hizmetlerin ithalatı ise inişli-çıkışlı durumu söz konusu ancak son yıllarda pozitif seyretmektedir.

3.3. TÜRK FİRMALARININ KOSOVA'DAKİ FAALİYETLERİ

3.3.1. Türk Firmalarının Kosova'daki Faaliyetlerini Etkileyen Faktörler

Doğrudan yabancı yatırım girişlerini ev sahibi ülkede bulunan çeşitli faktörler etkilemektedir. Bu faktörleri genel ana başlıkları altında toplamak gerekirse ekonomik, politik, sosyal ve siyasi olarak toplamak mümkündür (Root ve Ahmed, 1978: 81). Bunun dışında etkileyen birçok faktör bulunmaktadır; ekonomik istikrar, piyasa büyüklüğü, ucuz işgücü,

piyasa büyüme hızı, politik istikrar, altyapı, vergi oranları, coğrafi yakınlık, döviz kuru, dış ticarete açıklık, yabancı işgücü çalıştırma politikaları, şirket kurulumu, diğer faktörler, vb.

Birçok faktör bulunmasıyla birlikte genel itibarıyla Türk firmaların Kosova'da DYY'ye bulunurken faaliyetlerini en çok etkileyen faktörler; Vergi sistemi (oranları), şirket kurulumu, Kosova'da yabancı çalıştırmak ve diğer faktörler şeklinde ifade edilebilir.

3.3.1.1. Vergi Sistemi (Oranları)

Literatürde yer alan çalışmalarda büyük bir alanı kapsayan önemli faktörlerinden biri ev sahibi ülkenin vergi oranlarıdır. Vergi yükü ve vergi oranları DYY girişleri üzerinde farklı etkiye sahiptir. Örneğin; Almanya ile İngiltere birbirine yakın vergi oranlarına sahip olsalar da faklı seviyede DYY çekmektedirler. DYY üzerinde vergi oranların etkisi bazı vergi çeşitleri dikkate alındığında değişebilmektedir. Bu vergiler; kurumlar vergisi, karların vergilendirilmesi, gelir vergisi ve sosyal güvenlik katkıları, tüketim vergileri ve dış ticaret vergileridir. Genel itibariyle, tüm şartlar eşit olduğunda DYY, daha düşük vergi oranlarına sahip olan ülkelere yönelecektir. Çünkü, yatırımların yapılacağı ev sahibi ülke yüksek vergi oranlarına sahip ise, bu durum kar paylarını azaltacağından DYY girişlerini de azaltacağı şeklinde açıklanmaktadır. Yapılan yatırımların piyasaya ya da kaynağa yönelik yatırımı olup olmaması vergi oranlarının farklı etkiye sahip olmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, piyasa yönelik yapılan yatırımlar vergi oranlarından daha az etkilenmekle birlikte, diğer şartlar eşit olduğunda düşük vergiye sahip ev sahibi ülkede yatırım yapılması daha avantajlı olabilmektedir. Diğer yandan, kaynağa yönelik yapılan yatırımlar vergi oranlarına daha duyarlı olduğu görülmektedir. Çifte vergilendirme ÇUŞ'lar için büyük öneme sahip olduğundan, ana ülke ve ev sahibi ülke arasında onu önleyen anlaşmanın varlığı önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak, yatırım yapılacağı ev sahibi ülkede istikrarlı bir vergi politikası olması son derece önem taşıyan bir husustur, çünkü vergi mevzuatında sürekli değişiklikler yapılması, yüksek cezalar ve var olan belirsizlikler DYY girişimde bulunacak yatırımcı üzerinde caydırıcı etki yaratabilmektedir (Aktan ve Vural, 2010: 37-38).

3.3.1.2 Şirket Kurulumu

Şirket kurulumu komplike ve önemli bir süreç olarak bilinmektedir. Ülkeden ülkeye şirket kurulumu süreç ve prosedürleri değişmektedir. Kosova, şirket kurulumu süreci çok hızlı ve kolay olmasından dolayı Dünya Bankası'nda yer alan ülkeler içerisinde 13. sırada yer almaktadır. Kosova'da şirket kurumu 6 gün sürmekle birlikte asgari beyanı gerekmemekte, şirket kaydı Kosova Sanayi ve Ticaret Bakanlığına bağlı olan Kosova Şirket Kayıt Ajansı'nda (Agjensioni për Regjistirin e Bizniseve në Kosovë - ARBK) yapılmakta ve herhangi bir ödeme yapılmamaktadır. Şirket kurma süreci genel olarak mali müşavir veya avukatlar tarafından takip edilmekte ve maliyetleri 250-500 Avro arasındadır (T.C. Priştine Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2018: 44).

Kosova'da statüleri açısından farklı türden şirketler kurulabilmek (T.C. Priştine Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2018: 45);

- Şahıs Şirketi
- Genel Ortaklık
- Limited Ortaklık
- Limited Şirket
- Anonim Şirket
- Yabancı Şirketin Şubesi
- Diğer
    - Kamu sahipliği
    - Toplumsal şirket (devlet)
    - Tarım kooperatifleri
    - Özelleştirme İdaresi altındaki şirket statüsü

Kosova Şirket Kayıt Ajansı'nın web sitesinde bir şirketin kurulumunda yapılması gereken tüm işlemler detaylarıyla yer almaktadır. ARBK'de yer alan bilgiler ve şirketin kurulumunda yapılması gereken işlemler aşağıdaki gibidir (ARBK, 2020);

I. İlk kayıt için ne gerekir?

I. Başvuru formu,

Bir kayda başlamak için, başvuru sahibi başvuru formunu doldurmalıdır. Başvuru formunu doldurmadan önce, başvuru sahibi aşağıdaki bilgilere vakıf olmalıdır:

1. Başvuru formu, başvuran farklı şirket türlerine (iş yapan gerçek kişiler veya şirket) özeldir. Bu nedenle, başvuru sahibi, başvurunun iş yapmak üzere tescil edilecek gerçek bir kişi için mi yoksa bir şirket için mi olacağını ve şirketin türünü bildiğinden emin olmalıdır. Şirketlerin yasal gereklilikleri ile ilgili bilgiler no. 06 / L-016 Ticari Kuruluşlar yasasında yer almaktadır. Bu yasa ARBK'nin resmi web sitesinden indirilebilir.

2. Başvuru formları iki şekilde alınabilir:

a) herhangi bir ARBK merkezinin yakınında veya

b) ARBK'nin resmi web sitesinden indirilebilir (www.arbk.rks-gov.net).

3. Tamamlanmasıyla ilgili tüm talimatlar herhangi bir ARBK merkezinde bulunabilir. Herhangi bir kabul görevlisi (memuru), başvuru formundaki tüm gerekli alanları doldurmada başvuru sahibine yardımcı olmaya hazırdır.

II. ARBK'ye kayıt için başvurunun teslimi

1. Başvuru formu doldurulduktan sonra, başvuru sahibi (veya kayıt yapmaya yetkili kişi) başvuru formunu diğer uygun destekleyici belgelerle birlikte her ARBK hizmet merkezinde şahsen sunar.

2. Başvuru sahibi veya yetkili kişi, kayıt amacıyla başvuru sahibini temsil etmek için orijinal bir kimlik belgesi ve (yetkili kişi için) imzalı bir yetki ile ARBK yetkilisine kendini tanıtır.

3. Kabul görevlisi (memuru), başvurunun ve beraberindeki belgelerin eksiksiz ve ARBK tarafından kabul edilebilir olduğunu doğrular. Başvuru eksik veya yanlışsa, kabul görevlisi durumu bilgilendirecek ve formu açıklığa kavuşturmak ve doldurmak için yardımcı olacaktır.

4. Tamamlanmış bir başvuru formu alındığında, başvuru sahibi veya yetkili kişi tarafından imzalanmış olması gerekmektedir.

5. Başlangıç işinin tescil ücreti ödenmez, mevcut işteki değişiklikler için ise ARBK'nin resmi web sitesinde verilen ve yayınlanan İdari Talimat uyarınca ödenir.

III. Bireysel İşletme veya Genel Ortaklığın tescili için eşlik eden belgelerin listesi:

1. B formunun doldurulması,

2. Kimlik belgesi (nüfus cüzdanı, pasaport),

3. 06/L-016 sayılı Kanunun 24.5 maddesinin d) bendine göre tescil edilen temsilcinin onayı,

4. Genel Ortaklık için 06 / L-016 sayılı Kanunun 31.1.3 maddesine dayanan genel ortakların anlaşması.

ARBK'de Bireysel İşletme ve Genel Ortaklık kaydını tamamlamak için tanın süre 2 gündür.

IV. Sınırlı Ortaklığın tescili için eşlik eden belgelerin listesi:

1. A0 formunun doldurulması,

2. 06 / L-016 sayılı Kanunun 32.13. maddesine dayalı şirket sözleşmesi,

3. Tüzükler,

4 İşletme sahibinin, yetkili temsilcilerin kimlik belgesi (nüfus cüzdanı, pasaport) kopyaları,

5. 06 / L-016 sayılı Kanunun 24.5 maddesi uyarınca kayıtlı temsilcinin onayı.

V. Bir Sınırlı Sorumluluk Şirketi'nin tescili için eşlik eden belgelerin listesi:

1. A0 formunun doldurulması,

2. 06 / L-016 sayılı Kanunun 82.1 maddesine dayalı şirket sözleşmesi,

3. 06 / L-016 sayılı Kanunun 33. maddesine dayanan tüzük,

4. İşletme sahibinin, yetkili temsilcilerin kimlik belgesi (nüfus cüzdanı, pasaport) kopyaları,

5. 06 / L-016 sayılı Kanunun 24.5 maddesi uyarınca kayıtlı temsilcinin rızası.

Limited Şirket ve Anonim Şirketlerin ARBK'ye tescilini tamamlamak için tanın süre 3 gündür.

VI. Anonim Şirketlerin tescili için eşlik eden belgelerin listesi:

1. A0 formunun doldurulması,

2. 06 / L-016 sayılı Kanunun 34.1.3 maddesine dayanan tüzük,

3. 06 / L-016 Sayılı Kanunun 34.4. maddesine göre şirket anlaşması veya yönetmeliği,

4. 06 / L-016 Sayılı Kanunun 24.5 maddesi uyarınca kayıtlı temsilcinin muvafakati,

5. İşletme sahibinin, yetkili temsilcilerin kimlik belgesi (nüfus cüzdanı, pasaport) kopyaları.

VII. Kosova'daki Yabancı Şirket-Şubesinin tescili için eşlik eden belgelerin listesi:

1. A0 formunu doldurarak,

2. Yabancı şirket açma kararı,

3. Müdür (pasaport fotokopisi) ve kayıtlı temsilci (kimlik fotokopisi) atanmasına ilişkin karar,

4. Kosova'da bir temsilcilik ofisi açan işletme belgesi (aslı veya noter tasdikli sureti, düzenlendiği tarihten itibaren üç aydan eski olmamak kaydıyla ve eğer Arnavutça, Sırpça veya İngilizce değilse bu üç dilden birine çevrilecek ve noter tasdikli tercümesi),

5. Yabancı şirket sahibi ve müdürünün pasaport fotokopisi,

6. Yabancı şirket statüsünün fotokopisi,

7. 06 / L-016 sayılı Kanunun 24.5 maddesi uyarınca kayıtlı temsilcinin onayı.

Uyarı: Belgeler teslim edilirken işletme sahibi mevcut değilse, başvuru sahibi izin ve kimlik fotokopisi ile belgeleri sunabilir.

VIII. Tarım Kooperatifinin tescili için eşlik eden belgelerin listesi:

1. K0 formunun doldurulması,

2. Şirket Sözleşmesi,

3. Tüzükler,

4. Müdürün atanmasına ilişkin karar,

5. Üyelerin, yetkili temsilcilerin kimlik belgesi (nüfus cüzdanı, pasaport) kopyaları,

6. 06 / L-016 sayılı Kanunun 24.5 maddesi uyarınca kayıtlı temsilcinin onayı.

3.3.1.3. Kosova'da Yabancı Çalıştırmak

Kosova'da yabancı uyruklu vatandaşlarına çalışma izni verilmesi konusunda Meclis 10 Temmuz 2009 yılında kararı onaylamıştır. Bu bağlamda, yabancıların çalışma izni koşulları da düzenlenmiştir. Yabancı uyruklu vatandaşlara tanınan çalışma izni hakkı her yılsonunda belirlenmekte böylece gelecek yılın çalışma ortamı düzenlenmektedir. Bu bağlamda, gelecek yıllar için alınacak çalışma izinleri her yıl en geç 15 Aralık'a kadar Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından belirlenmektedir (T.C. Priştine Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2018: 49).

Kosova'da çalışmak isteyen yabancı uyruklu vatandaşlar en az 3 ay süreliğine bile çalışma izni almaları gerekmektedir. Bu bağlamda, yabancı uyrukluların çalışma izin türleri şunlardır (Kosova Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, 20013: 2-3);

- A tipi: yabancılara altı (6) ayı geçmemek üzere çalışma izni verilir;
- B tipi: belirli bir işveren, coğrafi bölgesi ve bir meslek için bir (1) yıllık çalıştırılmak üzere yabancılara çalışma izni verilir ve bu tür çalışma izni, önceki çalışma iznini vermenin temel koşulları değişmediğinde bir yıllık bir süre için yenilenebilir;
- C tipi: belirli işverenlere herhangi bir kısıtlama getirilmeksizin, herhangi bir faaliyette ve Kosova Cumhuriyeti topraklarının tamamında çalıştırılmak üzere yabancılara verilen bir çalışma izni türüdür. Bu tür çalışma izni beş (5) yıllık bir süre için verilir;
- D tipi: faaliyetlerini belirli bir coğrafi alanla sınırlandıran yabancı serbest meslek sahiplerine verilen bir çalışma iznidir. Bu çalışma izninin süresi bir yıldır (1) ve yenileme hakkı da mevcuttur;
- E tipi: geçerliliği en az üç (3) yıl olan ardışık tip çalışma izni alan yabancı serbest meslek sahiplerine her türlü faaliyet için ve coğrafi kısıtlama olmaksızın verilir. Bu çalışma izni beş (5) yıla kadar geçerlidir;
- F tipi: Kosova'da okuyan yabancı uyruklu öğrencilere verilen bir çalışma izin türüdür. Bu çalışma izni, yalnızca okul yılı içinde azaltılmış çalışma saatleri ve akademik yıllar veya yarıyıllar arasındaki tatillerde tam zamanlı çalışma saatleri için verilir;

- G tipi: Kosova Cumhuriyeti'nde yatırım yapan en az iki (2) Kosova vatandaşı istihdam eden yabancılara verilen çalışma iznidir. Bu iznin süresi bir yıldır (1) ve yenileme hakkı da mevcuttur;
- H tipi: daha önce arka arkaya en az (3) yıl G tipi izinleri olan yabancılara verilir. H tipi çalışma izni beş (5) yıllık bir süre için verilir.

Yabancı uyruklu vatandaşlar çalışma izni almak için gerekli resmi formlar ve belgeleri doldurularak başvurularını yazılı olarak yapmaları gerekmektedir. Başvuru formları Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren İstihdam Daire'sinden alınır. Bir işverene verilen çalışma izni başka bir işverene devredilemez. Kosova'da turist izni (vize) altında ikamet eden kişiler çalışma izni alamazlar.

Mevsimlik çalışma izni haricinde çalışma izni uzatma talebi, mevcut iznin süresinin bitmesine bir ay kala yapılır. Çalışma izni alınırken ki esas koşullar değişmemişse, başvuru bir ay içinde uzatılır. Çalışma izninin uzatılması ve geçici kalış süresinin uzatılması talebi için aynı zamanda karar alınır.

Çalışma izninin kaybolması veya hasar görmesi durumunda yeni çalışma izni ile değiştirilir. Çalışma izninin yenilenmesi prosedürünün gerçekleştirildiği süre boyunca, yabancıya eski iznin ibrazından yabancıya yeni bir çalışma izni verilmesine kadar geçerli olan geçici bir çalışma izni verilir. Çalışma izninin kaybedilmesi durumunda, yabancı vatandaş Kosova'nın günlük basınında bu izni geçersiz ilan etmekle yükümlüdür.

Yabancı bir vatandaşa çalışma izni verilmemesinin sebepleri; Kosova'nın işgücü piyasasının durumu, alt yasal düzenleme ile düzenlenen bu istihdama izin verilmemesi, sözleşmede ifade edilen ilişkiler ve koşullar, Kosova mevzuatı ve uluslararası sözleşmelerin gereklerini karşılamaması, gerekli bilgi ve belgelerin kasıtlı olarak eksik veya yanlış doldurulması, yabancı çalışan, çalışma izninin yenilenmesi için belirlenen son tarih içinde

başvuruda bulunmaması ve Kosova Cumhuriyeti'nin güvenliği için risk oluşturan önemli nedenler bulunuyorsa başvuru reddedilir ve çalışma izni verilmez.

Çalışma izninin feshi veya kesilmesinin nedenleri ise; Çalışma iznine düzenlenen zaman sınırının sona ermesi, yabancı, altı (6) aydan fazla bir süre için Kosova Cumhuriyeti'nden ayrılması, Kosova Cumhuriyeti'nde oturma izni kesintiye uğraması ve yabancıların davranışları Kosova mevzuatına aykırı ise verilen çalışma izni feshedilir (Kosova Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, 2013: 5).

Çalışma izni, aşağıdaki durumlarda yetkili kurum tarafından iptal edilir; çalışan veya işveren hakkındaki doğrulanmamış verilere dayanan belgelerin sunulması, işveren, yasal olarak belirlenen süre içinde yabancıyla bir sözleşme yapmazsa, yabancı, çalışma izni aldığı alanda değil de başka alanda faaliyet gösterirse, çalışma iznine dayanarak iş sözleşmesi yapamayacağı diğer işveren için çalışması durumunda çalışma izni iptal edilir (Kosova Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, 2013: 2-4).

Çalışma izni başvurusu ile işveren şunları sunmakla yükümlüdür: Kosova Cumhuriyeti'nde oturma izni belgesi veya geçerli bir resmi vizeye sahip olduğunun kanıtı, yabancı vatandaşın çalıştığı yer, nitelik ve iş türü ile ilgili bilgiler, yabancı uyruklu kişi çalışacağı pozisyonun koşullarını Kosovalı iş arayanların arasında onları karşılayacak birinin olmadığını İstihdam Dairesinden teyit eden belge, ticaret şirketin kayıt sertifikası ve buna bağlı olan ana ofis hakkındaki bilgiler gibi bazı belgeler istenmektedir (Kosova Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, 2013: 5).

Tüzel ve gerçek kişiler, eyaletler arası anlaşmalar veya uluslararası sözleşmeler tarafından aksi belirtilmedikçe, Kosova Cumhuriyeti vatandaşları olarak işyerinde eşit sorumluluk ve yükümlülüklere sahiptir. Çalışma izni başvurusunun sunulması veya reddedilmesi için son tarih, belgelerin yetkili kuruma sunulduğu tarihten itibaren otuz (30) günüdür (Kosova Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, 2013: 6).

Çalışma izni başvurusunun reddedilmesi halinde yabancı uyrukluya yazılı olarak tebligat yapılır. Yabancı vatandaş veya diğer ilgili kişi, çalışma izni başvurusunun reddinin bildirildiği günden itibaren sekiz (8) gün içinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına itiraz etme hakkına sahiptir. Yabancı vatandaşın yaptığı şikâyete ilişkin olarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı sorumlu organı, şikâyette bulunduğu günden itibaren on beş (15) gün içinde karar verecektir. Ayrıca, Kosova Hükümeti tarafından belirlenen izin sayısının tamamlanması nedeniyle çalışma izni talebinin reddine ilişkin karara itiraz edilemez (Kosova Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, 2013: 6).

Kosova Cumhuriyeti'nde çalışma izinler ile ilgili ceza uygulamaları aşağıdaki gibidir (Kosova Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, 2013: 6);

Tüzel kişilik sıfatıyla işveren eğer çalışma izni olmayan bir yabancı vatandaşı çalıştırılması, yabancı vatandaşın çalışma izni ve iş sözleşmesine aykırı başka bir işe yerleştirilmesi, çalışma izni başka bir işverene devredilmesi ve yabancı vatandaşın çalışma izninin bitiminden sonra bir iş sözleşmesi yapılması durumunda para cezaları bin beş yüz (1.500) ila üç bin (3000) Avro arasındadır.

Gerçek kişi sıfatıyla bir yabancı vatandaş, iş yaparken çalışma ve sosyal güvenlik alanındaki kural ve hükümleri ihlal ederse, çalışma izninin bitiminden sonra bile çalışmaya devam ederse, çalışma izni olmadan ve düzenlendiği çalışma iznine aykırı faaliyetlerde bulunduğu durumlarda beş yüz (500) ila bin (1000) Avro arasında para cezası kesilir.

3.3.1.4 Diğer Faktörler

Doğrudan yabancı yatırımlarını etkileyen faktörler çok sayıda olmasıyla birlikte literatürde önemli yer almaktadır. Değinilen faktörler dışında DYY'yi etkileyen faktörler; teşvikler, bölgesel entegrasyonlar, devlet harcamaları, dış borçlar, enflasyon, ticaret dengesi, coğrafi yakınlık, kültürel yakınlık, yurtiçi özel bölgeler, kümelenme, sendikalar, banka kredileri, sosyal düzen, DYY stoku, patent stoku, işsizlik yurtiçi tasarruf oranı, ülke riski, yurtiçi yatırımlar gibi faktörler de etkilemektedir.

3.4. BAĞIMSIZLIK SONRASI TÜRKİYE İLE TİCARİ ANLAŞMALARI

Gerek bağımsızlık öncesi gerek bağımsızlık sonrası Türkiye ile Kosova arasında ekonomik ve ticari ilişkilerden ziyade diğer alanlarda da sıkı ilişkiler kurulduğu bilinmektedir. Bu bakımdan, bu iki ülkenin arasındaki ilişki ele alındığında yapılan ve ticari ve ekonomik ilişkileri düzenleyen anlaşmalara da değinilmekte fayda vardır. Yapılan anlaşmalar sırasıyla 8. tabloda yer almaktadır.

Tablo 8. Kosova ile Türkiye Arasında Yapılan Ekonomik ve Ticari Anlaşmalar

Anlaşmanın Konusu	Anlaşma Tarihi
1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Sağlık Bakanlığı ile Kosova Geçici Özyönetim Kurumları (Sağlık Bakanlığı) Adına Görev Yapan Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetimi Arasında Sağlık Alanında İşbirliği Anlaşması	18.12.2003
2. Çevre Alanında İşbirliği Mutabakat Zaptı	15.09.2004
3. Kosova'daki BM Yönetimi ile Türkiye Arasında Kültürel İşbirliğini Öngören Anlaşma	01.06.2005
4. Türkiye-Kosova arasında "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	08.03.2007
5. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Kosova Öz Yönetim Geçici Kurumları Adına Hareket Eden Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu (UNMIK) Arasında Yatırımların Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma	15.06.2007
6. Türkiye ile Kosova arasında Karşılıklı Vize Muafiyeti Anlaşması	13.01.2009
7. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kosova Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşma	05.01.2009
8. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kosova Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma	30.05.2012
9. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kosova Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması	10.09.2012
10. Serbest Ticaret Anlaşması	27.09.2013

Kaynak: T.C. Priştine Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2018: 38.

Ayrıca, Ankara'da 27 Eylül 2013 yılında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması (STA), Kosova için imzaladığı ilk STA anlaşması olmuştur. Bu anlaşmanın onay süreçleri tamamlanıp, 1 Eylül 2019 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2020).

3.5. TÜRK YATIRIMLARININ KOSOVA'NIN EKONOMİK BÜYÜMEDEKİ YERİ

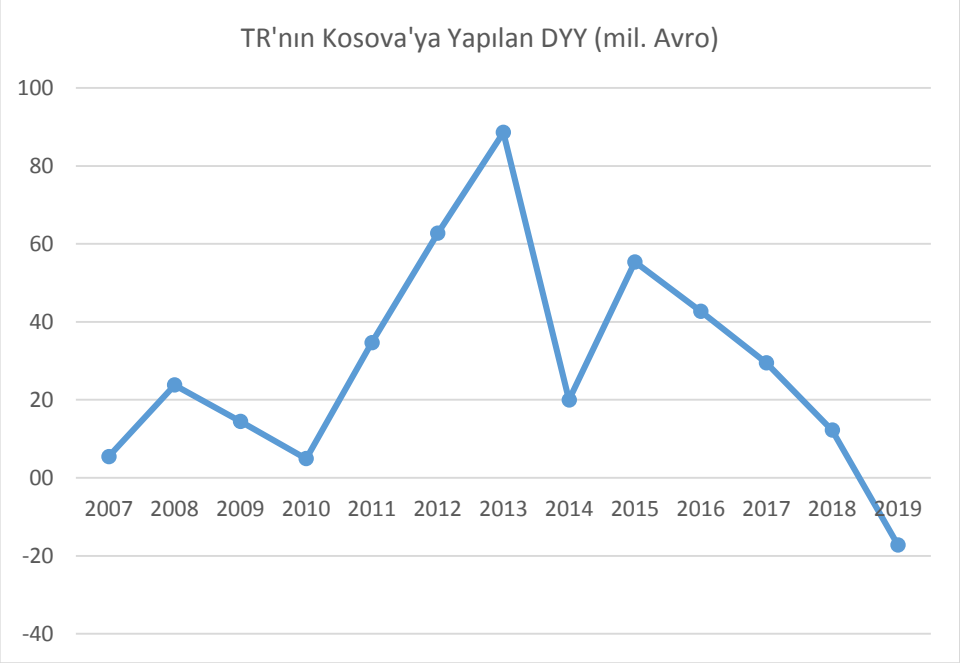
Tablo 9. Türkiye'nin Kosova'ya Yapılan DYY Girişleri (mil. Avro)

Yıllar	DYY (milyon Avro)
2007	5.4
2008	23.8
2009	14.5
2010	4.9
2011	34.7
2012	62.7
2013	88.6
2014	20.0
2015	55.4
2016	42.7
2017	29.5
2018	12.2
2019	-17.3

Kaynak: Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2020 (https://bqk-kos.org/statistikat/serite-kohore/).

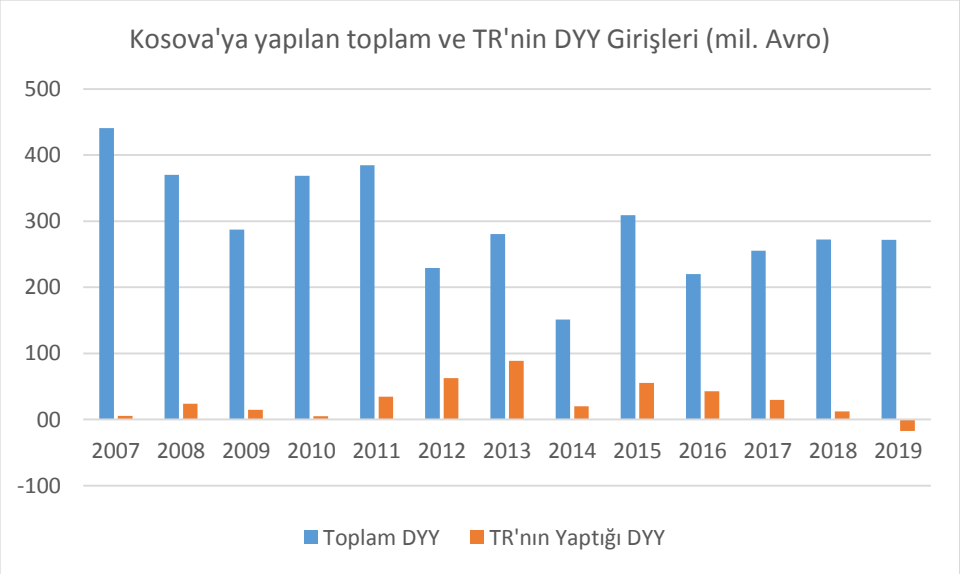
Tablo 9'da 2007-2019 döneminde Türkiye'den Kosova'ya yapılan doğrudan yabancı yatırımları milyon Euro şeklinde yer almaktadır. Yıllar itibariyle artış gösteren doğrudan yabancı yatırımlar 2013 yılında en yüksek yatırım miktarına ulaşılmıştır. Daha sonra, ciddi düşüşler yaşanmış ve yatırımlar negatif seyretmiştir.

Ayrıca, Kosova'ya yapılan doğrudan yabancı yatırımların toplamını ile Türkiye'nin Kosova'ya DYY Girişlerini gösteren Grafik 2 ve Şekil 3'te yer verilmiştir. Şekil 3'te gösterildiği üzere Türkiye'den Kosova'ya ciddi oranda DYY girişleri görülmekte, ancak yatırımların pozitif seyri 2013 yılından sonra bozulmuş ve negatif bir hal (seyir) almıştır.

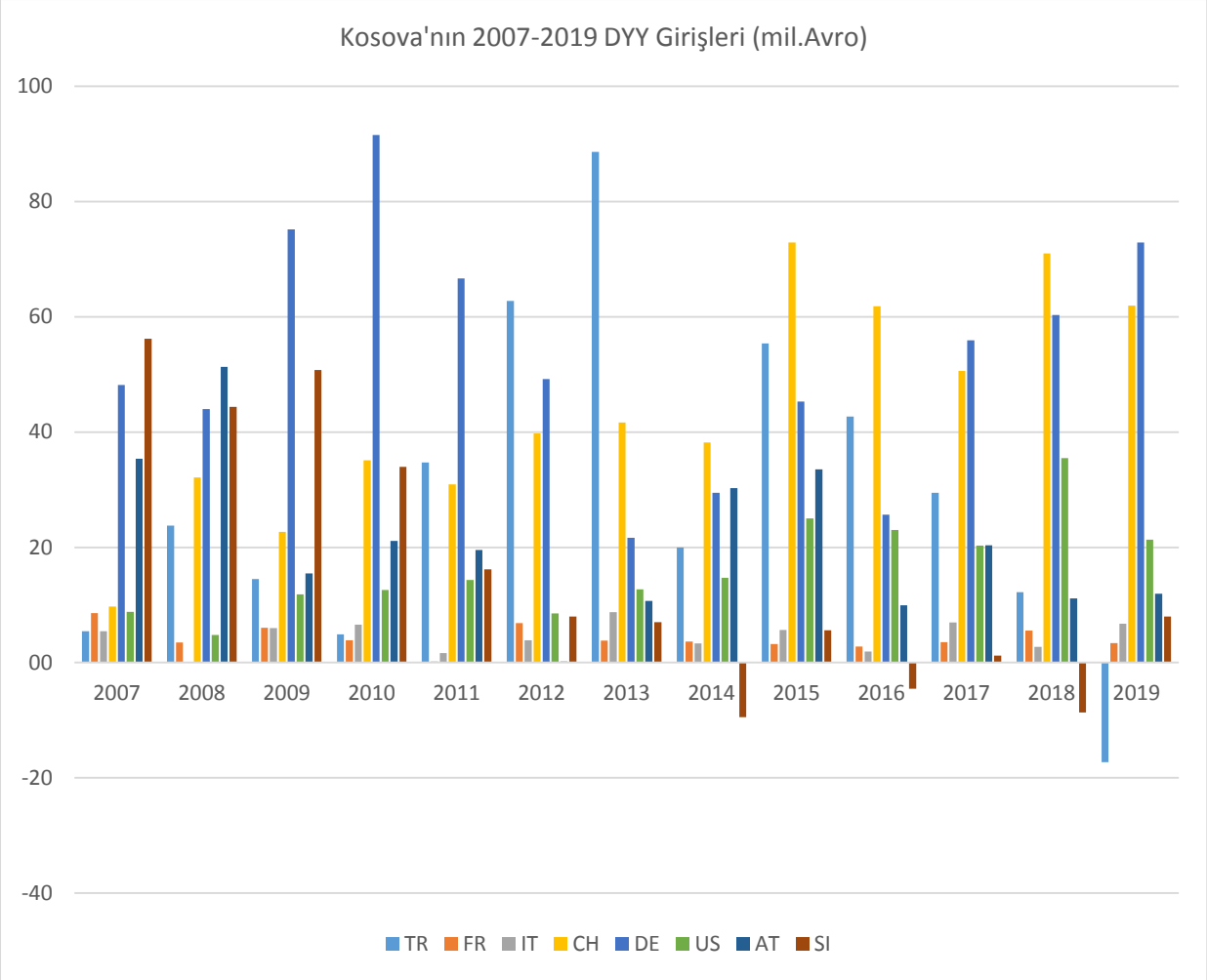
Grafik 2. Türkiye'nin Kosova'ya Yapılan DYY (mil. Avro)

Kaynak: Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2020 (https://bqk-kos.org/statistikat/serite-kohore/).

Şekil 3. Kosova'ya Yapılan Toplam ve Türkiye'nin DYY Girişleri (mil. Avro)

Kaynak: Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2020 (https://bqk-kos.org/statistikat/serite-kohore/).

Şekil 4. Kosova'nın 2007-2019 DYY Girişleri (mil. Avro)

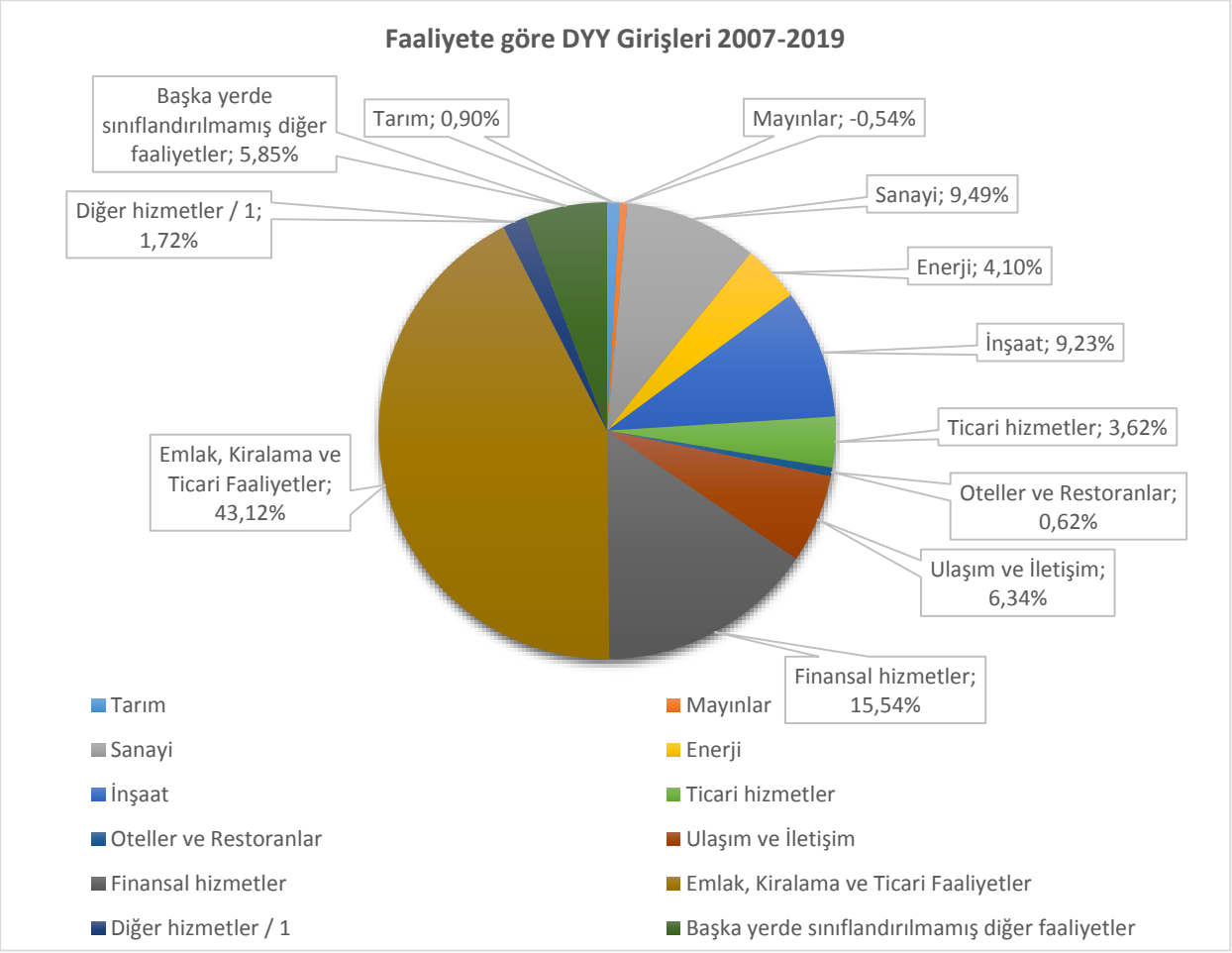
Kaynak: Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2020 (https://bqk-kos.org/statistikat/serite-kohore/).

Şekil 4'de 2007-2019 döneminde Türkiye, Fransa, İtalya, İsviçre, Almaya, ABD, Avusturya ve Slovenya tarafından Kosova'ya yapılan doğrudan yabancı yatırımlar yer almaktadır.

Yıllar itibariyle, ele alınan ülkeler arasında Almanya ciddi oranda DYY girişi sağladığını, 2013 yılı hariç genel olarak istikrarlı şekilde artan bir seyir göstermiş ve 2019 yılında en yüksek DYY girişini yapan ülke olarak görülmektedir.

Ele alınan ülkeler arasında Almanya'ya takiben en çok DYY girişiminde bulunan ülke İsviçre görülmektedir. Daha sonra, başta Slovenya daha yüksek DYY ile yer alsa da, son yıllarda azalışa geçmiştir. Onun yerine ilk yıllarda düşük oranda yatırımda bulunan fakat son yıllarda artış gösteren ABD yer almaktadır. Türkiye ise, baştan düşük bir seyirle başlayıp 2013 yılında ciddi oranda yatırımda bulunurken, 2013 yılından sonra negatif bir seyir almıştır.

3.5.1. Kosova'da DYY Sektörlere göre Dağılımı

Şekil 5. Kosova'nın Faaliyete göre DYY Girişleri 2007-2019

Kaynak: Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2020 (https://bqk-kos.org/statistikat/serite-kohore/).

Kosova'da DYY sektörlere göre dağılımında "Emlak, Kiralama ve Ticari Faaliyetler" %43,12 ile en çok DYY girişiminde bulunulan sektör olarak yer almaktadır. Buna takiben

%15,54 ile “Finansal hizmetler”, %9,49 ile “Sanayi sektörü”, %9,23 ile “İnşaat sektörü” ve diğer sektörler diye devam etmektedir.

3.5.2. Kosova’da Yatırım Yapan Türk Yatırımcılar ile Yapılan Röportajlar

Katılımcı 1

1. **Kosova’da yaptığınız yatırım hangi sektörde yer almaktadır?**

Bizim Kosova’da yaptığımız yatırım üretim sektöründe ve baz olarak da yük güvenliği ekipmanları üretiyoruz.

2. **Türkiye’de de aynı sektörde mi faaliyet göstermektesiniz?**

Evet, Türkiye’de de aynı sektörde faaliyet göstermekteyiz. Ama üretimimizin bir kısmını Kosova’ya taşıdık ve şu an Kosova’da bu alanda üretim yerimiz var.

3. **Kosova’yı neden tercih ettiniz?**

Kosova’yı tercih etmemizin birkaç sebebi var bunlardan en mantıklısı, aslında biz şirket olarak yaptığımız bütün ürünleri Avrupa’ya ihraç ediyoruz. Türkiye’den de Kosova’dan da. Ve Kosova’dan yaptığımız ihracatlarda Türkiye’ye göre avantaj var. Onun için Kosova’yı tercih ettik, onun yanında vergilerde de baya bir düşüş var Kosova’da düşük vergi oranları var, üretime bazı destekler var bunun için Kosova’yı tercih ettik.

4. **Kosova’da yatırım yapmak isteyen diğer firmalara tavsiyeleriniz nelerdir.**

Kosova’da yatırım yapmak isteyen diğer Türk şirketlerine tavsiyelerimiz, tabii ki dünyanın neresinde yatırım yapacaksanız yapın ilk önce bir fizibilite çalışması yapılması gerekiyor. Onun için Kosova’da bazı alanlarda fizibilite çalışmaları yapıp ona göre hareket edilirlerse daha başarılı olurlar. Tavsiyemiz üretim alanında Kosova’da eğer yatırım yapmak istiyorlarsa büyük avantajlar var dediğimiz gibi Avrupa’ya ihraç eden şirketler Kosova’da üretip

Avrupa'ya satmaları çok kolay, vergiler çok düşük. Aynı şekilde, Kosova malı olarak da Avrupa'ya sattığınız zaman Eur.1 belgeyle sattığımız için Avrupa'da ek gümrük vergisi yok.

5. **Kosova'daki devlet teşvikleri ve vergi uygulamalarını yatırım yapmaya uygun görüyor musunuz?**

Kosova'da devlet teşvikleri çok düşük seviyede şu anda ama vergiler düşük, onun için bunu kıyaslayacak olursak teşvik yok ama vergi düşük olduğu için şirketler bu alanda avantajlı çıkabilirler.

6. **Kosova'daki müşterilerinizden Türk mal ve hizmetleri hakkında nasıl geri dönüşler almaktasınız.**

Dediğimiz gibi bizim ana piyasamız Avrupa Birliği ülkeleri ama Kosova'daki müşterilerimiz de aynı şekilde şu anda özellikle Çin ürünlerine kıyasen Türk ürünleri çok revaçta Kosova'da ve Avrupa'da. Artık Türkiye eski Türkiye değil, Türk ürünleri de eski Türk ürünleri değil, kaliteli ürünler var onun için şu anda Kosova'da, Avrupa'nın her yerine Türk malı olarak satış yaptığımız zaman çok olumlu sonuçlar alıyoruz.

7. **Kosova'da ürünlerinizi (Türk) tanıtabileceğiniz Pazar veya fuar alanları var mıdır?**

Kosova'da çok büyük fuar alanları yok aslında ama Avrupa'nın bir sürü fuar yerine katılıyoruz kendi ürünlerimizle.

8. **Sizce Türk yatırımcılar Kosova'da hangi sektörlere yatırım yapmalıdırlar. Tavsiyeleriniz nelerdir.**

Dediğim gibi Türk yatırımcıların özellikle üreticilerin Kosova'ya yatırım yapmaları çok büyük avantaj. Çünkü Kosova Avrupa'nın merkezinde ve Avrupa'nın her yerine ihracat yapma lüksünüz var, şansınız var ve çok uygun şartlarla Avrupa'ya ihracat yapıyoruz. Diğer üreticiler de atıyorum Türkiye'de bir üretim şirketleri varsa bunun bir kısmını Kosova'ya taşıyabilirler ve bu şekilde Avrupa'ya ihracat konusunda çok avantajlılar.

9. **Sizce Kosova'ya yatırım yapmak isteyen bir Türk yatırımcının karşılaşacağı en büyük zorluklar ve engeller nelerdir?**

Kosova'daki zorluklar, engeller şöyle diyebiliriz, Kosova yeni kurulmuş bir devlet ve bürokrasi olarak hala oturmamış bazı düzenler var. Onun için, ilk başlarda zorluk yaşayabilirler ama şirketleri kurduktan sonra belli bir sürece geldikten sonra artık süreç bir şekilde yürüyor. Ama en büyük sıkıntı şirketin kurulma aşamasında ve o süreçte bürokrasiden kaynaklanan sıkıntılardan dolayı sıkıntı yaşayabilirler. Ama iyi bir fizibilite çalışması ile doğru kişilerle hareket ederlerse bu sorunları da aşarlar diye düşünüyorum.

Katılımcı 2

1. **Kosova'da yaptığınız yatırım hangi sektörde yer almaktadır?**

Kosova'da yaptığımız yatırım alanı şu anda oto yedek parça üzerindedir.

2. **Türkiye'de de aynı sektörde mi faaliyet göstermektesiniz?**

Evet, orada da aynı sektörde faaliyet yürütmekteyiz.

3. **Kosova'yı neden tercih ettiniz?**

Aslında Kosova'yı tercih etmemizin birçok farklı nedeni var ama bunun başlıca nedenleri arasında, Kosova'nın Balkan ülkeleri arasında merkezi bir konumda yer alması ve Balkan ülkelerindeki pazar alanlarına çok daha kolay ulaşımı bulunmaktadır. Diğer tarafta, Kosova'nın para birimi yine Euro'nun kullanılması bizim için avantajlar arasında yer almaktadır ve bu Euro'nun kullanılması tabi yabancı yatırımcılar ve ülke açısından da önem arz etmekte. Diğer tarafta, ülkede vergi indirimi ve güzel teşviklerinin de bulunması bu ülkeye yatırım ülkesi olarak seçmemizin başlıca nedenleri arasında diyebilirim.

4. **Kosova'da yatırım yapmak isteyen diğer firmalara tavsiyeleriniz nelerdir.**

Kosova dediğimiz gibi aslında birçok farklı özelliğiyle daha ön plana çıkan Balkan ülkelerinden bir tanesi, ancak buraya yatırım amacıyla, yatırım yapmayı düşünen sektördeki firmalara tavsiyelerimiz; öncelikle, ülkeyi ve buradaki pazarı çok iyi bir şekilde araştırmaları, bu pazarda neleri eksik olduğunu belirlemeleri ve bu şekilde yatırım yapmaları. Diğer taraftan, ucuz işgücü istihdam açısından da onlara kolaylık sağlayabileceklerini düşünüyoruz. Yine aynı şekilde, Kosova Cumhuriyeti tarafından sunulan vergi indirimi ve teşvikleri de araştırmalarında fayda var.

5. **Kosova'daki devlet teşvikleri ve vergi uygulamalarını yatırım yapmaya uygun görüyor musunuz?**

Tabii ki, şu anda belki çok iyi bir derecede olmasa bile kısa bir süre içerisinde Avrupa Birliği'nin de katkılarıyla bu süreçte çok daha iyi bir noktaya gelecektir ve yatırım yapmak açısından dediğim gibi ben uygun görüyorum. Gayet iyi bir durumdadır.

6. **Kosova'daki müşterilerinizden Türk mal ve hizmetleri hakkında nasıl geri dönüşler almaktasınız.**

Aslında bu soruya şöyle bir cevap da verebiliriz; Çünkü Kosova'da, yani Türk ürünlerine yönelik bir talep var, ciddi bir talep var hatta. Kosova pazarında çok geniş bir alanda Türk ürünlerini veya mallarını görmeniz mümkün. Bu nedenle, bizim bu pazarda girmemiz çok zor olmadı, aynı şekilde halktan da geri dönüş oldukça pozitif yönde oldu diyebilirim yani memnun edici bir düzeyde.

7. **Kosova'da ürünlerinizi (Türk) tanıtabileceğiniz Pazar veya fuar alanları var mıdır?**

Aslında pazar veya fuar alanlarının eksikliğinden bu noktada biraz bahsedebiliriz ancak son dönemlerde özellikle fuarcılık bu bölgede ve ülkede gelişmeye başladı. Tabi bizimde tanıtıcı amaçlı katılabileceğimiz organizasyonlar bulunmaktadır.

8. **Sizce Türk yatırımcılar Kosova'da hangi sektörlere yatırım yapmalıdırlar. Tavsiyeleriniz nelerdir.**

Dediğimiz gibi aslında Kosova'da yatırım yapabilecekleri birçok alan var farklı alan var çünkü ucuz işgücü, Kosova'nın bulunduğu jeostratejik konumu açısından birçok sektöre elverişli bir bölge. Ancak benim tavsiyelerim arasında özellikle sanayi sektörü veya finans sektörü üzerinden burada daha fazla çalışmalar yürütülebilir.

9. **Sizce Kosova'ya yatırım yapmak isteyen bir Türk yatırımcının karşılaşacağı en büyük zorluklar ve engeller nelerdir?**

Aslında biz de buraya ilk geldiğimizde çok fazla zorlukla karşılaşabileceğimizi düşünmüştük, geldiğimizde durumun tam tersi bir yönde olduğunu gördük. Yani çok fazla engel veya zorlukla karşılaşacaklarını ben düşünmüyorum çünkü dediğim gibi ülke yatırıma açık bir ülke ve istihdamın sağlanması istenen bir ülke bu noktada şirketlerin kaydı özellikle çok hızlı bir şekilde gerçekleşmekte ve işgücü de, ucuz işgücünün olması açısından da pek zorlukla karşılaşacağımızı düşünmüyorum.

Katılımcı 3

1. **Kosova'da yaptığınız yatırım hangi sektörde yer almaktadır?**

Kosova'da mobilya sektöründe yer almaktayım.

2. **Türkiye'de de aynı sektörde mi faaliyet göstermektesiniz?**

Evet. Türkiye'de de aynı sektörde faaliyet göstermekteyim.

3. **Kosova'yı neden tercih ettiniz?**

Kosova'yı tercih etmem nedenleri arasında en önde gelen nedenler; Kosova'nın Balkan ülkeleri arasında bir ticaret merkezi ya da bir merkez ülke konumunda olması ve Euro birimini kullanması, bu sayede Avrupa pazarında ve bölge pazarına daha kolay erişim sağlayabiliyoruz.

4. **Kosova'da yatırım yapmak isteyen diğer firmalara tavsiyeleriniz nelerdir.**

Bizim Kosova'da yatırım yapmak isteyen diğer firmalara ilk önce pazar araştırması yapmalarını tavsiye ediyoruz. Aynı zamanda, diğer gireceği sektörleri araştırması ve Kosova Cumhuriyeti tarafından sağlanan vergi, sübvansiyonları ve yardımlara da iyice dikkat etmelerini öneriyoruz.

5. **Kosova'daki devlet teşvikleri ve vergi uygulamalarını yatırım yapmaya uygun görüyor musunuz?**

Tabii ki, bir yatırımcı olarak bir ülkenin vergi teşvikleri uygulamaları çok önemlidir, Kosova'nın da gayet iyi olduğunu düşünüyorum. Tabii ki iyileştirilebilir ama şu an için gayet iyi.

6. **Kosova'daki müşterilerinizden Türk mal ve hizmetleri hakkında nasıl geri dönüşler almaktasınız.**

Kosova ile Türkiye arasında kültürel bir bağ var ve Kosova vatandaşları Türk mallarına ve Türk hizmetlerine gayet olumlu bakıyorlar. Bu nedenle, müşterilerden geri dönüşlerin oldukça tatmin edicidir.

7. **Kosova'da ürünlerinizi (Türk) tanıtabileceğiniz Pazar veya fuar alanları var mıdır?**

Kesinlikle, ayrıca katılım ve ilgi yoğun olmaktadır.

8. **Sizce Türk yatırımcılar Kosova'da hangi sektörlere yatırım yapmalıdırlar. Tavsiyeleriniz nelerdir.**

Bu konuda, bence Kosova'da yatırım yapılabilecek sanayi ve finans sektörü önde gelmektedir.

9. **Sizce Kosova'ya yatırım yapmak isteyen bir Türk yatırımcının karşılaşacağı en büyük zorluklar ve engeller nelerdir?**

Aslında engel ve zorluklar çok fazla bulunmamaktadır. Hatta özellikle şirketlerin kaydı ve şirket başlatma, yatırım başlatma süreçleri oldukça kısa ve kolaydır.

Katılımcı 4

1. **Kosova'da yaptığınız yatırım hangi sektörde yer almaktadır?**

Burada sağlık sektörü ile birlikte eczacılık alanında faaliyet göstermekteyiz.

2. **Türkiye'de de aynı sektörde mi faaliyet göstermektesiniz?**

Evet. Türkiye'de de aynı sektördeyiz.

3. **Kosova'yı neden tercih ettiniz?**

Aslında Kosova'yı tercih etmemizin amacı çok az bir ücrete çok daha kaliteli sağlık hizmetlerinin sunulması, özel kesim ile sağlıklı bir rekabetin sağlanması aynı zamanda Kosova Balkanlar'da stratejik konumundan bunun yanı sıra Türkiye ile bir köprü oluşturmaktadır.

4. **Kosova'da yatırım yapmak isteyen diğer firmalara tavsiyeleriniz nelerdir.**

Tabi Kosova Savaşın yaralarını saramaya devam ediyor. Biz Türk sağlıkçıları olarak kardeş ülkemiz olan Kosova'ya yatırımlarımızı devam etmeliyiz. Yasalarda bizim için elverişli durumda. Bu yatırımların iki ülke açısından tecrübe ve standartların yükselmesi açısından faydalı olacağını düşünüyorum.

5. **Kosova'daki devlet teşvikleri ve vergi uygulamalarını yatırım yapmaya uygun görüyor musunuz?**

Biz burada on yıldır faaliyet göstermekteyiz. Teşvikler konusuna değinirsek sağlık alanında yeni yeni bazı teşvikler oluşturulmaktadır. Vergiler konusunda Euro bazında çalıştığımız için iyi seyirde seyrediyor.

6. **Kosova'daki müşterilerinizden Türk mal ve hizmetleri hakkında nasıl geri dönüşler almaktasınız.**

Şimdi şöyle bir durumla karşı karşıyayız, eczanemizde bulunan ilaçların birçoğu burada bulunmamaktadır ki zaten Türk ilaçlarına ilgiden ziyade güvendikleri için oldukça tatmin edici dönüşler almaktayız.

7. **Kosova'da ürünlerinizi (Türk) tanıtabileceğiniz Pazar veya fuar alanları var mıdır?**

Biz sağlık alanında olduğumuz için daha fazla internet ortamında alışverişimizi sürdürmekteyiz.

8. **Sizce Türk yatırımcılar Kosova'da hangi sektörlere yatırım yapmalıdırlar. Tavsiyeleriniz nelerdir.**

Biz Türkiyeli olarak Kosova soydaşlarımızın her konuda, yani bu ülkenin kalkınması için hangi sektöre ihtiyaç hissedilirse orada olmakta fayda var diye düşünüyorum.

9. **Sizce Kosova'ya yatırım yapmak isteyen bir Türk yatırımcının karşılaşacağı en büyük zorluklar ve engeller nelerdir?**

Aslında buraya gelmeden önce büyük zorluklar çekeceğimizi düşünmüştük fakat buraya yerleştikten bu yana sadece ilk başlarda kayıt ve yerleşim konusunda bir takım zorluklarımız oldu diğer işlerimizde gayet başarılı olduk.

Katılımcı 5

1. **Kosova'da yaptığınız yatırım hangi sektörde yer almaktadır?**

Kosova'da gerçekleştirmiş olduğumuz yatırım inşaat sektörü üzerindedir. Yapı kimyasalları üretimi yaparak insanların barınma, iş, eğitim, sağlık ve kültürel faaliyetlerini gerçekleştirdiği binaların oluşumunda emeğimizin dolayısıyla ürünlerimizin olduğunu bilmek ve insanların hayatına doğrudan fayda sağlamak bizi inanılmaz derecede gururlandırıyor.

2. **Türkiye'de de aynı sektörde mi faaliyet göstermektesiniz?**

Şirket olarak Türkiye'de başlamış olduğumuz bu yolda ilerleyerek yurtdışında farklı bir ülkede üretim yapmak en büyük hayalimizdi. Şükürler olsun ki, uzun ve gayretli emeklerin sonucunda bu büyük hayalimizi gerçekleştirme fırsatı buldum.

3. **Kosova'yı neden tercih ettiniz?**

Kosova'yı tercih etmemizdeki en büyük sebeplerden biri Kosova halkının ciddi bir düzeyde gelir kaynağını yurtdışında yaşamakta olan Kosova vatandaşları sağlamaktaydı. Yurtdışında yaşayan Arnavutların özellikle Avrupa ülkelerine özenip düzenli olarak evlerine yatırım yapması bizim bu kararı vermemizde en büyük sebep olurken bir diğer önemli etken de ucuz işgücünün olmasıydı.

4. **Kosova'da yatırım yapmak isteyen diğer firmalara tavsiyeleriniz nelerdir.**

Kosova'ya yatırım yapmak isteyen firmalara en büyük tavsiyemiz, üretilen malı piyasaya sunarken kesinlikle ya piyasayı çok iyi tanıyan kişilerden yardım almaları ya da söz konusu kişilerle ortaklık kurmalarıdır.

5. **Kosova'daki devlet teşvikleri ve vergi uygulamalarını yatırım yapmaya uygun görüyor musunuz?**

Açıkçası savaştan yeni çıkmış henüz 12 yıllık bir tarihi olan bir devletin teşvik vermesi veya vergi indirimine gitmesini beklemek pek de makul bir davranış sayılmaz.

6. **Kosova'daki müşterilerinizden Türk mal ve hizmetleri hakkında nasıl geri dönüşler almaktasınız.**

Türkiye'de başlamış olduğumuz bu yolda Kosova'ya doğru ilerlerken biz şirket olarak yaptığımız işin kalitesinin bilincindeydik. Dolayısıyla kaliteden ödün vermeyerek özellikle Kosova halkının da beğenisini kazanmayı başardık.

7. **Kosova'da ürünlerinizi (Türk) tanıtabileceğiniz Pazar veya fuar alanları var mıdır?**

Kosova'da ürünlerimizi tanıtacak pazar alanları mevcut olmakla birlikte fuar aktiviteleri daha az düzeyde gerçekleştirilmektedir.

8. **Sizce Türk yatırımcılar Kosova'da hangi sektörlere yatırım yapmalıdırlar. Tavsiyeleriniz nelerdir.**

Kosova'da yatırım yapılabilecek sektörlerin başında sanayi sektörü yer almaktadır. Çünkü Kosova'nın ülke olarak sanayi sektöründe çok ileri düzeyde olduğu söylememiz pek mümkün değil.

9. **Sizce Kosova'ya yatırım yapmak isteyen bir Türk yatırımcının karşılaşacağı en büyük zorluklar ve engeller nelerdir?**

Kosova dışındaki bir yatırımcının Kosova'ya yatırım yaparken veya üretim gerçekleştirirken kesinlikle karşılaşabileceği en büyük soruların başında üretmiş olduğu ürünü piyasaya tanıtarak pastadaki bir dilime sahip olmaktır.

3.5.3. Kosova'da Yatırım Yapan Türk Yatırımcılar ile Anketlerin Sonucu

Bu araştırma kapsamında Kosova'da yatırım yapan Tük yatırımcılara yönelik anket yapılmıştır. Bu anketlerin yapılması ana amacı Türkiye'den Kosova'ya yatırım yapanların gözünden ülkenin özellikle doğrudan yatırımlar ile ilgili uyguladığı politikaların ne denli etkili olduğunu görmek ve aynı zamanda ülke hangi alanlarda geliştirilmesi gerektiğini de ortaya koymasıdır. Anket uygulamasında 15 Türk yatırımcı yer almış ve sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Ankete katılanların arasında 5 kadın ve 10 erkek bulunmaktadır.

Tablo 10. Ankete katılanların cinsiyeti

Cinsiyet	**Frekans**	**%**
Kadın	5	33,33
Erkek	10	66,66
Toplam	15	100

Araştırma kapsamında yer alan katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımı Tablo 11'de yer almaktadır. Buna göre en kalabalık grup 32-38 yaş aralığında olan gruptur. Bunun dışında, 39-45 yaş grubunda 6 kişi yani katılımcıların %39,99'unu oluştururken, 46 yaş ve üstü grubunda sadece 1 kişi yani katılımcıların %6,66'ndan oluşturulmaktadır.

Tablo 11. Katılımcıların yaş grubuna göre dağılımı

Yaş Grubu	**Frekans**	**%**
18-24	-	-
25-31	-	-
32-38	8	53,33
39-45	6	39,99
46 ve üstü	1	6,66

Toplam	15	100

Bunun yanında, anketlerde yer alan "**İşgücü piyasası vasıflı işçiler için ihtiyaçlarınızı ne ölçüde karşılıyor?"** sorusuna işgücü piyasasının vasıflı işçiler için ihtiyaçlarını 10 kişi kısmen karşıladığını ifade ederken, geriye kalan 5 kişi ise az ölçüde karşılandığını ifade etmiştir.

Ankette yer alan **"İşletmenizin Kosova Hükümeti tarafından uygulanmasını isteyeceği teşvikler."** sorusuna ise 14 katılımcı temel altyapının sağlanması gerektiğini ifade ederken, bunun yanında 6 katılımcı vergi tatilleri, 5 katılımcı ise eğitim masraflarının karşılanması gerektiğini de ifade etmiştir.

Tablo 12'de anket kapsamında yer alan katılımcıların öğrenim düzeylerine göre dağılımı yer almaktadır. Anketlerde yer alan bilgilerin sonuçlarına göre, katılımcıların arasında üniversite mezunu olan 10 kişi yer alırken, yüksek lisans mezunu katılımcıların sayısı 5'tir.

Tablo 12. Katılımcıların öğrenim düzeylerine göre dağılımı

Öğrenim Düzeyi	**Frekans**	**%**
Lise	-	-
Yüksekokul	-	-
Fakülte	10	66,66
Yüksek Lisans	5	33,3
Doktora	-	-
Toplam	15	100

Tablo 13'te anketin başında yer alan "Kosova'ya yatırım yapma nedenleri" kısmında verilen cevaplar genellikle olumludur. Vergilerin diğer komşu ülkelere göre düşük olup olmadığına net bir görüşe varılmamış ancak vergi sisteminin basit bir yapıya sahip olduğunu görülmektedir. Bunların yanında, Kosova'ya yatırım yapma nedenlerinin arasında ülkenin doğal kaynakları, Avrupa pazarına yakınlığı, güvenli bankacılık sistemi, ülkenin para birimi Euro olması gibi başka faktörler de etkili olduğu görülmektedir.

Tablo 13. Katılımcıların Kosova'ya yapma nedenleri

	1		**2**		**3**		**4**		**5**	
	F	**%**	**F**	**%**	**F**	**%**	**F**	**%**	**F**	**%**
Kosova'daki vergiler komşu ülkelere göre çok düşük	**3**	19,99	**4**	26,66	-	-	**4**	26,66	**4**	26,66
Vergi sistemi son derece basit bir yapıdadır.	-	-	-	-	-	-	**6**	39,99	**9**	59,99
Kosova nüfusunun % 70'i 35 yaşın altında olması firmanız adına DYY kararı için önemlidir.	-	-	**1**	6,66	**6**	39,99	**6**	39,99	**2**	13,33
Kosova'nın doğal kaynakları DYY için çok önemli bir roldedir.	-	-	-	-	-	-	**10**	66,66	**5**	33,33
Avrupa Birliği pazarına ve komşu pazarlara ücretsiz erişim.	**3**	19,99	**2**	13,33	-	-	**4**	26,66	**6**	39,99
İş desteğinde modern kurumlar.	**10**	66,66	**4**	26,66	**1**	6,66	-	-	-	-
İşletmelerin kaydedilmesi için basit ve hızlı prosedür (3 gün içinde).	-	-	-	-	-	-	**5**	33,33	**10**	66,66
Güvenli bankacılık sistemi	-	-	-	-	-	-	**7**	46,66	**8**	53,33
AB uyumlu ve Modern hukuki yapı	-	-	-	-	**4**	26,66	**5**	33,33	**6**	39,99

Kosova'daki resmi para birimi Euro olması	-	-	**1**	6,66	**4**	26,66	**5**	33,33	**5**	33,33

1-Kesinlikle Katılmıyorum; 2-Katılmıyorum; 3-Fikrim Yok; 4-Katılıyorum; 5-Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 14'te anket kapsamında yer verilen ülkenin kurumlarına yabancı yatırımcılar tarafından duyulan güven düzeyinin sonuçları yer almaktadır. Genel itibariyle, personele, vergi dairesine, tedarikçilere ve alıcılara güven düzeyi yüksek çıkmışken, mahkemelere, belediye yönetimlerine ve merkezi hükümete tam tersi bir durum söz konusu olup yatırımcılarına bu kurumlara güven olmadığı görülmektedir.

Tablo 14. Kurumsal Güvenirlik; Yabancı İşletmelerin Kosova Kurumlarına Duyduğu Güven Düzeyi

	1		**2**		**3**		**4**		**5**	
	F	**%**	**F**	**%**	**F**	**%**	**F**	**%**	**F**	**%**
Personel son derece güvenilirdir.	**3**	19,99	**2**	13,33	**1**	6,66	**3**	19,99	**6**	39,99
Vergi Dairesi son derece güvenilirdir.	-	-	-	-	-	-	**10**	66,66	**5**	33,33
Tedarikçiler son derece güvenilirdir.	-	-	-	-	**2**	13,33	**6**	39,99	**7**	46,66
Alıcılar son derece güvenilirdir.	**2**	13,33	**1**	6,66	**3**	19,99	**6**	39,99	**3**	19,99
Mahkemeler son derece güvenilirdir.	**3**	19,99	**9**	59,99	**3**	19,99	-	-	-	-
Belediye yönetimleri son derece güvenilirdir.	**5**	33,33	**6**	39,99	**4**	26,66	-	-	-	-
Merkezi Hükümet son derece güvenilirdir.	**5**	33,33	**6**	39,99	**4**	26,66	-	-	-	-

1-Kesinlikle Katılmıyorum; 2-Katılmıyorum; 3-Fikrim Yok; 4-Katılıyorum; 5-Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 15'te yer alan anketin bölümünde yabancı yatırımcılar Kosova'nın idari, hukuki ve ekonomik düzenlemelerini değerlendirmektedir. Elde edilen sonuçlara göre, vergi oranları onlar için bariyer söz konusu değilken, yabancı işletmelerin gümrüklerin işleyişi bariyer söz konusudur. Bunun yanında, lisans prosedürleri, idari engeller, mahkemelerinde sözleşmelerinin yerine getirilmemesi, ticari mülkiyet kaydına ilişkin yabancı işletmelerin algılarında, vb. genel olarak bariyer söz konusudur.

Tablo 15. Kosova'daki İdari, Hukuki Ve Ekonomik Düzenlemelerin Yabancı Yatırımcılar Tarafından Değerlendirilmesi

	1		**2**		**3**		**4**		**5**	
	F	**%**	**F**	**%**	**F**	**%**	**F**	**%**	**F**	**%**
Yabancı işletmelerin Kosova'daki vergi oranına ilişkin algıları	-	-	**4**	26,66	-	-	**4**	26,66	**7**	46,66
Yabancı işletmelerin gümrüklerin işleyişine ilişkin algıları	-	-	**7**	46,66	**1**	6,66	**6**	39,99	**1**	6,66
Yabancı işletmelerin kanun yaptırımı ve Kosova'daki yargı sisteminin etkinliği konusundaki algıları	**3**	19,99	**9**	59,99	-	-	**3**	19,99	-	-
Kosova mahkemelerinde sözleşmelerin yerine getirilmemesi	**6**	39,99	**9**	59,99	-	-	-	-	-	-
İdari engeller	**4**	26,66	**8**	53,33	-	-	**3**	19,99	-	-
Lisans prosedürleri	**4**	26,66	**6**	39,99	-	-	**4**	26,66	**1**	6,66
Yabancı işletmelerin enerji arz güvenliğine ilişkin algıları	**5**	33,33	**5**	33,33	-	-	**5**	33,33	-	-
Yabancı işletmelerin işletme kaydı ile ilgili algıları	-	-	-	-	-	-	**5**	33,33	**10**	66,66

Ticari mülkiyet kaydına ilişkin yabancı işletmelerin algıları	-	-	**8**	53,55	-	-	**5**	33,33	**2**	13,33
Yabancı işletmelerin yapı ruhsatı almaya ilişkin algıları	**2**	13,33	**7**	46,66	-	-	**6**	39,99	-	-
Yabancı işletmelerin finansmana erişim zorluk düzeyini düşündükleri.	-	-	**5**	33,33	-	-	**5**	33,33	**5**	33,33
Kosova'daki finansman maliyeti hakkında yabancı şirketler ne düşünüyor?	**2**	13,33	**7**	46,66	-	-	**4**	26,66	**2**	13,33
Kosova kurumlarında yolsuzluk algısı düzeyi	**9**	59,99	**5**	33,33	-	-	**1**	6,66	-	-
Yabancı işletmelerin algısına göre Kosova'da kefaret olgusu.	**3**	19,99	**4**	26,66	**8**	53,33	-	-	-	-
Kosova Ulaşım Hatları ve Pazarlara Yakınlık ile ilgili yabancı işletmelerin algıları	-	-	**4**	26,66	-	-	**9**	59,99	**2**	13,33
Yabancı işletmelerin algısına göre iş ortamında suç ve hırsızlık etkisi	-	-	**4**	26,66	-	-	**10**	66,66	**1**	6,66

1-Büyük Bariyer; 2-Bariyer; 3-Fikrim Yok; 4-Küçük Bariyer; 5-Bariyer Değil

SONUÇ

Küreselleşen dünyada dış ticaret hiç olmadığı kadar önemli bir olgu haline gelmiştir. Bu alanda yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu dış ticaretin ülkelerin ekonomik performanslarına pozitif katkısı olduğu yönündedir. Bu doğrultuda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler uluslararası ticarete hayli önem vermektedirler.

Dış ticaretin büyümeye etkisini ele alan çalışmalar genellikle iki başlık altında toplanmaktadır. Bunlardan ilki ihracattan büyümeye doğru bir pozitif ilişkiyi ele alırken diğeri ise ithalattan kaynaklanan büyüme çeşidini incelemektedir.

Aynı zamanda gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere baktığımız zaman hemen hemen hepsinin ortak özelliği olarak sermaye stoku yetersizliğini görebilmekteyiz. Bundan dolayı doğrudan yabancı yatırımlar gelişmekte olan ülkeler için çok büyük bir önem arz etmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların önemi bu kadar büyük olduğundan gelişmekte olan ülkeler bu yatırımları ülkelerine çekmek adına bir rekabet içindedirler.

Kosova'nın bugünkü durumuna baktığımız zaman, gelişmekte olan ve düşük gelir düzeyinden kaynaklanan tasarruf açığı ve kıt sermaye stokuna sahip olan bir ülke görmekteyiz. Bu nedenle, Kosova ekonomisi için dış ticaret politikaları ve doğrudan yabancı sermaye akışı oldukça önemli bir konu haline gelmektedir.

Bu çalışmada Kosova'nın ekonomik yapısı incelenerek Türkiye ile dış ticareti ve Türk sermayesinin Kosova'daki rolü ele alınmıştır. Güncel veriler kullanılarak çalışmamızda bağımsızlık sonrası Kosova ve Türkiye ticaret hacmine ve sermaye yatırımlarına değinilmiştir. Söz konusu veriler kullanılarak iki ülke arasında var olan bu ilişkinin ne gibi olumlu sonuçlara yol açtığını inceleyen bu çalışma aynı zamanda Kosova'ya yatırım yapmak isteyen Türk yatırımcılar için bir rehber niteliğindedir.

Bilindiği üzere, Kosova ile Türkiye arasındaki ilişki bir tek ticari ve ekonomik alanda kalmayıp diğer alanlarda da ilişki kurmuş bulunmaktadırlar. 2008 yılında Kosova'nın bağımsızlığını ilan ettikten sonra Türkiye, Kosova Türkiye Ticaret Odası'nı kurmuştur. Bunun beraber, farklı alan ve sektörlerde faaliyetlerde de bulunarak iki ülke arasında ilişkiler daha ciddi bir boyut kazanmıştır. Bu bağlamda daha sonra iki ülke arasında ticari ve ekonomik ilişkilerini düzenleyen anlaşmalar yapılmıştır.

Çalışmada, Kosova ile Türkiye arasındaki dış ticaret verileri 2001-2019 dönemi için ele alınmış ve incelenmiştir. Bu bağlamda, iki ülkenin ithalat ve ihracat paylarına değinilmiştir. Yıllar itibariyle, Kosova'nın ithalatı artış gösterirken, aynı zamanda Türkiye'den yapılan ithalat toplam ithalatın içindeki payı da artış göstermiştir. Bunun yanı sıra, ithalat gibi Kosova'nın ihracatında da artış kaydedilerek, Kosova'dan Türkiye'ye yapılan ihracat toplam ihracatının içindeki payı 2012 yılına kadar artarken 2013 yılından itibaren azalmaya başladığı görülmüştür.

Ülkenin ekonomik büyüme rakamları genel itibariyle düşmeye başladığı görülmektedir. Diğer yandan, Kosova'nın mal ve hizmet ihracat ile mal ve hizmet ithalatının rakamlarına bakıldığında inişli-çıkışlı durum söz konusu fakat son yıllarda pozitif seyir almıştır.

Kosova'ya doğrudan yabancı yatırımında bulunan ülkeler arasında Türkiye de yer almaktadır. Çalışmada, Türkiye'den Kosova'ya yapılan doğrudan yatırımlarını 2007-2019 dönemi için verilerini ele alınarak incelenmiştir. 2013 yılına kadar Türkiye'den Kosova'ya ciddi oranda doğrudan yatırım miktarı görülmekle beraber bu yıldan itibaren yatırımlar düşüşe geçmiştir. Ayrıca, Kosova'ya yatırım yapan Türk yatırımcılar ile anket ve röportaj yapılmıştır. Anket uygulamasında 15 kişi yer alırken, röportajda 5 Türk yatırımcı yer almıştır. Anket ve röportajdan alınan cevaplara göre genel olarak, Kosova'nın vergi ve teşvik politikaları, Balkan'da merkezi bir konumda bulunması, para biriminin Euro olması, yatırımcıların kurumlarına ve vatandaşlara olan güveni Türk yatırımcılar üzerinde etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, anket sonuçlarında işgücü piyasasının vasıflı işçiler için ihtiyaçlarını kısmen

karşıladığını ve Türk yatırımcılarının Kosova hükümetinden istedikleri teşvikleri olarak temel altyapının sağlanması şeklinde ifade edilmiştir.

Sonuç itibariyle, çalışmada ele alınan iki ülke arasındaki dış ticaret ve doğrudan yatırımlar açısında bakıldığında Türkiye ile Kosova arasında istikrarlı ticari ilişki bulunduğu görülmektedir. Her ne kadar sonra yıllarda Türkiye'den Kosova'ya yapılan yatırımlarda düşüş görülse de, Kosova'nın bağımsızlığından önce ve özellikle bağımsızlık edildikten sonra da yapılan anlaşmaları da dikkate alarak iki ülke arasında sıkı ticari ve ekonomik ilişkiler olduğu görülebilmektedir.

KAYNAKÇA

Agarwal, J. P. (1980). Determinants of Foreign Direct Investment: A Survey. *Weltwirtschaftliches Archiv, 116*(4), 739-773.

Agmon, T., & Lessard, D. R. (1977). Investor Recognition of Corporate International Diversification. *The Journal of Finance, 32*(4), 1049-1055. 04 23, 2020 tarihinde https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1540-6261.1977.tb03308.x adresinden alındı

Aktan, C. C., & Vural, İ. Y. (2010). Globalleşme ve Yabancı Sermaye Rekabeti. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 2*(2), 24-48.

Aktel, M. (2001). Küreselleşme Süreci ve Etki Alanları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF, 6*(2), 193-202.

Alitoska, A. (2019). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Beşeri Sermaye ve İktisadi Büyüme İlişkisi.* İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü. 12 17, 2019 tarihinde https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=jNRDC1RLfVd4_T7x7ZXmmd546Cu67W9xD0ygnIIcwoiDP2XH2fAlm7sbh0Aaggcc adresinden alındı

Alpar, C. (1980). *Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma.* Ankara: Turhan Kitabevi.

Arıç, K. H. (2013). Yeni Bir Dış Ticaret Teorisi Olarak Porter'ın Rekabetçi Üstünlükler Teorisi'nin Yapısı. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4*(5), 81-97.

Atik, H. (2006). Tercihlerde Benzerlik Teorisi: Türkiye ve Bazı Komşu Ülkelerin Dış Ticareti Üzerine Bir Analiz. *Ankara Üniversitesi - SBF Dergisi, 61*(02), 33-43.

Barclay, L. A. (2002). *Foreign Direct Investment in Emerging Economies: Corporate Strategy and Investment Behaviour in the Caribbean.* London & New York: Routledge.

Batmaz, N., & Tekeli, S. (2009). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri.* Denizli: Ekin Yayınları.

Bayat, M. (2011). Uluslararası ticarette rekabet gücü elde etmede küçük ve orta boy işletmelerin rolü ve önemi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8*(16), 567-575.

Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4*(2), 175-186.

Blomström, M., & Kokko, A. (2002). FDI and Human Capital: A Research Agenda. *OECD Development Centre Working Paper No. 195*, 1-33. 04 21, 2020 tarihinde https://www.researchgate.net/profile/Ari_Kokko/publication/5204378_FDI_and_Human_Capital_A_Research_Agenda/links/0fcfd509287b97bc3a000000/FDI-and-Human-Capital-A-Research-Agenda.pdf adresinden alındı

Blonigen, B. A. (2005). A Review of the Empirical Literature on FDI Determinants. *Atlantic Economic Journal*(33), 383-403.

Bora, T. (1995). *Milliyetçiliğin Provokasyonu.* İstanbul: Birikim Yayınları.

Brada, J. C., Kutan, A. M., & Yiğit, T. M. (2006). The Effects of Transition and Political Instability on Foreign Direct Investment Inflows: Central Europe and the Balkans. *Economics of Transition, 14*(4), 649– 680.

Brander, J., & Krugman, P. (1983). A "Reciprocal Dumping" Model of International Trade. *Journal of International Economics, 15*(3-4), 313-321.

Brewer, T. L. (1991). *Foreign Direct Investment in Developing Countries: Patterns, Policies, and Prospects.* Washington: World Bank Policy, Research, and External Affairs Working Paper Series, No. WPS712.

Buckley, P. J. (1988). The Limits of Explanation: Testing the Internalization Theory of the Multinational Enterprise. *Journal of International Business Studies, 19*(2), 181-193. 02 19, 2020 tarihinde https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2943868 adresinden alındı

Buckley, P. J. (2012). *Innovations in International Business.* Basingstoke, Hampshire & New York: Palgrave Macmillan.

Campa, J. M. (1993). Entry by Foreign Firms in the United States under Exchange Rate Uncertainty. *The Review of Economics and Statistics, 75*(4), 614-622. 03 17, 2020 tarihinde https://www.jstor.org/stable/pdf/2110014.pdf?seq=1 adresinden alındı

Central Intelligence Agency. (2020, 09 10). *The World Factbook*. www.cia.gov: https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kv.html adresinden alındı

Coşkun, A. (2014). Dış Ticaret Teorileri Kapsamında Türkiye'nin Rekabet Gücü Üzerine Bir Değerlendirme. *Tekirdağ S.M.M.M. Odası Sosyal Bilimler Dergisi*(3), 1-10.

Cushman, D. O. (1985). Real Exchange Rate Risk, Expectations, and the Level of Direct Investment. *The Review of Economics and Statistics, 67*(2), 297-308. 03 07, 2020 tarihinde https://www.jstor.org/stable/pdf/1924729.pdf?seq=1 adresinden alındı

Çetinkaya, M. (2004). *Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi.* Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çiftçi, F., & Yıldız, R. (2015). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Zaman Serisi Analizi. *Business and Economics Research Journal, 6*(4), 71-95. 05 01, 2020 tarihinde chrome-extension://oemmndcbldboiebfnladdacbdfmadadm/http://www.berjournal.com/wp-content/plugins/downloads-manager/upload/BERJ%206(4)15%20Article%205%20pp.71-95.pdf adresinden alındı

de Mooij, R. A., & Ederveen, S. (2005). Explaining the Variation in Empirical Estimates ofTax Elasticities of Foreign Direct Investment. *Tinbergen Institute Discussion Paper, No. 05-108/3*, 1-33.

Denisia, V. (2010). Foreign Direct Investment Theories: An Overview of the Main FDI Theories. *European Journal of Interdisciplinary Studies, 2*(2), 104-110. 05 02, 2020 tarihinde https://ejist.ro/files/pdf/357.pdf adresinden alındı

Devereux, M. P., & Maffini, G. (2007). The Impact of Taxation on the Location of Capital, Firms and Profit: A Survey of Empirical Evidence. *Oxford University Centre for Business Taxation Working Papers, No. WP 07/02. Oxford, Oxfordshire: Saïd Business School, University of Oxford*, 1-52.

Dunn, R. M., & Mutti, J. H. (2004). *International Economics* (Sixth Edition b.). London & New York: NY: Routledge.

Dunning, J. H. (1979). Explaining Changing Patterns of International Production: In Defence of the Eclectic Theory. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 41*(4), 269-295.

Dunning, J. H. (1998). Location and Multinational Enterprise: A Neglected Factor? *Journal of International Business Studies, 29*(1), 45-66.

Dunning, J. H. (2001). The Key Literature on IB Activities: 1960-2000. A. M. Rugman içinde, *The Oxford Handbook of International Business* (s. 36-68). New York: Oxford University Press.

Dunning, J. H., & Lundan, S. M. (2008). *Multinational Enterprises and the Global Economy* (Second Edition (Online Book) b.). Cornwall: Edward Elgar Publishing, Inc. 04 13, 2020 tarihinde https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=Hz6S4BGmGxUC&oi=fnd&pg=PR1&dq=Multinational+Enterprises+and+the+Global+Economy,&ots=HTXeNShF1G&sig=0NHhJ6cErS_r5O6weYDuCKfUgTs&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false adresinden alındı

Dünya Kalkınma Göstergeleri Veritabanı. (2020, 07 17). *Dünya Kalkınma Göstergeleri*. www.databank.worldbank.org: https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&country=XKX adresinden alındı

Ekinci, A. (2005). *Çin, Yabancı Sermaye, Türkiye.* Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

Erdoğan, A. (2016). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye Örneği.* İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.

Europian Commision. (2017). *Greenfield Investment Monitor*. Luxembourg: Europian Political Strategy Center. 04 30, 2020 tarihinde https://ec.europa.eu/epsc/sites/epsc/files/greenfield-investment-monitor-1.pdf adresinden alındı

Froot, K. A., & Stein, J. C. (1991). Exchange Rates and Foreign Direct Investment: An Imperfect Capital Markets Approach. *The Quarterly Journal of Economics, 106*(4), 1191-1217. 04 13, 2020 tarihinde chrome-extension://oemmndcbldboiebfnladdacbdfmadadm/https://scholar.harvard.edu/files/kenfroot/files/exchange_rates_and_foreign_direct.pdf adresinden alındı

Goldberg, S. R., & Helfin, F. L. (1993). The Association between the Level of International Diversification and Risk. *Purdue CIBER Working Papers, No. 69*, 1-31. 04 23, 2020

tarihinde chrome-extension://oemmndcbldboiebfnladdacbdfmadadm/https://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1069&context=ciberwp adresinden alındı

Haberler, G. (1936). *The Theory of International Trade: With its Applications to Commercial Policy.* (T. f. Benham, Çev.) London: William Hodge & Company.

Hanson, G. H. (2001). Should Countries Promote Foreign Direct Investment? *United Nations Conference on Trade and Development*, 1-31. 05 01, 2020 tarihinde https://pdfs.semanticscholar.org/36d0/a9fb6ba0805448706dc3774e02e57ab5a08c.pdf adresinden alındı

Helpman, E. (1981). International trade in the presence of product differentiation, economies of scale and monopolistic competition: A Chamberlin-Heckscher-Ohlin approach. *Journal of International Economics, 11*(3), 305-340.

Ietto-Gillies, G. (2005). *Transnational Corporations and International Production: Concepts, Theories and Effects.* Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

İGEME. (2006). *100 Soruda Dış Ticaret.* Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı. 02 27, 2020 tarihinde chrome-extension://oemmndcbldboiebfnladdacbdfmadadm/https://www.muhasebetr.com/disticaretmevzuati/100_soruda_dis_ticaret.pdf adresinden alındı

İskender, Ö., Ünalp, R., & Turan, B. (2009). *Geçmişten Günümüze Kosova Tarihi ve Türkiye Kosova İlişkileri.* Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Et kitapları.

İTO. (2003). *Türkiye'den Yurtdışına Doğrudan Sermaye Yatırımları ve Türk Yatırımcılar.* İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Jun, J. (1989). Tax Policy and International Direct Investment. *NBER Working Paper Series, No. 3048*, 1-32.

Jusufi, G., Mahmutaj, L. R., Jusufi, G., & Jusufi, N. (2015). Kosovo's International Trade: Balance of Trade. *European Journal of Economicsand Business Studies, 1*(3), 58-69.

Karataş, A. (2005). *Performance of Direct Foreign Investments in Turkey.* Ankara: Capital Markets Board of Turkey.

Karış, Ç., & Ayla, D. (2018). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ticari Dışa Açıklık İlişkisinin Ekonometrik Analizi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8*(16), 255-272. 04 23, 2020 tarihinde http://busbed.bingol.edu.tr/tr/issue/39173/447782 adresinden alındı

Karluk, S. R. (2002). *Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika.* İstanbul: Beta Yayınları.

Kojima, K. (1973). A Macroeconomic Approach to Foreign Direct Investment. *Hitotsubashi Journal of Economics, Hitotsubashi University*, 1-21.

Köksal, M. (2016). *Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği.* Konya: Selçuk Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Konya Ticaret Odası. (2015). *Kosova Ülke Raporu.* Konya: Konya Ticaret Odası - Dış Ticaret Servisi.

Korovilas, J. (2013, 09). *Kosovo's Economy*. www.academic-foresights.com: http://www.academic-foresights.com/Kosovos_Economy.html adresinden alındı

Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası - BQK. (2020, 06 07). *Raporti Vjetor 2015*. www.bqk-os.org: http://www.bqk-os.org/repository/docs/2015/BQK_Raporti%20Vjetor%202015..pdf adresinden alındı

Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2020, 08 15). *Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası*. www.bqk-kos.org: https://bqk-kos.org/statistikat/serite-kohore/ adresinden alındı

Kosova Cumhuriyeti Resmi Gazetesi. (2013, 09 05). *Kosova Cumhuriyeti Resmi Gazetesi*. www.gzk.rks-gov.net: https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2645 adresinden alındı

Kosova Şirket Kayıt Ajansı (ARBK). (2020, 08 07). *Kosova Şirket Kayıt Ajansı (Agjensioni për Regjistirin e Bizniseve në Kosovë - ARBK)*. www.arbk.rks-gov.net: https://arbk.rks-gov.net/Page.aspx?id=1,33 adresinden alındı

Krugman, P. R., & Obstfeld, M. (2009). *International Economics - Theory and Policy* (Eighth Edition b.). Boston: Pearson - Addison Wesley.

Krugman, P. R., Obstfeld, M., & Melitz, M. (2012). *International Economics: Theory and Policy* (Ninth Edition b.). Boston: Addison-Wesley.

Kurtaran, A. (2007). Doğrudan Yabancı Yatırım Kararları ve Belirleyicileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10*(2), 367-382.

Lizondo, J. S. (1991). Foreign Direct Investment. M. Goldstein içinde, *Determinants and Systemic Consequences of International Capital Flows* (s. 68-82). Washington, DC: International Monetary Fund.

Malcolm, N. (1999). *Kosova: Balkanları Anlamak İçin.* (Ö. Arıkan, Çev.) İstanbul: Sabah Kitapçılık.

Markusen, J. R. (1995). The Boundaries of Multinational Enterprises and the Theory of International Trade. *The Journal of Economic Perspectives, 9*(2), 169-189.

MEGEP. (2011). *Muhasebe ve Finansman, Dış Ticaret Kavramları.* Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Mehmeti, J. (2012). The Economic and Social Investment of Turkey in Kosovo. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 2*(1), 97-106. 06 07, 2020 tarihinde https://search.proquest.com/docview/2216786161?fromopenview=true&pq-origsite=gscholar adresinden alındı

Merovci, S., & Sekiraça, E. (2014). The Impact of Trade Balance in the Current Account of Kosovo's Balance of Payments. *Acta Universitatis Danubius / Oeconomica, 10*, 94-107.

Meyer, K. E., & Estrin, S. (2001). Brownfield Entry in Emerging Markets. *Journal of International Business Studies, 32*(3), 575-584.

Moosa, I. A. (2002). *Foreign Direct Investment: Theory, Evidence and Practice.* Basingstoke, Hampshire & New York: Palgrave.

Nayak, D., & Choudhury, R. N. (2014). A Selective Review of Foreign Direct Investment Theories. *ARTNeT Working Paper Series No: 143*, 1-27. 05 01, 2020 tarihinde https://www.econstor.eu/bitstream/10419/103862/1/782793517.pdf adresinden alındı

OECD. (2008, 04 27). *OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment*. http://www.oecd.org/daf/inv/investmentstatisticsandanalysis/40193734.pdf adresinden alındı

Oruç, Z. (2011). *Balkanlarda Osmanlı mirası ve ulusçuluk çerçevesinde Balkan Türklerinin kimlik ve yönetim sorunları: Kosova ve Makedonya örneği.* Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öztürk, N. (2009). *Dış Ticaret Kuram Politika Uygulama.* Ankara: Palme Yayıncılık.

Pain, N., & van Welsum, D. (2003). Untying the Gordian Knot: The Multiple Links between Exchange Rates and Foreign Direct Investment. *Journal of Common Market Studies, 41*, 823-846. 02 17, 2020 tarihinde https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=513640 adresinden alındı

Palacıoğlu, T. (2018). Mutlak Üstünlük ve Bazı Dış Ticaret Teorileri. *İstanbul Ticaret Odası/İstanbul Düşünce Akademisi (İDA)*(2018-8).

Posner, M. V. (1961). International Trade and Technical Change. *Oxford Economic Papers, 13*(3), 323-341.

Republika e Kosovës Ministria e Integrimit Evropian - Task Forca për Integrim Evropian. (2013). *Dokument për iskutim mbi Doganat dhe tatimet.* Priştine: Task Forca për Integrim Evropian.

Root, F. R., & Ahmed, A. A. (1978). The Influence of Policy Instruments on Manufacturing Direct Foreign Investment in Developing Countries. *Journal of International Business Studies, 9*(3), 81-93. 07 07, 2020 tarihinde https://www.jstor.org/stable/154215?seq=1#metadata_info_tab_contents adresinden alındı

Sadiku, M. (2003). Trade Liberalization, Foreign Trade and Integrated Export Policy in Kosova. 1-9. 07 13, 2020 tarihinde https://core.ac.uk/download/pdf/11871731.pdf adresinden alındı

Safty, A. (2003). *Democracy and Governance: The Global Advance of Democracy.* İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.

Şahin, D. (2016). Faktör Yoğunluğuna Göre Endüstri-İçi Ticaretin Statik Ölçümü: Türkiye Örneği. *Akademik Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Bakış Dergisi*(54), 174-187.

Said Mohamoud, A. (2016). *Doğru Afrika Ülkelerinin İhracat Performansının Belirleyicileri.* Antalya: Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. 03 17, 2020 tarihinde alındı

Salvatore, D. (2013). *International Economics* (Eleventh Edition b.). Hoboken: Wiley Publishing.

Scaperlanda, A. E., & Mauer, L. J. (1969). The Determinants of U.S. Direct Investment in the E.E.C. *The American Economic Review, 59*(4), 558-568.

Schneider, F., & Frey, B. S. (1985). Economic and Political Determinants of Foreign Direct Investment. *World Development, 13*(2), 161-175.

Şentürk, C. (2007). *Dış ticaret-büyüme ilişkisi üzerine bir inceleme: Türkiye ve gelişmekte olan ülkelerde ihracata dayalı büyüme hipotezinin testi.* Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Serdar, A. (2019). Türkiye ile Balkan Ülkeleri Arasında Uluslararası Ticarette Bölgesel İşbirliğinin Önemi. M. Yüce, M. Mınynat, A. V. Can, & Ş. Sakarya içinde, *Yeni Ekonomik Trendler ve İş Fırsatları* (s. 250-258). Bursa: Ekin Kitabevi.

Şerefli, M. (2016). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi, 13*, 136-143.

Serin, N. (1981). *Kalkınma ve Dış Ticaret.* Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.

Sever, E. (2009). *Finans, Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi.* Konya: Çizgi Kitabevi.

Seyidoğlu, H. (1999). *Uluslararası İktisat.* İstanbul: Kurtiş Matbaası.

Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama* (Geliştirilmiş 15. Baskı b.). İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama* (Genişletilmiş 17. Baskı b.). İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat.* İstanbul: Beta Yayıncılık.

Silahlı Kuvvetler Dergisi. (2012). *Barışın Güvencesi Mehmetçik Kosova'da.* Ankara: Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları.

Slemrod, J. (1989). Tax Effects on Foreign Direct Investment in the U.S.: Evidence from a Cross-Country Comparison. *NBER Working Paper No. 3042* , 1-52.

T.C. Priştine Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2018). *Kosova'nın Genel Ekonomik Durumu: Türkiye ile Ekonomik ve Ticari İlişkileri.* Priştine: T.C. Priştine Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği.

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020). *Dış Ticaret Politikası*. www.ticaret.gov.tr: https://www.ticaret.gov.tr/ adresinden alındı

TCMB. (2017). *Uluslararası Yatırım*. 04 27, 2020 tarihinde www.tcmb.gov.tr: http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/2d6d6157-d264-4851-bc27-ba368a09f231/BULTEN_47.PDF?MOD=AJPERES&CVID=&CACHE=NONE&CONTENTCACHE=NONE adresinden alındı

Tekin, E. (2016). Türkiye ve Balkan Ülkeleri Arasındaki Ticaret İlişkileri: Dış Ticaret Verileri Üzerine Bir İnceleme. *İkinci Uluslararası Saraybosna Sosyal Bilimler Konferansı*, 121-134. 07 13, 2020 tarihinde https://www.researchgate.net/profile/Erol_Tekin2/publication/334479346_Turkiye_ve_Balkan_Ulkeleri_Arasindaki_Ticaret_liskileri_Dis_Ticaret_Verileri_Uzerine_Bir_nceleme/links/5d2d6e32299bf1547cb9df6c/Tuerkiye-ve-Balkan-Uelkeleri-Arasindaki-Ticaret-liskiler adresinden alındı

TİM Akademi 2023. (2014). *Adım Adım İhracat.* İstanbul: Promat Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.

Tosun, F. (2009). *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı, Yeni Devlet Oluşumu: Kosova ve KKTC/GKRY Örnekleri.* İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Stratrejik Araştırmalar Enstitüsü.

Türker, O. (2002). *Yeni Dış Ticaret Teorileri: Teori ve Uygulama.* Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. 02 15, 2020 tarihinde alındı

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2020, 08 08). *Türkiye – Kosova İlişkileri*. www.fa.gov.tr: http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kosova-siyasi-iliskileri-.tr.mfa adresinden alındı

Ülgen, G. (2004). *İktisat Bilimine Giriş* (Genişletilmiş ve gözden geçirilmiş 2. basım b.). İstanbul: Der Yayınları.

UNCTAD. (2003). *World Investment Report.* New York and Geneva: United Nations. 04 29, 2020 tarihinde https://unctad.org/en/pages/publicationarchive.aspx?publicationid=669 adresinden alındı

Vernon, R. (1966). International Investment and International Trade in the Product Cycle. *The Quarterly Journal of Economics, 80*(2), 190–207.

Vernon, R. (1974). Competition Policy Toward Multinational Corporations. *The American Economic Review, 64*(2), 276-282.

World Bank. (2020, 05 10). *Kosovo Export and Import 2005-2009 - Kosovo Quarterly Economic Briefind, 2009*. www.worldbank.org: http://siteresources.worldbank.org/INTKOSOVO/1438973-1257960498774/22387507/QEB_2009_1_Exports_and_Imports_2005_2009_Final.pdf adresinden alındı

Yılmaz, M., & Özken, A. (2012). *Dış Ticarete Giriş.* Ankara: Gazi Kitabevi.

Yüksel, E., & Sarıdoğan, E. (2011). Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R. Krugman'ın Katkıları. *Öneri Dergisi, 9*(35), 199-206.

Yürür, P. (2008). Balkanlar'da Uluslararası Himaye Yönetimleri: Bosna-Hersek Örneği. *Avrasya Dosyası Dergisi, 14*(1), 159-192. 08 13, 2020 tarihinde https://app.trdizin.gov.tr/publication/paper/detail/T0RJd05qZzQ adresinden alındı

EKLER

EK-1. Yapılan Röportaj Soruları

EK-2. Anket Formu

EK-1

Röportaj Soruları

1. Kosova'da yaptığınız yatırım hangi sektörde yer almaktadır?

2. Türkiye'de de aynı sektörde mi faaliyet göstermektesiniz?

3. Kosova'yı neden tercih ettiniz?

4. Kosova'da yatırım yapmak isteyen diğer firmalara tavsiyeleriniz nelerdir.

5. Kosova'daki devlet teşvikleri ve vergi uygulamalarını yatırım yapmaya uygun görüyor musunuz?

6. Kosova'daki müşterilerinizden Türk mal ve hizmetleri hakkında nasıl geri dönüşler almaktasınız.

7. Kosova'da ürünlerinizi (Türk) tanıtabileceğiniz Pazar veya fuar alanları var mıdır?

8. Sizce Türk yatırımcılar Kosova'da hangi sektörlere yatırım yapmalıdırlar. Tavsiyeleriniz nelerdir.

9. Sizce Kosova'ya yatırım yapmak isteyen bir Türk yatırımcının karşılaşacağı en büyük zorluklar ve engeller nelerdir?

EK-2

Anket Formu

ANKET FORMU

Bu anket formu Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yürütülmekte olan ***"Kosova - Türkiye Dış Ticareti Ve Türkiye'nin Doğrudan Yatırımlarının İncelenmesi"*** başlıklı yüksek lisans tez çalışması için yapılmaktadır. Sizlerden edinilecek bilgiler tamamen bilimsel amaçlı kullanılacaktır. Katkılarınız bizim için önemlidir. Şimdiden değerli katkılarınızdan dolayı teşekkür ederiz**.**

Dr. Öğr. Üyesi Özgür Özdemir

Trakya Üniversitesi İ.İ.B.F.

İktisat Bölümü (Tez Danışmanı)

Nafiz Morina

Trakya Üniversitesi

İktisat Bölümü

1- Lütfen size uygun cevabı işaretleyiniz.

KİŞİSEL BİLGİLER						
1	**Cinsiyetiniz**	Erkek ( )	Kadın ( )			
2	**Yaşınız**	18-24 ( )	25-31 ( )	32-38 ( )	39-45 ( )	46 ve Üstü ( )
3	**Öğrenim Durumunuz**	Lise ( )	Yüksekokul ( )	Fakülte ( )	Yük. Lisans ( )	Doktora ( )
4	**Kadronuz**	Memur/Şef	Müdür Yrd.	Şube Müdürü ( )	İl Müdürü	Diğer

		( )	( )		( )	( )
5	**Hizmet Süreniz**	1-3 ( )	3-6 ( )	7-10 ( )	10-15 ( )	15 ve Üstü ( )

2- İşgücü piyasası vasıflı işçiler için ihtiyaçlarınızı ne ölçüde karşılıyor?

Hiç ( )

Az ( )

Kısmen ( )

Tamamen ( )

Cevapsız ( )

3- İşletmenizin Kosova Hükümeti tarafından uygulanmasını isteyeceği teşvikler.

Vergi Tatilleri ( )

Eğitim masraflarının karşılanması ( )

Çalışan ücretlerinin belirli bir yüzdesini karşılanması ( )

Temel altyapının sağlanması ( )

Diğer: (Lütfen Belirtiniz) ( )

SORU NO	Kosova'ya yatırım yapma nedenleri	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	Kosova'daki vergiler komşu ülkelere göre çok düşük	( )	( )	( )	( )	( )
2	Vergi sistemi son derece basit bir yapıdadır.	( )	( )	( )	( )	( )
3	Kosova nüfusunun % 70'i 35 yaşın altında olması firmanız adına DYY kararı için önemlidir.	( )	( )	( )	( )	( )
4	Kosova'nın doğal kaynakları DYY için çok önemli bir roldedir.	( )	( )	( )	( )	( )
5	Avrupa Birliği pazarına ve komşu pazarlara ücretsiz erişim.	( )	( )	( )	( )	( )
6	İş desteğinde modern kurumlar.	( )	( )	( )	( )	( )
7	işletmelerin kaydedilmesi için basit ve hızlı prosedür (3 gün içinde).	( )	( )	( )	( )	( )
8	Güvenli bankacılık sistemi	( )	( )	( )	( )	( )
9	AB uyumlu ve Modern hukuki yapı	( )	( )	( )	( )	( )
10	Kosova'daki resmi para birimi Euro olması	( )	( )	( )	( )	( )
Kurumsal Güvenirlik; Yabancı İşletmelerin Kosova Kurumlarına (Merkezi Hükümet, Belediyeler, Vergi İdaresi, Mahkemeler, Personel, Tedarikçiler Ve Alıcılar) Duyduğu Güven Düzeyi						
11	Personel son derece güvenilirdir.	( )	( )	( )	( )	( )
12	Vergi Dairesi son derece güvenilirdir.	( )	( )	( )	( )	( )
13	Tedarikçiler son derece güvenilirdir.	( )	( )	( )	( )	( )
14	Alıcılar son derece güvenilirdir.	( )	( )	( )	( )	( )

15	Mahkemeler son derece güvenilirdir.	( )	( )	( )	( )	( )
16	Belediye yönetimleri son derece güvenilirdir.	( )	( )	( )	( )	( )
17	Merkezi Hükümet son derece güvenilirdir.	( )	( )	( )	( )	( )
SORU NO	**Kosova'daki İdari, Hukuki Ve Ekonomik Düzenlemelerin Yabancı Yatırımcılar Tarafından Değerlendirilmesi.**	**Büyük bariyer**	**Bariyer**	**Fikrim Yok**	**Küçük bariyer**	**Bariyer Değil**
18	Yabancı işletmelerin Kosova'daki vergi oranına ilişkin algıları	( )	( )	( )	( )	( )
19	Yabancı işletmelerin gümrüklerin işleyişine ilişkin algıları	( )	( )	( )	( )	( )
20	Yabancı işletmelerin kanun yaptırımı ve Kosova'daki yargı sisteminin etkinliği konusundaki algıları	( )	( )	( )	( )	( )
21	Kosova mahkemelerinde sözleşmelerin yerine getirilmemesi	( )	( )	( )	( )	( )
22	İdari engeller	( )	( )	( )	( )	( )
23	Lisans prosedürleri	( )	( )	( )	( )	( )
24	Yabancı işletmelerin enerji arz güvenliğine ilişkin algıları	( )	( )	( )	( )	( )
25	Yabancı işletmelerin işletme kaydı ile ilgili algıları	( )	( )	( )	( )	( )
26	Ticari mülkiyet kaydına ilişkin yabancı işletmelerin algıları	( )	( )	( )	( )	( )
27	Yabancı işletmelerin yapı ruhsatı almaya ilişkin algıları	( )	( )	( )	( )	( )
28	Yabancı işletmelerin finansmana erişim zorluk düzeyini düşündükleri.	( )	( )	( )	( )	( )
29	Kosova'daki finansman maliyeti hakkında yabancı şirketler ne düşünüyor?	( )	( )	( )	( )	( )
30	Kosova kurumlarında yolsuzluk algısı düzeyi	( )	( )	( )	( )	( )
31	Yabancı işletmelerin algısına göre Kosova'da kefaret olgusu.	( )	( )	( )	( )	( )

32	Kosova Ulaşım Hatları ve Pazarlara Yakınlık ile ilgili yabancı işletmelerin algıları	( )	( )	( )	( )	( )
33	Yabancı işletmelerin algısına göre iş ortamında suç ve hırsızlık etkisi	( )	( )	( )	( )	( )